

Nederland kent een pluriformiteit van samenlevingsverbanden. Mensen trouwen, of wonen en leven samen als waren zij gehuwd. Er zijn heterofiele en homofiele relaties, en ook mensen die louter vanwege het gemak of de gezelligheid samenwonen zoals de broer en zus of twee bejaarden. Naast deze tweerelaties behoren ook alleenstaanden en zogenaamde meerrelaties (woongroepen, communes) tot de maatschappelijke realiteit. En 'last but not least': kinderen kunnen deel uitmaken van al deze leefverbanden.

De overheid wordt geconfronteerd met een verscheidenheid van wensen en verlangens. Ongehuwd samenwonenden die als gehuwden behandeld willen worden bijvoorbeeld deponeren hun wensen op hetzelfde bord van de overheid als mensen in niet-huwelijkse relaties, die die gelijke behandeling niet willen. Bovendien bestaan er verschillende zienswijzen op de positie van het huwelijk zelf, waarbij de opvattingen variëren van afschaffing van het huwelijk als juridisch instituut tot het herstellen van de exclusiviteit van het burgerlijk huwelijk door de overheid.

Het Program van Uitgangspunten van het CDA duidt op de erkenning van de mens in zijn betrokkenheid op de ander. Door deze relationele benadering wordt de waarde van huwelijk en gezin krachtig onderlijnd en wordt tevens de waarde van niet-huwelijkse samenlevingsvormen gezocht in de wederzijdse trouw en verantwoordelijkheid van mensen voor elkaar en gezamenlijk ten opzichte van derden. In dit rapport worden vanuit een christen-democratische visie op de mens, de samenleving en de overheid beleidsvoorstellen gedaan teneinde recht te doen aan de pluriformiteit van leefvormen. De lijnen zijn soms op zeer verrassende wijze doorgetrokken. De commissie die dit rapport samenstelde heeft pionierswerk verricht dat op zich geheel uniek is.

1 + 1 = samen

WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT VOOR HET CDA

Eerdere publikaties van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA:

- 'Over Vredesbeleid', januari 1981; f 5,-
- 'Massa- of kassacommunicatie?' (mediabeleid), april 1981; f 4,-
- 'Herziening belastingwetgeving', juni 1981; f 9,-
- 'De ruimte en wij, wij en de ruimte' (ruimtelijke ordening), november 1981; f 9,-
- 'Pastor of politie?' (Wet Gelijke Behandeling), februari 1982; f 3,-
- 'De toekomst van de NCO' (beleidsadvies), mei 1982; f 2,50
- Themabundel 'Emancipatiebeleid', oktober 1982; f 5,-
- 'Vernieuwing om behoud' (sociale zekerheid), december 1982; f 10,-
- 'Gewetensbezwaren vragen aandacht', mei 1983; f 8,-
- 'Samen verder' (onderwijs), oktober 1983; f 8,-
- 'Pluriformiteit' (beleidsadvies pers en omroep), oktober 1983; f 4,-
- 'Hoeksteen of sluitpost' (beleidsadvies kosten onderwijs), november 1983; f 3,75
- Themabundel 'Drugs: het einde?', december 1983; f 10,-
- 'Werkloosheid en de crisis in onze samenleving', januari 1984; f 6,50
- 'Vernieuwend energiebeheer', januari 1984; f 5,50
- Verslagen van de studieconferenties gehouden naar aanleiding van diverse rapporten, f 3,50

Deze publikaties zijn te bestellen door storting van het verschuldigde bedrag op giro 3961449 van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, Dr. Kuiperstraat 5, 2514 BA Den Haag. Tel. 070-924021.

druk: Corn. Paap b.v./Den Haag
Illustraties: Wimke Hilvering

4-86-1500

publieke erkenning
van lotsverbondenheid

Christof
Wielandse

1 + 1 = SAMEN *Thyssen*

PUBLIEKE ERKENNING VAN LOTSVERBONDENHEID

EEN CHRISTEN-DEMOCRATISCHE BIJDRAGE
TOT DE GEDACHTENVORMING OVER
HUWELIJKSE EN NIET-HUWELIJKSE TWEERELATIES

Rapport van een Commissie van het
Wetenschappelijk Instituut voor het CDA

T. Bot-van Gijzen (voorzitter)
dr. A. Dekker
dr. P.A.H.M. van Gennip
prof.dr. J.M.L. Jonker
prof.mr. M.J.A. van Mourik
dr. G.J.M. van Wissen
mr. Y.E.M.A. Timmerman-Buck (secretaris/rapporteur)

maart 1986

Publikatie van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.
 Het Instituut heeft ten doel het (doen) verrichten van wetenschappelijke arbeid ten behoeve van het CDA op basis van de grondslag van het CDA en in aansluiting op het Program van Uitgangspunten. Het Instituut geeft gedocumenteerde adviezen over de hoofdlijnen van het beleid, hetzij op eigen initiatief, hetzij op verzoek vanuit het CDA en/of van de leden van het CDA in vertegenwoordigende lichamen.

Wetenschappelijk Instituut voor het CDA
 Dr. Kuiperstraat 5, 2514 BA Den Haag
 Tel. 070-924201

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	7
Inleiding	9
HOOFDSTUK I : Huwelijkse en niet-huwelijkse tweerelaties: overeenkomsten en verschillen	12
1. Trouwen of samenwonen?	12
1.1. Huwelijksmotieven	12
1.2. Motieven om ongehuwd samen te wonen	14
2. De intrinsieke waarde van huwelijkse en niet-huwelijkse tweerelaties	15
2.1. Het huwelijk	15
2.2. Niet-huwelijkse tweerelaties	19
3. Vergelijking	20
4. Conclusies	22
HOOFDSTUK II : Tweerelaties: sociaal-culturele ontwikkelingen	24
1. Historische schets	24
2. Normen en waarden met betrekking tot tweerelaties in Nederland	29
2.1. De huwelijkse status	29
2.2. De intrinsieke waarde van huwelijkse en niet-huwelijkse tweerelaties	31
3. Feiten over en opvattingen ten aanzien van tweerelaties: maatschappelijke realiteit en toekomstverwachtingen	41
3.1. Trouwen of samenwonen?	41
3.2. De intrinsieke waarde van huwelijkse en niet-huwelijkse tweerelaties	43
4. Conclusies	45
HOOFDSTUK III : De taak van de overheid in een pluriforme samenleving	47
1. De aard en mate van overheidsbemoeienis	48
1.1. De aard van overheidsbemoeienis	48
1.2. De mate van overheidsbemoeienis ten aanzien van tweerelaties	52
1.3. De mate van overheidsbemoeienis ten aanzien van particuliere organisaties	54
2. Probleemstelling	57
2.1. Institutionaliseren ten behoeve van rechtsbescherming ..	57
2.2. Knelpunten	59
2.3. Gangbare gedachten over de oplossing van knelpunten ..	62
3. Publieke erkenning van lotsverbondenheid	66
3.1. Onderkenning van lotsverbondenheid	66
3.2. Erkenning van lotsverbondenheid	70
4. Conclusies	76

HOOFDSTUK IV	: Relatievermogensrecht/alimentatie	80
	1. Relatievermogensrecht	80
	1.1. Levensonderhoud	80
	1.2. Inkomen en vermogen	80
	2. Alimentatie	81
	3. Conclusies	84
HOOFDSTUK V	: De positie van het kind	85
	1. Adoptie	86
	2. Naamgeving	92
	3. Wettelijk erfrecht	95
	4. Ouderlijk gezag/voogdijschap	97
	5. Wettelijke onderhoudsplicht	100
	6. Ouderlijk vruchtgenot	103
	7. Conclusies	111
HOOFDSTUK VI	: Erfrecht	113
	1. Situatieschets en beoordeling	113
	2. Conclusies	114
HOOFDSTUK VII	: Successiebelasting	115
	1. Situatieschets en beoordeling	115
	2. Conclusies	116
HOOFDSTUK VIII	: Inkomstenbelasting	117
	1. Situatieschets en beoordeling	117
	2. Conclusies	120
HOOFDSTUK IX	: Sociale zekerheid	122
	1. Volksverzekeringen	122
	2. Werknemersverzekeringen	126
	3. Sociale voorzieningen	128
	4. Conclusies	130
HOOFDSTUK X	: Volkshuisvesting	132
	1. Woonruimteverdeling	132
	2. Huurbescherming	134
	3. Gemeentegaranties	135
	4. Individuele huursubsidie	135
	5. Conclusies	136
HOOFDSTUK XI	: Strafwetgeving/rechterlijke organisatie	138
	1. Strafrecht	138
	2. Strafprocesrecht	140
	3. Rechterlijke organisatie	140
	4. Conclusies	141
HOOFDSTUK XII	: Toelatingsbeleid van vreemdelingen	142
	1. Situatieschets en beoordeling	142
	2. Conclusies	144

HOOFDSTUK XIII	: Essentialia van het rapport	145
	1. Probleemstelling, benadering, modellen A en B	145
	1.1. Probleemstelling	145
	1.2. Benadering	145
	1.3. Kenmerken van de (geregistreerde) relaties (modellen A + B)	146
	2. Conclusies	147
	Tot slot	159
	Bijlage	161

VOORWOORD

In het Program van Uitgangspunten en in de recente verkiezingsprogramms van het CDA wordt gepleit voor een gelijkwaardig pakket van rechten en plichten voor mensen die in huwelijkse of niet-huwelijkse verbanden met elkaar samenleven. 'Uitzicht', het verkiezings-program voor de periode 1986-1990, behelst het voornemen om voor de niet-huwelijkse samenlevingsvormen een wettelijk erkende registratie mogelijk te maken. Daardoor ontstaan betere mogelijkheden om eerderevermelde rechtsgelijkheid te bevorderen. Voorstellen van deze aard liggen in het verlengde van de brede partij- en partijraadsdiscussies, die in diepgaand besproken en geamendeerde resoluties zijn uitgelopen.

De taak die het CDA zich in deze resoluties en programs heeft gesteld is omvangrijk. De voor de christen-democratie en de christelijke sociale beweging kenmerkende visie op mens en maatschappij wordt ermee op de proef gesteld.

Om deze reden achtte het bestuur van het Wetenschappelijk Instituut het noodzakelijk om het CDA door een diepgaande studie te ondersteunen bij concrete beleidsvorming terzake. Daarom besloot het tot oprichting van de 'commissie Alternatieve Samenlevingsvormen', die met deze studie werd belast.

De commissie stond onder voorzitterschap van mevrouw T. Bot-van Gijzen en omvatte voorts de volgende leden: dr. A. Dekker, dr. P.A.H.M. van Gennip, prof. drs. J.M.L. Jonker, prof. mr. M.J.A. van Mourik, dr. G.J.M. van Wissen, mevrouw mr. Y.E.M.A. Timmerman-Buck (rapporteur). Enige personalia van de commissieleden staan vermeld in de omslag van het rapport.

De heren prof. mr. N.E. Algra, prof. mr. P.L. Dijk en prof. dr. J.A.C.J. van de Wouw maakten aanvankelijk deel uit van de commissie, maar hebben om persoonlijke redenen vroegtijdig hun commissie-lidmaatschap moeten beëindigen.

Het bestuur is zeer ingenomen met het voorliggende werkstuk waarin de studiec commissie haar bevindingen heeft neergelegd.

Wat het bestuur in het bijzonder opvalt is de strikt relationele benadering van het vraagstuk: de erkenning van de mens in zijn betrokkenheid op de ander. Door deze benadering wordt de waarde van huwelijk en gezin krachtig onderlijnd en wordt tevens de waarde van niet-huwelijkse samenlevingsvormen gezocht in de wederzijdse trouw en verantwoordelijkheid van mensen voor elkaar en gezamenlijk ten opzichte van derden.

Deze relationele benadering die diep geworteld is in de christelijke antropologie, en waarover binnen de katholieke en protestantse ethiek een ruime consensus bestaat, vindt haar politieke neerslag in het Program van Uitgangspunten. De commissie heeft, gezien de overeenstemming in theologische en christelijk-filosofische kring terzake, de beschrijving van oorsprong en ontwikkeling van de christelijke opvatting over huwelijk en trouw niet herhaald. Daarvoor is goed toegankelijke literatuur opgegeven voor hen die dieper over deze achtergronden willen nadenken. Voor de huidige politieke en culturele situatie is het voldoende om de gegevens uit de christelijke antropologie helder af te bakenen tegenover het populaire individualisme. Tegen dat individualisme bestaan bij de commissie grote bezwaren, omdat dat de waarde en functie van het huwelijk en van andere samenlevingsverbanden in het hart aantast. Tegen zo'n aantasting heeft de christen-democratie herhaaidelijk scherp stelling genomen. De commissie heeft de ethisch-sociale benadering van de mens op diverse wijzen in beleidsvoorstellen uitgewerkt.

Consequent verder denkend in deze traditie zijn de lijnen soms op **zeer verrassende** wijze doorgetrokken. De commissie heeft zodoende pionierswerk verricht **dat op zich geheel** uniek is. Het bestuur verwacht dan ook dat dit werk, behalve bij politiek **geïnteresseerde** burgers,

ook in de wetenschap de nodige aandacht zal trekken. Tijdens het onderzoek stuitte de commissie op tal van onverwachte barrières die overwonnen moeten worden voordat van uitvoerbaar beleid sprake kan zijn.

Het rapport tracht principiële en concrete bijdragen te leveren aan de dringend gewenste aanpassing van de wetgeving aan de veranderde realiteit. Het geeft zich rekenschap van de pluriformiteit aan samenlevingsvormen waar de overheid mee wordt geconfronteerd.

De relationele benadering was daarbij steeds het gemeenschappelijk oriëntatiepunt voor alle commissieleden. De complexiteit van het vraagstuk leidde ertoe dat de commissie zich de vrijheid veroorloofde met twee relationele modellen naar buiten te treden. Sommige leden hebben voor het ene model de voorkeur, andere leden voor het andere. Men heeft eendrachtig gewerkt aan een zo consequent mogelijke doordinking van beide modellen. Hiermee komt tot uitdrukking dat niet de pretentie wordt gevoerd dat hiermee 'het laatste woord' gesproken is. Keuzen, met name in bepaalde praktische uitwerkingen, zullen door partij en politiek-verantwoordelijken nog gemaakt moeten worden.

Het rapport is, naar de mening van het bestuur, echter op zichzelf richtinggevend en degelijk en overtuigt als een document dat past in de christen-democratische en de christelijk-sociale traditie. Het sluit bovendien aan bij het denken op kerkelijk erf, hetgeen geconstateerd kan worden in de bijlagen bij dit politieke rapport.

Het bestuur hoopt dat dit rapport zal bijdragen tot de politieke erkenning van lotsverbondenheid, waarbij de formule $1 + 1 = \text{samen, d.w.z. meer dan twee}$, de grondtoon zal zijn.

drs. H.H.F. Wijffels
voorzitter

drs. A.M. Oostlander
secretaris/directeur

INLEIDING

In onze maatschappij zijn er velerlei samenleefverbanden: gehuwden en ongehuwden die leven als waren zij gehuwd, gezinnen en kinderloze paren, homofiele en heterofiele relaties, mensen die louter vanwege het gemak of om de gezelligheid samenwonen (zoals de broer en de zus, twee bejaarden), woongroepen en communes. Binnen elk van deze groepen is weer een grote verscheidenheid in de wijze waarop men met elkaar omgaat: zo bestaan er verschillende rolverdelingen en is er een onderscheid in de verdeling en besteding van het inkomen.

Mensen trachten hun samenleven zo in te richten dat hun wensen en behoeften daarin zoveel mogelijk tot uitdrukking komen. Het beeld dat zij zelf van een ideale relatie hebben vindt daarin zijn neerslag. Omdat het omgaan van mensen met elkaar niet alleen in de privésfeer ligt, maar tevens publieke aspecten heeft, wordt ook de overheid geconfronteerd met deze pluriformiteit van wensen en verlangens. Ongehuwd samenwonenden die als gehuwden behandeld willen worden deponeren hun wensen op hetzelfde bord van de overheid als mensen in niet-huwelijkse relaties, die geen gelijke behandeling wensen. Bovendien bestaan er verschillende zienswijzen op de positie van het huwelijk zelf, waarbij de opvattingen variëren van afschaffing van het huwelijk als juridisch instituut tot het herstellen van de exclusiviteit van het burgerlijk huwelijk door de overheid.

Emotionele gebondenheid vormt een bindende kracht tussen (twee) mensen. Wat de ander doet of zegt geeft een teken van herkenning. Een herkenning van iets dat ons eigen, dierbaar is, of juist iets dat wij zelf node missen. Interesses, hobbies, denkbeelden, ervaringen: de overeenkomsten of juist de verschillen daarin gaan deel uitmaken van het persoonlijke leven. Door de verwevenheid van hun levens gaan mensen zich bij elkaar thuis voelen, voelen zij zich geborgen bij en verbonden met elkaar. Emotionele gebondenheid geeft het samenleven de warmte van genegenheid en liefde.

Toch wordt de voedingsbodem voor een hechte relatie niet gevormd door vertrouwen op elkaars gevoelens, maar door vertrouwen in elkaars wil om er ook en juist in moeilijke tijden voor de ander te zijn, voor elkaar in te staan. Het bij elkaar betrokken zijn dat weerstand kan bieden aan wisselende emotionele gebondenheid vergt wederzijdse dienstbaarheid. Soms zelfverloochening, zich onvoorwaardelijk geven aan de ander zonder de zekerheid te hebben dat daar iets tegenover staat, afstand doen ook van de absolute wil van eigen willen en weten. Het elkaar gekozen hebben betekent een keuze waarbij een 'met elkaar' tevens een 'voor elkaar' is. De splijtende werking van veranderde gevoelens, van van elkaar verschillende opvattingen en verwachtingspatronen wordt tegengegaan door het besef dat het gegeven vertrouwen in elkaar een verantwoordelijkheid met zich brengt die niet vermindert, maar zich juist doet gelden wanneer de eenheid niet of nauwelijks beleefd wordt. Dit laatste betekent, dat wederzijdse trouw de relatie tussen twee mensen van binnen uit een duurzaam karakter geeft.

Als uitgangspunt voor door christen-democraten te voeren politiek in deze materie ziet de commissie het begrip verbond (theologisch afgeleid van het Verbond tussen God en de mensen) als kern van haar standpunt ten aanzien van relaties tussen twee mensen. Daaruit volgt wederkerige trouw als norm. Deze duidt op de bereidheid duurzaam verantwoordelijkheid voor elkaar te dragen. De overheid dient aan deze verantwoordelijkheid recht te doen door daarvoor de juridische en sociaal-economische voorwaarden te scheppen.

De artikelen 14 en 15 van het Program van Uitgangspunten van het CDA luiden dan ook: '14. Het CDA acht huwelijk en gezin van bijzondere betekenis. Het kind behoort te kunnen

- opgroeien onder de voortdurende zorg en verantwoordelijkheid van zijn ouders of verzorgers, waarbij geborgenheid, liefde en onderlinge zorg voorop staan.
15. Andere duurzame samenlevingsvormen, waarin de betrokkenen de verantwoordelijkheid voor elkaar aanvaarden, hebben aanspraak op met het gezin vergelijkbare rechten en plichten.*

Omdat duurzaamheid en wederzijdse verantwoordelijkheid de politiek relevante aspecten van wederkerige trouw zijn, worden zij in artikel 15 als leidraad gehanteerd. Samenleefverbanden die niet de huwelijkse status hebben maar in deze normatieve zin met het huwelijk en/of gezin vergelijkbaar zijn, behoeven derhalve evenzeer rechtsbescherming. Partners in een niet-huwelijkse relatie die een dergelijke rechtspositie wensen zullen hun relatie daartoe aan de overheid kenbaar moeten maken. Voor hen zou met andere woorden de mogelijkheid gecreëerd moeten worden hun lotsverbondenheid evenals gehuwden te tonen. In artikel 3.14 f van het CDA-verkiezingsprogramma 1981-1985 'Om een zinvol bestaan', wordt dan ook gesteld: 'De mogelijkheden worden onderzocht om een registratie in te stellen voor samenlevingsvormen die aanspraak maken op met het gezin vergelijkbare rechten en plichten'. De opdracht aan de commissie was om, uitgaande van het Program van Uitgangspunten, invulling te geven aan deze verkiezingsbelofte.

De indeling van het rapport is als volgt.

Het eerste deel is algemeen van aard en omvat de hoofdstukken I tot en met III. Allereerst wordt nagegaan waarom mensen trouwen en waarom zij ongehuwd wensen samen te wonen. Tevens komt daarbij de vraag aan de orde hoe men zijn samenleven inricht en hoe men met elkaar omgaat (hoofdstuk I). Vervolgens worden de verschillen en overeenkomsten die daaruit blijken geplaatst tegen de achtergrond van de sociaal-culturele ontwikkelingen die van invloed zijn geweest op relatie- en familievorming. Aan de hand van normen en waarden zoals die heden ten dage in Nederland beleefd worden, wordt getracht aan te duiden welke toekomstverwachtingen daaraan gekoppeld kunnen worden (hoofdstuk II). De eerste twee hoofdstukken zijn bedoeld als inleiding op het specifiek politieke deel van het rapport, dat start met hoofdstuk III. Hierin komt de rol van de overheid in een pluriforme samenleving aan de orde. Hoe kan de overheid inspelen op maatschappelijke ontwikkelingen? Welke normen moeten daarbij aan het overheidsingrijpen worden gesteld? De commissie maakt daarbij onderscheid tussen vijf leefvormen: **geregistreerde heterofiele, geregistreerde homofiele en geregistreerde 'economische' tweerelaties, niet geregistreerde relaties en alleenstaanden**. In paragraaf 3.1. worden deze **nader aangeduid**. Van de **geregistreerde relaties** zullen in paragraaf 3.2. twee varianten (*Model A* en *Model B*) een nadere uitwerking verkrijgen (hoofdstuk III).

In het tweede deel van het rapport zal zicht gegeven worden op de consequenties van de ontwikkelde modellen op verschillende beleidsterreinen. Daarbij is zowel aan die beleidsterreinen aandacht besteed die voor partners zelf van het meeste belang blijken te zijn als aan die welke hoofdbestanddeel zijn van het te voeren overheidsbeleid ten aanzien van de tweerelaties. Niet elk aangeroerd beleidsterrein kon uitputtend worden behandeld. De uitwerking is bedoeld als illustratie van het operationaliseren van een christen-democratische benadering in concreet beleid. Achtereenvolgens komen aan de orde het relatievermogensrecht en de alimentatie (hoofdstuk IV), de positie van het kind (hoofdstuk V), het erfrecht (hoofdstuk VI), de successiebelasting (hoofdstuk VII), de inkomstenbelasting (hoofdstuk VIII), de sociale zekerheid (hoofdstuk IX), de volkshuisvesting (hoofdstuk X), de strafwetgeving en

* Opgemerkt zij, dat de formulering van artikel 15 niet geheel consistent is. Niet-huwelijkse samenlevingsvormen waarvoor huwelijkse waarden kenmerkend zijn, zouden aanspraak moeten hebben op met het huwelijk vergelijkbare rechten en plichten. De rechtspositie van gezinnen kan slechts vergelijkbaar worden geacht met leefvormen waarvan volwassenen en kinderen deel uitmaken.

rechterlijke organisatie (hoofdstuk XI) en het toelatingsbeleid voor vreemdelingen (hoofdstuk XII). Het geheel wordt afgesloten met een weergave van de essentialia van het rapport (hoofdstuk XIII).

Tot slot zij opgemerkt, dat vanwege de noodzaak om tot een beperking van de te behandelen problematiek te komen, uitsluitend aandacht is geschonken aan tweerelaties, dat wil zeggen huishoudens waarvan twee volwassenen (naast eventuele minderjarige kinderen) deel uitmaken. Zogenaamde meerrelaties (woongroepen, communes enz.) zijn derhalve buiten beschouwing gelaten. Speciale aandacht is wel geschonken – ook bij verschillende beleidsterreinen – aan de positie van alleenstaanden.

I. HUWELIJKSE EN NIET-HUWELIJKSE TWEERELATIES: OVEREENKOMSTEN EN VERSCHILLEN

De overheid kan en mag niet voorbij gaan aan de maatschappelijke realiteit, indien zij niet van haar burgers wil vervreemden. In dit eerste hoofdstuk wordt daarom getracht zicht te krijgen op de overeenkomsten en verschillen tussen huwelijkse en niet-huwelijkse tweerelaties, zoals die zich manifesteren.¹⁾

Allereerst zullen – voor zover aan de hand van schaarse gegevens mogelijk – motieven aan de orde komen van mensen om te trouwen en motieven van diegenen die hun samenwonen niet de huwelijkse status wensen te geven. Bezien wordt met andere woorden, welke aspecten mensen zelf een rol laten spelen bij de keuze tussen het huwelijk en het ongehuwd samenwonen, waarbij wel het accent ligt op de formele vormgeving van de tweerelatie (paragraaf 1).

Vervolgens wordt aandacht geschonken aan de intrinsieke waarde (de 'inhoud') van deze tweerelaties: hoe richten twee mensen hun samenleven in, hoe gaan zij met elkaar om? Ook hier zal nagegaan worden of verschillen te onderkennen zijn tussen gehuwden en niet-huwelijkse tweerelaties (paragraaf 2). Tot slot zullen de verkregen gegevens met elkaar worden vergeleken (paragraaf 3).

1. TROUWEN OF SAMENWONEN?

Er zijn mensen die gaan samenwonen met het oogmerk om in een later stadium, als het samenwonen aan beider verwachtingen voldoet, te trouwen. Anderen wonen samen zonder de intentie te hebben ooit te trouwen; weer anderen gaan onder één dak wonen nadat het huwelijk is voltrokken. Wat zijn de motieven voor hun keuze?

1.1 Huwelijksmotieven²⁾

Een aantal aanstaande echtgenoten wil door te trouwen hun onderlinge band vastleggen, ook naar de buitenwereld toe. Men wil een stap doen, een grens markeren tussen het ongehuwd zijn en het samenleven als echtgenoten. Het huwelijk biedt zekerheid; men heeft elkaar trouw beloofd en men mag elkaar aan die belofte houden.

Een formele wettelijke bevestiging van een relatie wordt door sommigen ook wenselijk geacht om een kerkelijk huwelijk te kunnen sluiten. Krachtens onze wetgeving is immers een wettig gesloten huwelijk voorwaarde om kerkelijk te kunnen trouwen. Dit vormt overigens voor anderen de reden om te trouwen: als men verder als een twee-eenheid door het leven wil gaan, kan men uit geloofsovertuiging pas samenwonen na het kerkelijk huwelijk, omdat een sexuele relatie niet dan tussen echtgenoten mag bestaan. We constateren dat niet iedere keuze voor het huwelijk ingegeven is door motieven van religieuze en/of levensbeschouwelijke aard.

Verschillende praktische omstandigheden kunnen bij het besluit om te trouwen een rol spelen. Men wil bijvoorbeeld eerst de studie afronden, wachten totdat één van beiden een

1) Hoewel het woord 'tweerelatie' taalkundig geen schoonheidsprijs verdient, hanteren wij deze term enerzijds omdat de term 'tweerelatie' in de wetenschap ingeburgerd is geraakt, anderzijds omdat pogingen om andere korte en duidelijke benamingen te vinden tevergeefs bleken.

2) Het hierna volgende is gebaseerd op verschillende onderzoeken en enquêtes; met name van de enquête, weergegeven in *Huwelijksleven; ideaal en praktijk*, Iteke Weeda, Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht 1984, is gebruik gemaakt.

baan heeft of totdat de gemeente meldt dat een woning beschikbaar is. Omstandigheden als deze kunnen uitstel van het trouwen bewerkstelligen, maar kunnen evenzeer ertoe leiden dat de beslissing om te huwen eerder wordt genomen. Relatievorming is een proces, waarbij de partners op een gegeven moment van mening zijn dat de verkering lang genoeg heeft geduurd. Het accent ligt dan niet zozeer op het diepgaand met elkaar overwegen of de keuze voor het huwelijk een wijs besluit is: het huwelijk wordt meer beschouwd als een logisch gevolg van een tijd lang met elkaar omgaan.

Hierbij kan van belang zijn dat voor de partners, hun familie, vrienden of kennissen het huwelijk een belangrijk deel vormt van hun waardenpatroon. Als mensen een tijd lang samen als 'stel' naar buiten treden, wordt nogal eens gevraagd wanneer men nu gaat trouwen. Deze vraag wordt maar al te snel en met nadruk gesteld, als men meent dat de relatie tussen de partners zodanig is, dat niets een huwelijk in de weg staat. 'Waarom niet trouwen? Dat is toch normaal?'

Anders ligt het bij die stellen die de weg naar het stadhuis bewandelen omdat één van beiden het ouderlijk huis wil ontvluchten. De thuisrelatie stimuleert de huwelijkskeuze: er zijn fricties en ruzies binnen het gezin, soms vanwege de partner en men wil een gespannen, onplezierige sfeer uit de weg gaan. Deze omstandigheid kan op een gegeven moment zelfs doorslaggevend zijn voor de beslissing om te trouwen. Onvrede van ouders over de relatie van hun kind met diens partner, leidend tot het afwijzen van die relatie en daarmee soms het weigeren tot het geven van toestemming voor het huwelijk, kan vergaande gevolgen hebben: mensen verwekken bewust een kind, teneinde die toestemming af te dwingen. Dat de toestemming van de ouders ook dan niet van harte zal zijn, wordt op de koop toe genomen. Ook de komst van de kinderen, die niet bewust gewild zijn maar het gevolg van geen of weinig adequate anti-conceptie, vormt een huwelijksmotief. Daarbij kan de druk van de sociale omgeving een rol spelen, vaak samengaan met de wens het kind de status van wettig kind te geven.

Dit laatste is een motief van meer juridische aard. Mensen trouwen soms ook vanwege een bepaald rechtsgevolg dat aan het burgerlijk huwelijk is verbonden, zoals het verkrijgen van de Nederlandse nationaliteit, het voorkomen van uitzetting uit Nederland, een vervroegde meerderjarigheidsverkrijging, de mogelijkheid een kind te adopteren. Soms worden huwelijken genoemd naar degenen onder wiens politieke verantwoordelijkheid die regeling tot stand kwam: de zogenaamde Vredelinghuwelijken bijvoorbeeld waren huwelijken die gesloten werden omdat de kostwinner daardoor vrijstelling kreeg van militaire dienst.

Er zijn ook huwelijksmotieven, die onder meer een financieel karakter dragen. Het is geen onbekend verschijnsel dat partners een kosten-baten-vergelijking maken. Men beziet of een huwelijk danwel het ongehuwd samenwonen financieel voordeliger is. Onder andere het pensioenrecht, belastingrecht, recht op AOW en levensonderhoud na het huwelijk zijn elementen die bij de overwegingen worden betrokken.

Is met het bovenstaande een kwalitatieve aanduiding gegeven van voorkomende huwelijksmotieven, de vraag naar de mate waarin deze voorkomen is moeilijk te beantwoorden. In 1981 is een onderzoek verricht naar echtscheidings- en huwelijkservaringen van 126 gehuwde mensen³⁾. De meest voorkomende antwoorden op de vraag naar hun huwelijksmotieven zijn als eerste genoemd:

- Vlucht uit het ouderlijk huis (of uit een andere onbevredigende woon- en leefsituatie);
- Gevoelens voor elkaar, band vastleggen, gezin stichten;
- Oud genoeg om te trouwen en/of verkering lang genoeg geduurd;
- Huisvesting;
- Kind op komst (gewild dan wel ongewenst);
- Druk van de familie en invloed van heersende waarden;
- Praktische motieven (baan, geld).

3) *Huwelijksleven; ideaal en praktijk*, Iteke Weeda, Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht 1984.

Categorie A kwam als sterkste naar voren. B, C en D zijn bijna even grote categorieën, evenals E en F. Opgemerkt zij, dat aan één onderzoek met een relatief beperkt aantal ondervraagden geen algemene conclusies kunnen worden verbonden. Vanwege de schaarste aan gegevens meende de commissie echter dit recente onderzoek te moeten vermelden.

De pluriformiteit van huwelijksmotieven is een gegeven. Geldt dat ook voor de motieven om niet te trouwen, maar wel ongehuwd samen te wonen?

1.2. Motieven om ongehuwd samen te wonen

Wij beperken onze aandacht tot hen die het samenwonen beschouwen als alternatief voor het trouwen of als een fase die bedoeld is om uit te monden in een huwelijk. In het vervolg van dit rapport zullen we deze relaties aanduiden als 'niet-huwelijkse tweerelaties'.

Vooraf zij opgemerkt dat niet iedereen in Nederland kan trouwen, ook al zou men dat willen. De wet somt namelijk een aantal vereisten op waaraan men dient te voldoen voordat men een huwelijk kan aangaan. Zo moet men een bepaalde leeftijd bereikt hebben, mag men niet met bepaalde familieleden trouwen en mag men als men van iemand is gescheiden nog één keer met diezelfde persoon trouwen, en niet vaker. In het bijzonder is hier het wetsartikel van belang dat vereist dat er sprake is van een man en een vrouw.⁴⁾ Een wettelijke regeling, waaruit publiekrechtelijke erkenning – vergelijkbaar met het huwelijk – van homofiele relaties blijkt, bestaat nu niet. In deze paragraaf zullen daarom de motieven van homofiele tweerelaties 'ongehuwd' samen te wonen buiten beschouwing blijven.

Soms zijn mensen van mening dat zij nog niet aan het huwelijk toe zijn. Het samenwonen wordt dan beschouwd als een middel om elkaar beter te leren kennen, een wijze van omgaan met elkaar te zoeken die beantwoordt aan het verwachtingspatroon van beide partners. Het is één van de vele fasen in het proces waarin beiden zich bij elkaar thuis gaan voelen, ondanks de problemen die een hechte of hechter wordende relatie zoal met zich mee kan brengen. De beslissing om één woning te delen kan een bewuste stap zijn, een na overleg gemaakte keuze waarna de daad bij het woord wordt gevoegd: de een trekt bij de ander in, of men verhuist naar een gezamenlijk nieuw adres. Het gaan samenwonen kan echter ook fase-gewijs verlopen: men is veel bij elkaar, blijft bij elkaar eten, en het incidentele 'blijven slapen' wordt een incidenteel 'niet blijven slapen'. Het zijn dan vaak alleen nog maar overwegingen van praktische aard, die leiden tot het besluit om ook voor de sociale omgeving op één adres te gaan wonen. De gedachte aan een huwelijk wordt dan veelal verworpen met de redenering: 'Laten we eerst maar eens zien of het echt goed gaat, voordat we zo'n beslissing nemen'. Bij het ene paar zullen zodanige twijfels zijn over de duurzaamheid van de relatie, dat men meent om die reden niet te hoeven denken aan een huwelijk. Bij het andere stel zal de eigen opvatting over het huwelijk meewegen: juist omdat men zelf zoveel gewicht toekent aan het huwelijk als een duurzaam bedoelde en lotsverbondenheid bevestigende institutie, wil men zeker van zijn zaak zijn.

Naast diegenen die het samenwonen beschouwen als een 'proefhuwelijk' zijn er mensen die het huwelijk als 'instituut' verwerpen. Men vindt het huwelijk een knellende vormgeving van een relatie omdat formeel wordt vastgelegd dat men elkaar trouw belooft en dat men een duurzame relatie wil. Ook het traditionele rolpatroon (de man verricht betaalde arbeid buitenshuis, de vrouw draagt zorg voor huishoudelijke taken en voor de opvoeding van de kinderen), welke men onlosmakelijk aan het huwelijk verbonden acht, roept weerstanden op. Het huwelijk wordt daarom als een ouderwetse instelling beschouwd, niet passend in deze tijd. Grote nadruk wordt gelegd op het belang van de vrijheid in en het open karakter van de relatie.

4) Artikel 33 van het Burgerlijk Wetboek luidt: 'De man kan tegelijkertijd slechts met een vrouw, de vrouw slechts met een man door het huwelijk verbonden zijn'.

Dit laatste speelt in het bijzonder een rol bij diegenen, die de juridische gevolgen van een huwelijk niet voor hun rekening willen nemen en om die reden ongehuwd gaan samenwonen. Zo hecht men bijvoorbeeld waarde aan het zonder al te veel formaliteiten uit elkaar kunnen gaan (geen tussenkomst van de rechter). Hoewel dit argument overigens juridisch juist is, is het niet juist gebleken dat mensen in een niet-huwelijkse tweerelatie per definitie eerder en met minder pijn en leed hun relatie beëindigen.

Evenals de juridische gevolgen worden ook door een aantal ongehuwd samenwonenden de financiële consequenties van een huwelijk onwenselijk geacht. Voor sommigen kan in een bepaalde situatie het ongehuwd samenwonen financieel aantrekkelijker zijn dan het huwelijk. Evenals het omgekeerde een motief of in ieder geval een stimulans kan vormen om te trouwen, speelt dit een (soms) beslissende rol bij de keuze om ongehuwd samen te wonen.

Tot slot kan een groep worden onderscheiden die het huwelijk overbodig vindt. Men is niet de mening toegedaan dat een huwelijk iets toevoegt aan de onderlinge relatie en de contacten met de sociale omgeving. 'Wat kan dat boterbriefje verder nog uitmaken?' Men is gelukkig met elkaar, tevreden met het reilen en zeilen van de huishouding en vindt het verder best zo. Een deel van hen komt overigens van hun opvatting terug als er kinderen op komst zijn. In die situatie besluit men 'toch maar' te trouwen. Het huwelijksmotief bestaat dan vaak alleen uit de wens het kind een wettige status te verschaffen.

2. DE INTRINSIEKE WAARDE VAN HUWELIJKE EN NIET-HUWELIJKE TWEERELATIES

In het voorafgaande ging het om de formele vormgeving van de tweerelatie: het accent lag bij de vraag waarom mensen aan het samenwonen al dan niet de huwelijkse status verbinden. Daarbij bleek onder andere dat door sommigen wel, echter door anderen niet aan het huwelijk een bepaalde moreel-ethische betekenis werd toegekend.

In deze paragraaf trachten wij enig zicht te krijgen op de 'inhoud' van de verschillende tweerelaties. Richten diegenen die ongehuwd samenwonen hun leven anders in dan gehuwden, hanteren zij andere normen en waarden, is het onderscheid in formele vormgeving van de tweerelatie van belang voor de intrinsieke waarde?

2.1. Het huwelijk

Om meer kijk op het hedendaagse huwelijk te verkrijgen kan gebruik gemaakt worden van een landelijk onderzoek dat in 1983 bij 604 Nederlandse gehuwde paren is verricht. Het blijkt dat de ondervraagden verschillende types huwelijkse relaties voor ogen hebben, die in drie categorieën kunnen worden onderscheiden. Het eerste wordt in het onderzoek aangeduid met het ideaalbeeld van een 'gesloten huwelijks- en gezinsleven', het tweede met het ideaalbeeld van een 'open huwelijks- en gezinsleven', het derde is een 'overgangsmoedel'. In het hiernavolgende zal de karakterschets van deze stromingen worden geciteerd⁵⁾:

- A. *Idealbeeld van een 'gesloten huwelijks- en gezinsleven' (vlg. onderzoek Iteke Weeda):*
- B. *Idealbeeld van een 'open huwelijks- en gezinsleven' (vlg. onderzoek Iteke Weeda):*

1. **Paarvorming** behoort plaats te vinden 1. **Paarvorming** behoort plaats te vinden

5) Zie noot 3, N.B.: Voor wat betreft de representativiteit van het onderzoek het volgende citaat (pagina 13/14): 'De mensen vertegenwoordigden naar meerdere sociale kenmerken de Nederlandse gehuwden als geheel. Alhoewel het nooit om absolute 'waarheden' kan gaan, omdat ook aan representatief onderzoek verschillendsoortige haken en ogen zitten – zo is onder andere volledige representativiteit ten aanzien van alle bestudeerde sociale kenmerken ook in het onderhavige onderzoek niet bereikt – is het toch gerechtvaardigd op basis van de uitkomsten van dit onderzoek generaliserende uitspraken te doen over meningen en gedrag van de Nederlandse gehuwde bevolking. Percentages geven daarbij een indicatie van de omvang van een verschijnsel aan.'

- op basis van verliefdheid en liefde. Er behoren geen materiële motieven aan te pas te komen.
2. Na enige tijd behoort de band door een huwelijk **gelegaliseerd** te worden, al dan niet in de kerk ingezegend. **Afspraken** over de dagelijkse gang van zaken na het trouwen worden overbodig gevonden en niet in overeenstemming met de liefdesidee.
 3. Het huwelijk is vanzelfsprekend voor het hele leven bedoeld. **Echtscheiding** wordt onacceptabel gevonden. Het is een falen van (een van) beide volwassenen.
 4. **Kenmerkend** voor een **goede huwelijksrelatie** zijn: liefde, zo weinig mogelijk ruzie, geven en nemen, begrip, aandacht, vertrouwen, eerlijkheid e.d.
 5. De **heterofiele liefdesrelatie** tussen man en vrouw wordt als normaal beschouwd. De homoseksuele relatie als afwijkend, evenals het lange tijd ontbreken van een intiem-seksuele partner.
 6. De **seksuele relatie** behoort te zijn voorbehouden aan de gehuwden of aan degenen die van plan zijn (binnenkort) te trouwen.
 7. De seksuele huwelijksrelatie is exclusief. Een **seksuele relatie** van een gehuwde **met een derde** is altijd bedreigend. Het huwelijk wordt ermee op het spel gezet; echtscheiding kan direct overwogen worden. In mindere mate geldt dit ook voor het eenmalige seksuele contact met een derde ('slippertje').
 8. Gehuwden behoren – in zoverre de natuur dat niet verhindert – eventueel na verloop van enige tijd, als vanzelfsprekend **kinderen** te krijgen. Kinderen worden beschouwd als een kroon op het huwelijk en de liefdesband.
 - op basis van kameraadschap; overeenkomst in denkbeelden op belangrijke levensterreinen (en verliefdheid).
 2. De band kan al dan niet door een huwelijk **gelegaliseerd** worden. Het huwelijkscontract dient evenwel zorgvuldig bekeken te worden, eventueel kan het beter zijn gezamenlijk een eigen **contract** te formuleren. Vooral ook informeel behoren **afspraken** gemaakt te worden over de inrichting van het dagelijks leven (kinderen, geld, huishouding, vrije tijd e.d.).
 3. Het huwelijk (of de door een contract bezegelde relatie) is duurzaam bedoeld, echter niet vanzelfsprekend voor het leven. **Echtscheiding** wordt acceptabel gevonden voor het geval de relatie volstrekt niet meer aan de verwachtingen voldoet.
 4. **Kenmerkend** voor een **goede huwelijksrelatie** zijn: kameraadschap, goede communicatie en zo nodig af en toe een 'opbouwende' ruzie, vertrouwen, respect, begrip, elkaar de vrijheid geven, elkaar de ruimte laten, e.d.
 5. De **heteroseksuele en homoseksuele tweerelatie** worden als normaal beschouwd. Het voor lange tijd ontbreken van een intieme seksuele partner wordt afwijkend gevonden. Voor kortere tijd alleen wonen zonder vaste partner wordt als één van de normale levensfasen van de mens beschouwd.
 6. De **seksuele relatie** behoort te zijn voorbehouden aan twee mensen die veel om elkaar geven en zich bij elkaar betrokken voelen.
 7. De seksuele relatie behoort min of meer exclusief te zijn. Een **seksuele relatie** van een gehuwde **met een derde** is tamelijk bedreigend; het huwelijk wordt ermee op de proef gesteld. Een eenmalig seksueel contact met een derde is veel minder bedreigend.
 8. Het krijgen van **kinderen** dient een bewuste keuze te zijn. Men kan, ook als gehuwde, vrijwillig kinderloos blijven. Kinderen worden meer als afzonderlijke individuen en nieuwe 'wereldburgers' gezien, dan als een kroon op het huwe-

- lijk en de liefdesband.
9. De **ouders** zijn de **hoofdverantwoordelijken** voor het (jonge) kind; anderen, zowel familie als bekenden, behoren zich niet met de opvoeding te bemoeien.
 10. **Groot belang** wordt gehecht aan het **moederschap**. Behalve dat het de natuurlijke bestemming van de vrouw **hoort te zijn**, wordt ook de bijna continue aanwezigheid van de moeder van levensbelang geacht voor het jonge kind. Slechts dan zal het een evenwichtig mens kunnen worden.
 11. Voor de **opvoeding van de kinderen** worden liefde geven enerzijds en discipline en gehoorzaamheid bijbrengen anderzijds van centrale betekenis geacht. De moeder is er vooral voor het eerste, de vader dient het tweede meer over te dragen.
 12. De man behoort de hoofdverantwoordelijke te zijn voor de verwerving van het **inkomen**, de vrouw voor de **huishouding** en de **kinderopvang**.
 13. Het huwelijk is delen; er behoort tussen man en vrouw een volgestrekte **economische gezamenlijkheid** te bestaan. Economische banden met anderen buiten het gezin dienen gemeden te worden; in de plaats daarvan moeten instellingen (verzekeringen e.d.) worden gebruikt.
 14. Man en vrouw zijn **gelijk**, in die zin dat er geen **machtsverschil** behoort te zijn. Er moet **gezamenlijk** besloten worden over zoveel mogelijk zaken.
 15. **Emotioneel** vormen man en vrouw een elkaar **aanvullende eenheid**. De man behoort de meer verstandelijke, krachtige partij te zijn, de vrouw meer de gevoelsmatige, die ook enige (hoffelijke) bescherming behoeft.
 16. De onderlinge **emotionele opvang** en
 9. De **ouders** zijn de **hoofdverantwoordelijken** voor het (jonge) kind. Anderen behoren zich weinig met de opvoeding te bemoeien, alhoewel inbreng van goede vrienden – hetgeen ook familieleden kunnen zijn – wel geaccepteerd wordt.
 10. Het **moederschap** wordt niet beschouwd als de natuurlijke bestemming van de vrouw, terwijl haar continue aanwezigheid noch voor haarzelf noch voor het kind wenselijk wordt geacht. De moeder moet ook tijd behouden voor andere bezigheden; voor het kind wordt het waardevol geacht als het zich vertrouwd voelt bij meerdere mensen (in de eerste plaats ook de vader), die zich medeverantwoordelijk voelen.
 11. Voor de **opvoeding van de kinderen** worden een kameraadschappelijke sfeer enerzijds en mondig maken anderzijds van centrale betekenis geacht. Vader en moeder moeten zich gelijkelijk voor deze opvoedingsaspecten inzetten.
 12. Man en vrouw dienen beiden **inkomen** te verwerven; ze behoren de **huishoudelijke taken** en de **opvang van de kinderen** te verdelen.
 13. In het huwelijk kan **economisch** (ten dele) gedeeld worden, ieder kan daarnaast eigen bezit en/of inkomen behouden. Er behoren hierover goede afspraken gemaakt te worden. Economische banden met bekenden worden niet wenselijk geacht.
 14. Man en vrouw zijn **gelijk**, in die zin dat er geen **machtsverschil** behoort te bestaan. Ieder neemt zoveel mogelijk zelf de beslissingen over zaken die vooral haar of hem aangaan; de echt gezamenlijke zaken worden in overleg besloten.
 15. **Emotioneel** vullen de huwelijkspartners elkaar in sommige opzichten aan en in andere opzichten zijn ze gelijkgericht. Beiden behoren de individuele karaktertrekken de kans te geven, zonder zich vast te leggen op het typisch-mannelijke of typisch-vrouwelijke.
 16. Er dient sprake te zijn van een onderlin-

- sterke betrokkenheid op elkaar dienen exclusief binnen huwelijk en gezin plaats te vinden. Dergelijke banden buiten het gezin vormen een bedreiging.
17. De **communicatie** hoeft niet diepzinnig of frequent te zijn, maar wel harmonieus. Ruzie moet zoveel mogelijk vermeden worden, zeker als er kinderen bij zijn.
18. De **gezinsprivacy** ten opzichte van derden is groot. Men behoort in eengezinshuizen te wonen, die zich afsluiten voor de buitenwereld. De privacy voor de afzonderlijke gezinsleden is gering; met name de volwassenen behoeven geen eigen kamer te hebben. Men mag elkaar gemakkelijk 'storen' ten behoeve van het gezinsgebeuren.
19. Tijdelijk **derden in het gezin** opnemen (bijv. een vriend, een moeder) is bedreigend voor het huwelijk en de huiselijke sfeer.
20. **Contacten** met familie en bekenden worden als paar (gezin) onderhouden. De bekenden worden als kennissen beschouwd. Men dient onafhankelijk te blijven wat betreft de financiën, de opvoeding van de kinderen, de emotionele gebondenheid.
21. **Vrijtijdsbesteding** en **vakantie** dienen zoveel mogelijk in huwelijks- of gezinsverband plaats te vinden.'
- ge **emotionele opvang** en betrokkenheid op elkaar. Ook buiten huwelijk en gezin kunnen dergelijke banden, wisselend qua intensiteit, worden aangegaan.
17. De **communicatie** dient regelmatig plaats te vinden en niet alleen koetjes en kalfjes te betreffen. Daarbij kan het ook om **stevige discussies en opbouwende ruzies** gaan. Het wordt voor kinderen goed gevonden te ondervinden dat hun ouders ook onenigheid kunnen hebben, dat ze geen gesloten front zijn en dat ze problemen openlijk kunnen oplossen.
18. Er wordt behoefte gevoeld aan een zekere mate van **gezinsprivacy** ten opzichte van derden; daarnaast behoort er ook openheid te zijn naar buiten. De eengezinshuizen die de buitenwereld niet uitsluiten zijn te verkiezen. De privacy voor de afzonderlijke gezinsleden wordt belangrijk geacht; zowel iedere volwassene als de kinderen behoren een kamer te hebben om zich te kunnen terugtrekken.
19. Tijdelijk **derden in het gezin** opnemen (bijv. een zieke vriendin, een vader) behoort tot de mogelijkheden, die zich kunnen voordoen. Er dienen goede afspraken over de eventuele nieuwe situatie gemaakt te worden.
20. **Contacten** met familie, vrienden en andere bekenden worden deels als paar (gezin), deels als individu onderhouden. Ieder heeft ook eigen vrienden.
21. **Vrijtijdsbesteding** en **vakantie** dienen deels in huwelijks- en gezinsverband plaats te vinden en deels alleen of met derden buiten het gezin.'

Naast deze twee stromingen wordt meiding gemaakt van een overgangsmoedel, waarin het accent ligt op 'zelfontplooiing in samenwerking'. Hierover wordt onder andere gesteld: 'De inbreng van de ontplooiing en het belang van de persoonlijke identiteit in de (gesloten) huwelijksrelatie verhogen de eisen die gesteld worden aan de communicatie tussen de echtelieden. Er dient wél redelijk frequent samen gepraat te worden, de gesprekken dienen wél een zekere diepgang te hebben. Ook van de uitingen van gevoelens ten opzichte van elkaar wordt meer verwacht. Daarbij komt, dat men de behoeftes op deze terreinen nog steeds bij elkaar behoort te bevredigen. Emotionele betrokkenheid van één van de partners bij een derde wordt als een gevaar voor het huwelijk beschouwd. Je moet het samen klaren. Als mensen dan teleurgesteld worden in hun verwachtingen, als de relatie niet optimaal

functioneert, zal juist vanuit dit ideeënstelsel gedacht worden aan echtparen-therapieën. Mensen hebben er veel voor over de zaak weer in orde te brengen, want echtscheiding wordt nog steeds als een mislukking gezien. Het huwelijk is er voor het leven en als belangrijk wordt nog steeds als een mislukking gezien. Het huwelijk is er voor het leven en als belangrijk wordt nog steeds als een mislukking gezien, dient er hard aan gewerkt te worden dit geachte behoeftes niet of slecht bevredigd worden, dient er hard aan gewerkt te worden dit te veranderen. Als uiteindelijk dan toch de eigen identiteit en de ontwikkeling van de partners teveel in de knel komen, wordt echtscheiding een moeilijke, maar wel acceptabele oplossing gevonden'.

Een van de conclusies van het onderzoek is, dat ongeveer de helft van de landelijk ondervraagde gehuwden vooral datgene wat onder A is vermeld als nastrevenswaardig beschouwt. Beduidend minder ondervraagden (bijna een kwart) heeft hoofdzakelijk het tweede model voor ogen. Met name vrouwen, jongeren, buiten-kerkelijken, alsmede mensen in de hogere (midden)klasse van de bevolking en mensen woonachtig in steden behoren tot de laatste groep.

2.2. Niet-huwelijkse tweerelaties

Tot nu toe is slechts een geringe kennis verkregen over niet-huwelijkse tweerelaties in Nederland. Het voor deze paragraaf meest relevante onderzoek van Straver e.a.⁶⁾ laat zien dat bij de ondervraagden twee basis-intenties te onderscheiden zijn, te weten het 'samen delen' en het 'samen zelfstandig zijn'. Deze basis-intenties worden zowel bij heterofiele als bij homofiele paren aangetroffen. Het onderscheid tussen deze intenties is de bereidheid van de partners om in elkaars onderhoud te voorzien (samen delen) of niet (samen zelfstandig).

Samen delen

Bij de niet-huwelijkse tweerelaties die samen willen delen, zijn onderlinge verschillen te constateren. Een aantal van hen heeft een leefpatroon dat ook bij gehuwden is waargenomen: er is een duidelijke rolverdeling, waarbij de ene partner betaalde arbeid verricht en zodoende voor het inkomen zorgdraagt, en de ander de huishoudelijke taken op zich neemt. Er zijn echter ook koppels waar men zoveel mogelijk alles deelt. Gezamenlijk probeert men afspraken te maken voor het runnen van de huishouding, in plaats van de rolverdeling kostwinner/verzorger van het huishouden te hanteren. Wat de financieel-economische aspecten van het huishouden betreft worden de twee inkomens niet gescheiden gehouden: of men beschouwt het totaal als één inkomen, of men brengt naar rato het inkomen in voor de huishoudelijke uitgaven en besteedt de rest in onderling overleg. Als sprake zou zijn van een alleenverdiener, wordt het als vanzelfsprekend beschouwd dat ook dan samen gedeeld wordt. Deze groep kenmerkt zich wat leefstijl betreft door gerichtheid op elkaar en presentatie naar buiten toe als stel. Men heeft een gezamenlijke vrienden- en kennissenkring en brengt de vrije tijd grotendeels gezamenlijk door. Het idee, dat in de woning aparte kamers zouden moeten zijn om zich af en toe te kunnen terugtrekken, vindt men vreemd. Sexuele relaties zijn exclusief aan de beide partners zelf voorbehouden.

Andere 'samen delers' willen meer ruimte ten opzichte van elkaar. De reden hiervan is dat men meent zichzelf dan meer te kunnen ontplooiën; veelal vindt men een grotere vrijheid ook stimulerend voor de levendigheid van de relatie. Deze intentie van meer distantie ten opzichte van elkaar uit zich, wat de leefstijl betreft, in de wens om naar buiten toe niet steeds

6) *Tweelaties, anders dan het huwelijk: een kwalitatief en verkennend onderzoek in opdracht van de Nederlandse Gezinsraad*. NISSO-onderzoeksrapport nr. 27, Zeist, september 1979, dr.mr. C.H. Straver, drs. A.M. van der Heiden, mr. W.C.J. Robert.

Het onderzoek werd verricht bij 75 personen, waarvan 70 samenwoners, 16 vrouw-vrouw, 9 vrouw-vrouw-kind, 17 man-man. De relatieduur varieerde van 3 tot 33 jaar. Dertig koppels waren meer dan 7 jaar samen. Koppels van erg lange duur werden - toevalligerwijs - vooral aangetroffen bij man-man-relaties. De leeftijden varieerden van 25 tot 65 jaar met een oververtegenwoordiging in de leeftijd van 30-40 jaar. Alle sociale lagen waren vertegenwoordigd.

als stel op te treden: men heeft de behoefte om eigen vrienden en kennissen soms zonder de partner te bezoeken en te ontvangen. Ook wil men een zekere privacy in het wonen, zoals een eigen kamer om zich terug te trekken. De seksualiteit wordt niet volledig exclusief gehouden: 'slippertjes' of verliefdheden op derden zijn wel stof voor onderlinge gesprekken en leiden vaak tot moeilijkheden; in beginsel zijn ze echter mogelijk, mits ze het onderlinge 'commitment' (de betrokkenheid) van de partners niet aantasten. Ten aanzien van de financieel-economische aspecten levert men weliswaar beiden een bijdrage aan het huishouden (pro rato of voor gelijke delen), maar er is een grotere vrijheid voor ieders eigen geldbesteding. Zo houden sommigen in beginsel ook de bezittingen gescheiden, met uitzondering van datgene wat voor de huishouding noodzakelijk is. De onderlinge verhoudingen blijken bij deze groep ondervraagden te verschillen: bij het ene paar wil men meer distantie ten aanzien van de leefstijl, bij het andere wil men dit ten aanzien van zowel de leefstijl als de financieel-economische verhouding.

Samen zelfstandig

Zoals gezegd onderscheiden deze partners in een niet-huwelijkse tweerelatie zich van de 'samen delers' doordat zij niet in elkaars onderhoud willen voorzien. Van de 75 relaties bleken er 27 op dat standpunt te staan. Indien de andere partner werkloos zou worden en geen uitkering zou ontvangen, weigert men hem of haar te onderhouden. Geredeneerd wordt in de geest van: 'Hij/zij ziet maar dat hij/zij iets vindt'. Deze verregaande economische onafhankelijkheid wordt niet bij alle 'samen zelfstandigen' aangetroffen.

Ook bij de 'samen zelfstandigen' kunnen dus subgroepen worden onderscheiden. Zo zijn er partners die in hun onderlinge verhouding samen delen, maar zich naar buiten toe als 'samen zelfstandig' presenteren. Dat uit zich bijvoorbeeld in het gezamenlijk financieren van de huishouding, maar een scheiding van bezittingen. Illustratief is in dit verband het voorbeeld van de partner op wiens naam de huur niet staat; deze verrekent zijn aandeel in de huur niet met zijn levensgezel, maar betaalt rechtstreeks aan de verhuurder. Wat het onderhoud (inkomen) betreft springt men elkaar bij, maar het streven blijft erop gericht dat ieder zijn eigen geld verdient. Deze partners willen weinig regelen. Er worden wel maatregelen getroffen voor het onderdak, de gescheidenheid van goederen en de zorg voor het kind, maar men rept niet over een pensioen of levensverzekering voor elkaar.

Uit de verschillende in het onderzoek genoemde voorbeelden blijkt dat er allerlei varianten zijn; de strekking is echter dat men een gelijke inbreng – zo mogelijk financieel – in de relatie als voorwaarde voor zelfstandigheid ziet.

3. VERGELIJKING

In paragraaf 1 is een overzicht gegeven van de motieven van diegenen die aan hun samenwonen de huwelijkse status willen verbinden, en van diegenen die gekozen hebben voor een niet-huwelijkse tweerelatie. In paragraaf 2 werd de aandacht meer specifiek gericht op de intrinsieke waarde van de huwelijkse en niet-huwelijkse tweerelatie. Welke overeenkomsten en welke verschillen zijn nu te onderkennen tussen gehuwden enerzijds en partners in een niet-huwelijkse tweerelatie anderzijds wanneer deze twee invalshoeken met elkaar in verband worden gebracht? Richtten gehuwden hun samenleven anders in dan partners in een niet-huwelijkse tweerelatie? Kan met andere woorden gesteld worden dat de vormgeving van de tweerelatie (de huwelijkse status of het ontbreken daarvan) bepalend is voor de 'inhoud', voor de intrinsieke waarde daarvan?

Ten aanzien van de motieven van partners voor de keuze met betrekking tot de huwelijkse status valt het op dat de redenen voor een bepaalde keuze met elkaar kunnen overeenstemmen terwijl de keuzen zelf verschillend zijn. Zo doen financiële redenen sommigen besluiten om te trouwen, terwijl anderen daarin aanleiding zien om juist niet de weg naar de ambtenaar

van de burgerlijke stand te bewandelen. De reden voor dit verschil in keuze zal gelegen zijn in de concrete levenssituatie van partners (alleenverdiener, tweeverdieners, wel of geen kinderen, hoogte van het inkomen etc.). Een ander voorbeeld betreft de juridische gevolgen van het sluiten van een huwelijk. Van de motieven van partners die niet willen trouwen omdat zij de juridische consequenties niet voor hun rekening willen nemen, treffen we ook sporen aan bij gehuwden, met name bij diegenen die overgaan tot het maken van huwelijkse voorwaarden. Ter illustratie zij gewezen op de overgang tot het maken van huwelijk eigendom te doen worden en om – in geval van een tweeverdienerssituatie – beide inkomens gescheiden te houden. Als laatste voorbeeld wijzen wij op een voor de betrokkenen inhoudelijk motief. Bij de gehuwden is een aantal te onderkennen dat spreekt over 'een stap doen, een grens markeren, elkaar trouw zijn, zekerheid willen geven, een band naar buiten toe bekrachtigen'. Soortgelijke motieven treffen we ook aan bij die partners in een niet-huwelijkse tweerelatie die het ongehuwd samenwonen beschouwen als een middel om elkaar beter te leren kennen, als een fase op weg naar een huwelijk, en ook als een poging om de kans op een goed huwelijk te vergroten. Deze partners maken naar hun oordeel en gevoel ook een stap, willen een grens markeren, elkaar trouw en zekerheid bieden. De band naar buiten toe wordt niet formeel bekrachtigd middels het sluiten van een burgerlijk huwelijk; hun relatie verkrijgt echter wel door het samenwonen voor henzelf en hun sociale omgeving een zekere bevestiging.

Naast deze parallellen in motieven voor een huwelijk enerzijds en voor een niet-huwelijkse tweerelatie anderzijds zijn uiteraard ook duidelijke verschillen gebleken. Aan de ene kant zien we diegenen die het huwelijk ofwel overbodig vinden ofwel principieel verwerpen, aan de andere kant diegenen die van mening zijn dat het huwelijk een toevoegende, relatieverrijkende waarde heeft en/of uit een bepaalde geloofs- of levensbeschouwelijke overtuiging kiezen voor de huwelijkse status. Terzijde merken we op, dat wij diegenen die niet willen trouwen omdat zij fundamentele bezwaren hebben tegen bepaalde juridische gevolgen van het huwelijk rekenen tot diegenen die het huwelijk als institutie principieel verwerpen.

Men heeft kennelijk een andere visie op de wijze waarop men in een tweerelatie met elkaar behoort om te gaan, hetgeen zich onder meer uit in het treffen van maatregelen ten aanzien van de financiële en juridische positie van de partners. Het is aannemelijk te veronderstellen dat diegenen die principiële bezwaren tegen het huwelijk hebben hun relatie anders inrichten dan gehuwden, althans anders dan zij veronderstellen dat gehuwden dat doen. Ten aanzien van de wijze waarop partners hun relatie inhoudelijk gestalten (willen) geven blijken echter meer overeenkomsten tussen echtgenoten en partners in een niet-huwelijkse tweerelatie geconstateerd te kunnen worden dan men in eerste instantie zou vermoeden. Vergelijken wij de (in paragraaf 2 weergegeven) gesloten en open huwelijks- en gezinsmodellen met de verschillende wijzen waarop partners in een niet-huwelijkse tweerelatie hun samenleven inhoudelijk vormgeven (vermeld in paragraaf 2.2.) dan blijkt het volgende, althans voorzover sprake is van aspecten die in beide studies zijn onderzocht.

Zowel bij een deel van de gehuwden als bij een deel van de ongehuwd samenwonenden treffen we een *rolverdeling* aan, die traditioneel is in die zin dat de ene partner (bij heterofiele tweerelaties meestal de man) voor het inkomen zorgt, terwijl de ander de huishoudelijke taak verricht en het leeuwenaandeel van de opvoeding van de kinderen voor zijn/haar rekening neemt. Deze traditionele rolverdeling wordt ook bij homofiele paren aangetroffen. Een andere rolverdeling komt ook zowel bij echtgenoten als bij partners in een niet-huwelijkse tweerelatie voor.

Met betrekking tot het onderhoud komt zowel bij gehuwden als bij niet-huwelijkse tweerelaties de wens voor om een economische eenheid te vormen: men deelt het inkomen of brengt naar rato in. Onderlinge afspraken om (in geval van een tweeverdieners-situatie) het eigen

bezit of inkomen te behouden treffen we eveneens aan bij gehuwden en bij partners in een niet-huwelijkse tweerelatie. Het hebben of ontbreken van de huwelijkse status blijkt evenmin van belang te zijn ten aanzien van een voorkeur voor een alleen- of een tweeverdienerschap. Hetzelfde geldt voor de vrijetijdsbesteding, vakanties en contacten met vrienden en kennissen. Zowel bij ongehuwd samenwonenden als bij gehuwden kunnen twee verschillende opvattingen geconstateerd worden. Een aantal van hen heeft een gezamenlijke vrienden- en kennissenkring en onderhoudt als paar hiermee contacten, terwijl ook de vrijetijdsbesteding zoveel mogelijk gezamenlijk plaatsvindt. Anderen verrichten deze activiteiten niet steeds samen; men heeft ook eigen vrienden en kennissen, onderhoudt niet steeds samen deze contacten, en besteedt de vrije tijd soms alleen of met anderen dan de partner.

De exclusiviteit van de *sexuele relatie* heeft zowel bij een deel van de gehuwden als bij een deel van de ongehuwd samenwonenden absolute gelding. Een andere opvatting wordt ook bij beide groepen onderkend: *sexuele relaties met iemand anders dan de partner worden getolereerd*, mits zij geen bedreiging voor de relatie zelf (gaan) vormen.

Evenals bij een aantal gehuwden kan bij sommige ongehuwd samenwonenden worden vastgesteld dat men wat de *duurzaamheid* betreft impliciet aanneemt dan wel expliciet verwoordt dat de relatie bedoeld is voor het hele leven. Diegenen die dit niet als vanzelfsprekend beschouwen, maar wel een duurzame relatie willen, treffen we ook zowel bij echtgenoten als bij niet-huwelijkse tweerelaties aan.

Geconcludeerd moet worden, dat de huwelijkse status of het ontbreken daarvan niet per definitie bepalend is voor de 'inhoud' van de relatie, zijn intrinsieke waarde.

4. CONCLUSIES*)

1. De motieven van mensen om te trouwen blijken zeer verschillend te zijn. Deze kunnen variëren, van motieven van louter financiële aard tot motieven vanuit een geloofs- en/of levensbeschouwelijke opvatting.
2. De motieven van partners in een niet-huwelijkse tweerelatie om ongehuwd te gaan samenwonen en aldus te kiezen voor een samenlevingsvorm zonder daaraan de huwelijkse status te verbinden zijn eveneens zeer verschillend. Ook deze kunnen variëren, van motieven van louter financiële aard tot een principieel verwerpen van het huwelijk.
3. Waar het ene paar kiest voor het huwelijk en het andere voor een niet-huwelijkse tweerelatie kunnen de motieven voor hun keuze dezelfde zijn (bijv. ingegeven door een voordeel op financieel of juridisch gebied, of gebaseerd op de intentie 'een stap te zetten, een grens te markeren' en hun relatie als sociaal gegeven te bevestigen).
4. Waar het ene paar kiest voor het huwelijk en het andere voor een niet-huwelijkse tweerelatie als gevolg van sterk van elkaar verschillende motieven, spelen in de regel geloofs- en/of levensbeschouwelijke opvattingen over de wijze waarop de partners zelf (en/of anderen) vinden dat zij behoren samen te leven een bepalende rol.
5. De opvatting dat mensen niet huwen maar wel samenwonen omdat zij elkaar niet trouw willen zijn, geen verantwoordelijkheid voor elkaar willen dragen en niet de intentie hebben de relatie levenslang te doen zijn, doet in zijn algemeenheid geen recht aan de maatschappelijke werkelijkheid.
6. De opvatting dat mensen niet ongehuwd gaan samenwonen maar wel huwen omdat zij

*) Deze conclusies hebben met name betrekking op heterofiele tweerelaties.

elkaar trouw willen zijn, verantwoordelijkheid voor elkaar willen aanvaarden en de intentie hebben hun relatie levenslang te doen zijn, doet in zijn algemeenheid ook geen recht aan de maatschappelijke werkelijkheid.

7. De huwelijkse status of het ontbreken daarvan, blijkt niet bij voorbaat en niet per definitie bepalend te zijn voor de intrinsieke waarde (de 'inhoud') van de tweerelatie. De wijze waarop een deel van de gehuwden hun samenleven inrichten, zowel qua leefwijze (rolverdeling, vrijetijdsbesteding etc.) als financieel en juridisch, correspondeert met die van een deel van de partners in een niet-huwelijkse tweerelatie hun samenleven inrichten en kunnen inrichten, omdat zij niet aan de – aan de rechten verbonden – plichten van gehuwden gebonden zijn (zoals het weigeren in elkaars onderhoud te voorzien), treffen we sporen aan bij gehuwden (bijv. middels huwelijkse voorwaarden).
8. Zowel bij gehuwden als bij partners in een niet-huwelijkse tweerelatie blijkt dat een deel van hen een leefpatroon heeft dat als volgt kan worden gekarakteriseerd: traditionele rolverdeling, economische eenheid, gezamenlijke vakanties en gezamenlijke vrijetijdsbesteding, gezamenlijke vrienden- en kennissenkring, exclusiviteit van de sexuele relatie, relatie bedoeld voor het leven.
9. Het leefpatroon van anderen (zowel gehuwden als partners in niet-huwelijkse tweerelaties) kan als volgt worden gekenschetst: gezamenlijk verrichten van huiselijke activiteiten, wens tot economische zelfstandigheid, vrijetijds- en vakantiebesteding en contacten met vrienden en kennissen niet steeds gezamenlijk, geen absolute gelding van de exclusiviteit van de sexuele relatie, een wenselijke doch niet vanzelfsprekende duurzaamheid van de relatie.

II. TWEERELATIES: SOCIAAL-CULTURELE ONTWIKKELINGEN

INLEIDING

Een relatie tussen twee mensen is geen statisch gegeven; het is een procesmatig gebeuren waarbij het samen-leven door alledaagse belevingen en soms ook ingrijpende ervaringen zijn eigen weg vindt. Tweerelaties zullen dus altijd van elkaar verschillen. Uit het vorige hoofdstuk bleek echter dat grofweg twee leefpatronen van elkaar kunnen worden onderscheiden, waarvan de scheidslijn niet loopt tussen gehuwden enerzijds en niet-huwelijkse tweerelaties anderzijds.

Er bleek een tendens tot meer zelfstandigheid van de partners ten opzichte van elkaar. De begrippen die hiernaar verwijzen luiden: individualisering, verzelfstandiging, individuele ont-plooiing, economische zelfstandigheid, economische onafhankelijkheid, individuele keuzevrij-heid etc.; het is een terminologie die duidt op een verandering in houding ten opzichte van de wijze waarop partners in een tweerelatie met elkaar omgaan.

Wanneer bij een deel van onze bevolking de visie op de mens en zijn samenleven wijziging ondergaat dan dient – voordat bezien wordt of en in hoeverre deze positief gewaardeerd kan worden – nagegaan te worden wat de voedingsbodem voor deze ontwikkeling is geweest. Dit is nodig voor een goed begrip van van elkaar verschillende leefwijzen en gedragingen en de levensbeschouwelijke opvattingen waarop deze zijn gebaseerd.

Allereerst (paragraaf 1) zal daarom in vogelvlucht een beeld gegeven worden van sociaal-culturele ontwikkelingen vanaf de 18e eeuw die van invloed zijn geweest op relatie- en familievormingen; aansluitend (paragraaf 2) volgt een overzicht van de opvattingen ten aanzien van huwelijkse en niet-huwelijkse tweerelaties, zoals deze thans leven in Nederland. Daarbij zal aangeduid worden in welke mate zich de verschillende opvattingen doen gelden. Tot slot (paragraaf 3) zal getracht worden aan te geven langs welke lijnen deze zich naar verwachting zullen ontwikkelen.

Opgemerkt zij, dat dit hoofdstuk evenals het voorgaande bedoeld is als inleiding op het specifiek politieke deel van dit rapport, dat start met hoofdstuk III. De historische schets en het cijfermateriaal beogen slechts een indruk te geven van ontwikkelingen met betrekking tot tweerelaties.

1. HISTORISCHE SCHETS

We gaan terug tot de 18e eeuw⁷⁾, waarin een pluriformiteit van samenlevingsvormen voorkwam. Men kende in die tijd gezinnen samengesteld uit man, vrouw en kinderen, maar ook zogenaamde familiehuishoudens, waarin een groot aantal mensen samenleefden. Het waren families in de ruime zin des woords (grootouders, ouders, kinderen, tantes, ooms), soms aangevuld met personeel. Met name op het platteland kwamen uitgebreide familie-huishoudens voor; dit waren samenleefverbanden die veelal een agrarisch-ambachtelijk karakter hadden omdat ze meestal bij agrarische bedrijven voorkwamen. De financiële opbrengst van deze bedrijven maakte een dergelijke grote leefgemeenschap noodzakelijk; de behoefte aan arbeidskrachten speelde daarbij een rol. Waarschijnlijk mede vanwege de aard van de beroepsstructuur en het stedelijk milieu trof men minder van deze familie-huishoudens aan in het noorden en westen van ons land dan op de zandgronden (met name in Twente en op de Veluwe). Voor de steden gold, dat de hoogte van het inkomen en het behoren tot een bepaalde sociale klasse van invloed waren op de grootte en de samenstel-ling van de leefgemeenschap. Bij de lagere sociale klassen woonden vanwege de armoede

7) De reden hiervan is, dat de meeste informatie vanaf die periode beschikbaar is.

en loonarbeid slechts weinig kinderen thuis; deze families hadden uiteraard ook geen bedienden. Er bestond een vergaande af-hankelijkheid van de familie, de buurt en de kerk. Het sociale verband, waarin men leef-de, was een patriarchaal gekleurde en sta-biele eenheid, die primair de economie, de voortplanting en de opvoeding diende. In die tijd, de 18e eeuw, stonden in de dor-pen en kleinere steden contacten tussen jonge mannen en vrouwen aan een sterke sociale controle van de gemeenschap of leeftijdsgenoten bloot. Wilde men trouwen, dan deed men dit in de regel niet dan nadat toestemming van de ouders was verkregen. Economische motieven (bezit, afstamming) speelden bij de huwelijkskeuze en bij het in stand houden van het huwelijk een grote rol, veelal groter dan affectie en genegenheid. De rollen tussen mannen en vrouwen waren duidelijk gescheiden; de vrouw had wat de zorg voor het huishouden en het gezin betreft vrijwel de alleenheerschappij; dit gold ook voor sommige taken die in het bedrijf thuishoorden en voor de huisnijverheid (zoals spinnen en weven). Het baren van kinderen was van bijzonder belang, niet in het minst vanwege hun economische waarde en hun betekenis als oudedagsvoorziening voor de ouders.

Waarschijnlijk heeft de gebondenheid in financieel-economisch opzicht van man en vrouw geleid tot de wettelijke gemeenschap van goederen, die de wetgever als uitgangspunt nam bij het huwelijk, dat overigens pas in 1838 in de wet werd geformaliseerd.

De tweede helft van de 19e eeuw wordt gekenmerkt door sociale gevolgen van de industriële revolutie. Dit leidde tot grote veranderingen in de samenstelling van het huishou-den en ook in de wijze waarop men in het samenleefverband met elkaar omging.

Er ontstond een andere economische structuur, waarvoor een vrije markt en onderlinge concurrentie kenmerkend waren; dit leidde ertoe dat werk en woning meer werden geschei-den en dat mensen mobieler werden. De betekenis van het grote familie-huishouden nam geleidelijk aan af: het 'kern'-gezin, zoals wij dat nu kennen (man, vrouw, kinderen) kwam

Tabel 1

Samenstelling van de huishoudens (in procenten) van het totaal aantal huishoudens¹⁾

aantal personen	18e eeuw	1960	1971	1978	totaal 1978 × 1000
1	10	12	17	18	843
2	20	24	25	30	1,401
3	21	19	18	17	790
4	17	18	19	21	988
5	14	12	11	9	425
6	9	7	5	3	155
7	5	4	2	1	64
8	2	2	1	1	27
9 en meer	2	2	2	0	20
Totaal	100	100	100	100	4,702

Bron: 18e eeuw: Van der Woude

1960 en 1971: CBS, Volkstellingen 1960 en 1971

1978: CBS, Woningbehoefte-onderzoek 1977/1978

1) Huishouddefinitie 1960

steeds meer voor. Uit de tabel op pagina 25 valt af te lezen, welke verschuivingen zich hebben voorgedaan in de samenstelling van huishoudens vanaf de 18e eeuw. In het bijzonder de toename van het aantal één- en tweepersoonshuishoudens ten koste van de grote gezinnen is daarbij opvallend.

In sommige lagen van de bevolking nam de levensstandaard toe: meer financiële ruimte betekende met name voor vrouwen in de middenklasse, dat meer tijd en energie kon worden besteed aan de kinderen. De mogelijkheid kon nu immers worden aangegrepen om meer personeel aan te nemen voor het runnen van het bedrijf. Er trad een verschuiving op, waarbij de economische waarde van het kind naar de achtergrond verdween (eerst bij de hogere, later bij de lagere sociale klassen) en de affectieve waarde op de voorgrond kwam. Tegelijkertijd ging niet zozeer de sociaal-economische betekenis van het gezin, maar de koesteringsfunctie een steeds grotere rol spelen. Het aangaan van een huwelijk, waarbij eertijds rationele overwegingen een belangrijke rol speelden, met name in de kleinere steden en dorpen, onderging een karakterverandering: de 'Situationsehe' maakte plaats voor de 'Neigungsehe'.

Met al deze veranderingen ging een toenemende belangstelling en waardering gepaard voor de menselijke persoon en zijn behoeften, wensen en verlangens; het accent verschoof van de mens als onderdeel van een sociaal-economisch leefverband naar het unieke van een ieder als mens, als man, als vrouw. Aandacht voor de persoonsontwikkeling en de bewustwording van de eigen identiteit had met name voor vrouwen gevolgen. Hun positie werd geleidelijk aan in een ander zicht geplaatst; dit proces werd versneld door wat tegenwoordig de eerste emancipatie-golf wordt genoemd. Deze speelde zich af tijdens de Eerste Wereldoorlog en in de twintiger jaren, en hield voornamelijk het streven naar een formele, juridisch gelijke positie met mannen in. De gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen in dit opzicht werd door de wetgever bevestigd: zo kregen vrouwen in 1917 passief en in 1919 actief kiesrecht en werd in 1957 ook de gehuwde vrouw handelingsbekwaam. Ook kregen de vrouwen de mogelijkheid aan voortgezet hoger onderwijs deel te nemen.

In de jaren zestig vindt een stroomversnelling plaats. De grotere welvaart bewerkstelligde onder andere dat meer mensen een televisietoestel konden kopen; via de massamedia werden nieuwe denkbeelden in huis gebracht. Technologische vernieuwingen hadden als gevolg dat huishoudelijke apparaten de thuisarbeid van vrouwen verlichtten, hetgeen hen de ruimte gaf betaalde arbeid te verrichten. De toename van het aantal vrouwen op de betaalde arbeidsmarkt werd gestimuleerd door het gebrek aan voldoende arbeidskrachten. De beschikbaarheid van voorbehoedsmiddelen bood mensen de mogelijkheid bewust te kiezen voor kinderen en hun aantal: het aantal gezinsleden daalde. In de zich in deze tijd voltrekkende emancipatie-golf lag het accent niet meer, zoals bij de eerste opleving, op formeel-juridische aspecten (kiesrecht, toegang tot hogere onderwijsvormen, etc.), maar op de verhouding tussen man en vrouw in hun huwelijksrelatie en die tussen mannen en vrouwen als sociale groeperingen in de samenleving.

Ook meer in het algemeen werden bij de geldigheid van waarden en normen en de daaruit voortvloeiende samenlevingsstructuren vraagtekens gezet. Op allerlei terreinen wilde men zelf onderzoeken en ervaren wat houvast biedt; het maken van deze persoonlijke keuzen bracht een sterke relativering van 'oude' instituties en hiërarchieën met zich mee. Dit uitte zich ook geleidelijk in het afnemend gezag van kerkelijke leren en uitspraken, en in een meer individuele geloofsbeleving waarvan de uitstraling en doorwerking naar verschillende levenssferen te zwak was om een bindende kracht te vormen zoals voorheen: de gesloten zullen maakten plaats voor maatschappelijke organisaties die méér beoogden binnen hun eigen werksoort optimaal te functioneren, dan vanuit een levensbeschouwelijk kader een integrerende macht in de samenleving te vormen.

Zoals uit onderstaande tabel blijkt, werd de opvatting dat maatschappelijke organisaties geënt moesten zijn op godsdienst vanaf de jaren zestig steeds minder gehuldigd. Opmerkelijk is overigens dat politieke partijen een aparte plaats innemen in die zin, dat er in een decennium tijds geen noemenswaardige verschuiving heeft plaatsgevonden in de richting van een meer loskoppelen van godsdienst en partijpolitieke grondslag.

Tabel 2

Opvattingen over de relatie tussen godsdienst en maatschappelijke organisaties in 1966-1983 (in procenten)

	1966	1970	1975	1979	1980	1981	1983
allen							
a. verhouding politiek en godsdienst							
los van elkaar	58,0	69,6		66,7	67,8	70,5	71,2
hangt ervan af	6,3	7,2		13,2	11,2	11,2	10,8
niet los van elkaar	35,7	23,2		20,1	20,9	18,3	18,0
	(1.697)	(1.833)		(1.758)	(1.782)	(1.704)	(1.817)
b. omroep moet uitgaan van godsdienst							
ja	42,1	23,2		25,1	23,9	22,5	20,3
nee	57,9	76,8		74,9	76,1	77,5	79,7
	(1.719)	(1.879)		(1.776)	(1.817)	(1.786)	(1.800)
c. vakvereniging moet uitgaan van godsdienst							
ja	33,1	18,5		18,7	16,3	15,9	14,1
nee	66,9	81,5		81,3	83,7	84,1	85,9
	(1.719)	(1.873)		(1.751)	(1.801)	(1.758)	(1.785)
d. politieke partij moet uitgaan van godsdienst							
ja		21,5		27,2	25,1	24,2	21,1
nee		78,5		72,8	74,9	75,8	78,9
		(1.863)		(1.751)	(1.806)	(1.753)	(1.682)
e. een sportvereniging moet uitgaan van godsdienst							
ja	23,5	9,3		8,0	5,9	6,4	5,9
nee	76,5	90,7		92,0	94,1	93,6	94,1
	(1.729)	(1.981)		(1.797)	(1.834)	(1.803)	(1.813)
f. een jeugdvereniging moet uitgaan van godsdienst							
ja	55,5	32,8		25,6	22,5	21,5	18,0
nee	44,5	67,2		74,4	77,5	78,5	82,0
	(1.730)	(1.882)		(1.767)	(1.819)	(1.787)	(1.789)
g. sturen van een kind naar de lagere school							
openbare school	38,6	34,9		33,9	35,5		36,8
maakt niet uit	6,3	24,4		25,0	26,0		26,7
school op godsdienstige grondslag	55,2	40,7		41,1	38,6		36,6
	(1.738)	(1.901)		(1.807)	(1.822)		(1.744)

Bron: Onderzoek Godsdienst in Nederland, 1966
Onderzoek Progressiviteit en Conservatisme, 1970
Culturele Veranderingen in Nederland, 1979, 1980, 1981, 1983

De opvattingen bij kerkleden over de relatie tussen godsdienst en maatschappelijke organi-

aties verschillen met name hierin, dat de percentages vóór en tegen ont koppeling van de godsdienst minder met elkaar verschillen, waarbij in 1983 een meerderheid (62,1%) vindt dat kinderen naar confessionele scholen gezonden zouden moeten worden.

Al deze ontwikkelingen bewerkstelligden dat mensen persoonlijk en in georganiseerd verband meer deel in het geheel dan deel van het geheel waren. Dit had invloed op de kijk op en verwachtingen van samenlevingsvormen als sociale instituten. De beleving van het huwelijk, dat in de loop der eeuwen van karakter is veranderd (van 'Situationsehe' naar 'Neigungsehe'), bracht een andere opstelling van gezinsleden teweeg die meestal wordt aangeduid met meer 'identiteitsbeleving', 'zelfverwerkelijking', 'ontplooingsmogelijkheden'. De verschuiving van institutie naar relatie impliceerde een meer naar de 'binnenkant' kijken: we zien een verandering in het denken over de wijze waarop partners hun relatie inhoudelijk gestalte willen geven. Uit een onderzoek naar normen en waarden in Europa⁸⁾ blijkt, dat voor het slagen van een huwelijk die factoren het meest belangrijk worden geacht die een bepalende invloed hebben op een emotioneel bevredigende persoonlijke verhouding. Onderstaande tabel toont dan ook aan, dat allereerst persoonlijke eigenschappen van belang worden geacht en daarna omstandigheden die op de persoonlijke verhouding inbreuk kunnen maken.

Tabel 3

Welke van de volgende dingen vindt u zeer belangrijk, tamelijk belangrijk of niet erg belangrijk voor het slagen van een huwelijk?

	Percentages		
	zeer	tamelijk	niet erg
wederzijds respect en waardering	88	9	2
begrip en verdraagzaamheid	87	10	1
trouw	84	12	3
gelukkige seksuele verhouding	67	28	3
niet bij schoonouders wonen	56	16	24
goede huisvesting	49	41	8
kinderen	49	30	19
een redelijk inkomen	37	46	16
gemeenschappelijke smaak en interesse	32	49	16
verdelen van huishoudelijke taken	29	39	29
dezelfde sociale achtergrond hebben	27	40	30
gelijke godsdienstige overtuiging	25	27	46
overeenstemmende politieke opvattingen	12	28	57

Bron: Becker, J.W. (e.a.), Normen en waarden: verandering of verschuiving, 's-Gravenhage: VUGA, 1983

Een samenspel van factoren (economische structuren, het gezag van kerkelijke leren en persoonlijke geloofsbeleving, de emancipatie van de vrouw e.a.) hebben in hun wederzijdse beïnvloeding de ontwikkelingen vorm gegeven zoals die in deze paragraaf zijn geschetst. Deze hebben hun weerslag gekregen op relatievormen en op de wijze waarop partners in samenleefverbanden met elkaar omgaan. Uit het vorige hoofdstuk is reeds gebleken dat

8) Het doel van het hier bedoelde onderzoek was hedendaagse waardesystemen in Europa te beschrijven. Door middel van interviews, gehouden in maart/april 1981, werd het onderzoek door een internationale groep onderzoekers uitgevoerd in negen landen: België, Denemarken, Frankrijk, de Ierse Republiek, Italië, Nederland, Spanje, het Verenigd Koninkrijk en West-Duitsland. Een beschrijvende weergave van het onderzoek voor wat Nederland betreft is verzorgd door prof. dr. R.A. de Moor in zijn bijdrage 'Nederland binnen de Europese cultuur' in het boek *Normen en Waarden, Verandering of verschuiving?* door J.W. Becker e.a., 1983, VUGA-Uitgeverij Den Haag.

zowel bij gehuwden als bij partners in niet-huwelijkse tweerelaties verschillende opvattingen leven over het inrichten van hun samenleven. Tegen de achtergrond van hetgeen in deze paragraaf is geschetst is te verklaren waarom sommige paren wel en anderen niet als (financieel-economische of juridische) eenheid beschouwd willen worden. De vraag rijst naar de mate waarin de verschillende opvattingen in ons land thans worden gehuldigd.

2. NORMEN EN WAARDEN MET BETREKKING TOT TWEERELATIES IN NEDERLAND

2.1. De huwelijkse status

Het aantal huwelijkssluitingen is een tijdlang afgenomen (hoewel 1984 weer een stijging toont) en het aantal echtscheidingen neemt nog steeds toe. Deze gegevens, gecombineerd met het meer vóórkomen van niet-huwelijkse samenlevingsvorm is verminderd. Niettemin betekenis van het huwelijk als meest wenselijke samenlevingsvorm is verminderd. Niettemin blijkt 78% van de Nederlanders niet de opvatting te delen, dat het huwelijk een verouderde instelling zou zijn; 14% is een andere mening toegedaan⁹⁾. Van mensen jonger dan 45 jaar vindt 18% dat het huwelijk zijn beste tijd heeft gehad, van mensen ouder dan 45 jaar deelt 9% deze mening. Deze opvatting leeft vooral ook bij partners in de niet-huwelijkse tweerelaties (31%) en bij hen die gescheiden zijn (28%). Bij hen schaat zich 26% van hen die zeggen niet in God te geloven (en 9% van hen die dat wel doen) alsmede 20% van diegenen die voor volledige seksuele vrijheid zijn (en 10% van hen die daartegen zijn). Van de voorstanders van volledige seksuele vrijheid wijst 72% de stelling af dat het huwelijk als instituut verouderd is. Dit zou erop kunnen wijzen, dat ondanks het niet als norm aanvaarden van monogame seksuele relaties, aan het huwelijk toch een bepaalde betekenis wordt toegekend.

Het huwelijk lijkt voor een grote meerderheid van de Nederlandse bevolking de meest wenselijke institutionalisering van een tweerelatie, zij het dan dat het huwelijk bij een deel van de gehuwden inhoudelijk veranderingen ondergaat. Voor deze laatste tendens hebben wij in hoofdstuk I al enige aanduidingen gevonden (we brengen in herinnering het 'gesloten' en het 'open' huwelijks-/gezinsmodel).

De omstandigheid dat de meeste Nederlanders hun voorkeur uitspreken voor het huwelijk als samenlevingsvorm impliceert echter niet dat men tegenover andere samenlevingsvormen navenant een negatieve houding heeft. De onderstaande tabel¹⁰⁾ geeft dit aan.

De tolerantie en acceptatie van het samenwonen als voorbereiding op het huwelijk blijkt groter dan die ten opzichte van niet-huwelijkse tweerelaties waarbij de partners geen intentie hebben te trouwen. Het samenwonen als 'proefhuwelijk' wordt kennelijk positiever gewaardeerd dan het samenwonen als alternatief voor het huwelijk.

Naarmate mensen jonger zijn, worden niet-huwelijkse samenlevingsvormen positiever gewaardeerd. Met name het hoge percentage jongeren dat het samenwonen als voorbereiding op het huwelijk goedkeurt (83,1%) is opvallend.

Opvallend is in tabel 4 dat een relatief groot percentage Nederlanders (29,1%) onverschillig staat tegenover homofiele tweerelaties. De ontwikkelingen wijzen in de richting van een meerderheid die homofiele tweerelaties 'goedkeurt'. Hoewel de afwijzende houding iets

9) Zie noot 8. Eenzelfde beeld treffen we aan bij de overige Europese landen met uitzondering van Frankrijk, Spanje en Italië waar respectievelijk 29%, 23% en 21% het instituut huwelijk verouderd acht.

10) De bijg. genoemde LAT-relaties zijn niet-huwelijkse tweerelatie waarbij de partners hun eigen huishouding blijven voeren (LAT = Living Apart Together).

Tabel 4

Het oordeel over een aantal nieuwe samenlevingsvormen in 1980 en 1983 (in procenten)

	1980	1983
a. samenwonen als voorbereiding op het huwelijk:		
keurt goed	59,7	69,0
kan niet schelen	20,2	14,0
keurt af	20,1	16,9
	(1.804)	(1.880)
b. samenwonen zonder dat men met elkaar wil trouwen:		
keurt goed	41,4	54,9
kan niet schelen	25,4	17,4
keurt af	33,2	27,7
	(1.772)	(1.853)
c. samenwonen in een commune:		
keurt goed	21,3	29,1
kan niet schelen	25,9	20,2
keurt af	52,8	50,7
	(1.792)	(1.812)
d. centraal wonen:		
keurt goed	33,4	40,9
kan niet schelen	28,7	24,1
keurt af	37,9	35,0
	(1.704)	(1.786)
e. samenwonen van homoseksueel of lesbisch paar:		
keurt goed	43,6	50,1
kan niet schelen	39,1	29,1
keurt af	17,3	20,9
	(1.780)	(1.802)
f. als alleenstaande wonen:		
keurt goed	77,0	85,2
kan niet schelen	20,8	12,8
keurt af	2,2	2,0
	(1.766)	(1.839)
g. de l.a.t.-relatie:		
keurt goed	55,8	64,0
kan niet schelen	30,4	23,7
keurt af	13,9	12,2
	(1.723)	(1.830)

Bron: Culturele Veranderingen in Nederland, 1981, 1983

Tabel 5

Meningen van jongeren en ouderen, 1983

item	antwoordcategorie	16-24 jaar	25 jaar e.o.
samenwonen als voorbereiding op het huwelijk	keurt goed	83,1	66,0
samenwonen zonder dat men met elkaar wil trouwen	keurt goed	74,8	50,5
samenwonen in een commune	keurt goed	37,7	27,2
centraal wonen	keurt goed	52,4	38,5
samenwonen van homoseksueel of lesbisch paar	keurt goed	58,1	48,3
als alleenstaande wonen	keurt goed	89,0	84,4
de l.a.t.-relatie	keurt goed	71,4	62,4

Bron: Culturele Veranderingen in Nederland, 1983

toeneemt, is blijkens het volgende staatje het percentage dat de vrijheid van homoseksuelen om op hun eigen manier te leven wil beperken ten opzichte van degenen die dit niet willen, te verwaarlozen.

Tabel 6

De tolerantie t.o.v. homoseksuelen in 1968, 1975 en 1980 (in procenten)

	1968	1975	1980
homoseksuelen moeten vrij zijn om op hun eigen manier te leven:	64,0	83,3	92,7
zo veel mogelijk vrijlaten	36,0	16,7	7,1
zo veel mogelijk beperken	(1.116)	(1.373)	(1.393)

Bron: Onderzoek Homofilie, 1968
Culturele Veranderingen in Nederland, 1958-1975, 1980

2.2. De intrinsieke waarde van huwelijkse en niet-huwelijkse tweerelaties

Het burgerlijk huwelijk als juridische vormgeving van de tweerelatie wordt weliswaar als de meest wenselijke leefvorm beschouwd, maar als sociale institutie is het in de loop der tijden van karakter veranderd. Sociaal-culturele alsmede economische ontwikkelingen bleken met deze veranderingen een grote samenhang te vertonen. Dat proces van wederzijdse beïnvloeding heeft weerslag op de normen en waarden die mensen als geldend ervaren en beleven en die zich op verschillende terreinen doen gelden.

Aan de hand van vier items zal getracht worden een antwoord te verkrijgen op de vraag in welke richting zich de opvattingen ontwikkelen over de intrinsieke waarde van tweerelaties.

Achtereenvolgens komen aan de orde de intentie tot duurzaamheid van de relatie, de exclusiviteit van seksuele relaties, de keuze voor kinderen en hun aantal en de positie van de vrouw.

a. De intentie tot duurzaamheid van de relatie

De ontwikkeling sedert de jaren zestig naar een groter accent op persoonlijke ontplooiing en de daarmee gepaard gaande tendensen naar normen en waarden die in diezelfde lijn liggen, hebben ook invloed gehad op de opvattingen over de onontbindbaarheid van het huwelijk. In Nederland blijkt 7% van de bevolking deze norm als absoluut geldend te beschouwen. Met name wekelijkse kerkgangers en mensen ouder dan 65 jaar zijn die mening toegedaan¹¹⁾.

De volgende tabel, en met name de drie eerstgenoemde percentages laten zien, dat wanneer de partner tekort schiet in liefde en zorg, dit voor de meeste Nederlanders voldoende reden zou zijn voor echtscheiding¹²⁾.

11) Het in noot 8 gememoreerde onderzoek toont aan, dat in de 9 landen de norm van onontbindbaarheid niet langer wordt aanvaard: 8% van de meer dan 120.000 ondervraagden wierpen zich als verdediger van deze norm op. In de Ierse Republiek, Noord-Ierland en Spanje bedroegen deze percentages resp. 31%, 22% en 22%, in de overige landen rond of beneden de 10%.

12) Wekelijkse kerkgangers, personen boven 65 jaar en gereformeerden blijken iets minder snel geneigd te zijn een van de frequent genoemde echtscheidingsgronden als voldoende te beschouwen. De verschillen zijn echter niet noemenswaardig.

Tabel 7

Welke van de volgende dingen zou u beschouwen als voldoende reden voor echtscheiding?

reden	percentage Nederlanders
als een partner voortdurend ontrouw is	67
als de ene partner gewelddadig optreedt tegen de ander	66
als een van de partners niet meer van de ander houdt	61
als hun persoonlijkheden niet bij elkaar passen	46
als een partner voortdurend te veel drinkt	45
als de seksuele relatie niet bevredigend is	14
als ze samen geen kinderen kunnen krijgen	3
als ze financieel aan de grond zitten	2
als ze niet met elkaars familie overweg kunnen	1
als een partner langdurig ziek is	1
geen van deze	7

Bron: Becker, J.W. (e.a.). Normen en waarden: verandering of verschuiving.
 's-Gravenhage: VUGA, 1983

Terwille van de kinderen wordt door gehuwden soms afgezien van echtscheiding, of wordt nog niet tot echtscheiding overgegaan. Een andere opvatting luidt dat een echtscheiding soms voor de kinderen ook een opluchting kan zijn: de ruzies, en de continu voelbare spanningen kunnen dusdanig belastend zijn voor het kind, dat in bepaalde situaties een echtscheiding zelfs in zijn belang kan worden genoemd, hoe paradoxaal dat ook moge klinken. In de loop van de tijd wijst men echtscheiding bij een slecht huwelijk als er nog kinderen thuis waren dan ook minder af.

Tabel 8

Het oordeel over het huwelijk in 1965-1983 (in procenten)

	1965	1970	1975	1980	1983
is echtscheiding bij een slecht huwelijk toelaatbaar als er nog kinderen thuis wonen:					
echtscheiding beter	11,5	40,1	40,0	47,7	44,6
scheiding ongewenst maar begrijpelijk	40,2	46,9	51,0	46,6	48,5
scheiding ontoelaatbaar	48,3	13,0	9,1	5,8	6,9
	(1.480)	(1.844)	(1.709)	(1.615)	(1.671)

Bron: Onderzoek Huwelijk en Gezin, 1965
 Onderzoek Progressiviteit en Conservatisme in Nederland, 1970
 Culturele Veranderingen in Nederland, 1966, 1975, 1980, 1983

Ten aanzien van de opvattingen tussen jongeren en anderen in dezen, blijkt dat deze niet veel van elkaar verschillen. Waar de opvattingen het meest uiteenlopen betreft het de ontoelaatbaarheid van echtscheiding in die situatie waarin nog kinderen thuis wonen. Dit vormt voor ouderen meer reden om echtscheiding ontoelaatbaar te achten.

Tabel 9

Meningen van jongeren en ouderen, 1983

item	antwoordcategorie	16-24 jaar	25 jaar e.o.
is echtscheiding bij een slecht huwelijk toelaatbaar als er nog kinderen thuis wonen:	echtscheiding beter	43,9	44,1
	scheiding ongewenst, maar begrijpelijk	51,9	47,4
	scheiding ontoelaatbaar	4,2	8,5

Bron: Culturele Veranderingen in Nederland, 1983

In het meergenoemde Europese onderzoek is ook aandacht besteed aan de 'moraal inzake seksualiteit, huwelijk en leven'. Ook aan de Nederlanders is gevraagd op een 10-puntenschaal aan te geven of zij bepaalde handelingen gerechtvaardigd vinden (1 betekent nooit gerechtvaardigd, 10 betekent altijd gerechtvaardigd)¹³.

Tabel 10

homoseksualiteit	5,64
euthanasie	5,43
echtscheiding	4,77
prostitutie	4,68
abortus	4,35
zelfmoord	3,25

Bron: Becker, J.W. (e.a.). Normen en waarden: verandering of verschuiving.
 's-Gravenhage: VUGA, 1983

b. De exclusiviteit van sexuele relaties

Kan ten aanzien van de norm 'onontbindbaarheid van het huwelijk' geconstateerd worden dat deze niet meer in het algemeen als absoluut geldend aanvaard wordt, dit geldt ook met betrekking tot de exclusiviteit van sexuele relaties. Het gaat hierbij om de vraag of men de opvatting is toegedaan dat sexuele relaties alleen tussen gehuwden mogen bestaan.

In 1980 zegt 71,5% geen principiële bezwaren te hebben tegen geslachtsverkeer tussen mensen die met elkaar willen trouwen (in 1965: 21,4%), 21,4% heeft wel bezwaren, maar vindt het begrijpelijk (in 1965: 53,8%), terwijl 7,1% geslachtsverkeer tussen aanstaande echtgenoten in alle opzichten ontoelaatbaar acht (in 1965: 24,8%).

Ook wanneer er géén intentie is om te trouwen staan steeds minder Nederlanders afwijzend tegenover sexuele relaties. Een meerderheid van 76,7% blijft echter van mening dat dit eerder geoorloofd is als tussen partners een affectieve band bestaat.

¹³ Met de Denen blijkt Nederland het meest permissief. Wat Nederland betreft blijkt dat mensen die niet tot een godsdienstige gezindte behoren het meest permissief zijn, en katholieken met hervormden weer meer dan gereformeerden. Aanmerklijker is het verschil tussen de leeftijdsgroepen (waarbij de omslag rond 45 jaar ligt) en tussen de beroepsgroepen: de handarbeiders, in het bijzonder de ongeschoolden, zijn het minst permissief.

Tabel 11

De tolerantie op het gebied van de seksualiteit in 1965, 1968, 1970, 1975 en 1980 (in procenten)

	1965	1968	1970	1975	1980
a. principiële bezwaren tegen geslachtsverkeer tussen mensen die met elkaar willen trouwen:					
geen principiële bezwaren	21,4		60,0	58,6	71,5
bezwaren, maar begrijpelijk	53,8		30,1	31,9	21,4
in alle opzichten ontoelaatbaar	24,8		9,9	9,0	7,1
	(1.475)		(1.875)	(1.647)	(1.772)
b. een meisje mag volledige geslachts-gemeenschap met een jongen hebben, als zij veel voor hem voelt:					
volkomen mee eens		9,2	20,1	16,9	24,4
in grote lijnen mee eens		9,3	24,8	26,9	34,1
eigenlijk niet mee eens		20,9	20,0	25,6	27,5
helemaal niet mee eens		58,1	29,9	19,0	14,0
		(1.258)	(1.556)	(1.535)	(1.355)
c. een meisje mag volledige geslachts-gemeenschap met een jongen hebben, ook al voelt zij weinig voor hem:					
volkomen mee eens		1,1	4,5	4,8	11,6
in grote lijnen mee eens		1,0	4,8	8,1	11,7
eigenlijk niet mee eens		7,5	19,2	26,0	36,4
helemaal niet mee eens		89,1	67,2	48,5	40,3
		(1.285)	(1.556)	(1.536)	(1.327)

Bron: Onderzoek Huwelijk en Gezin, 1965
Onderzoek Sex in Nederland, 1968
Onderzoek Progressiviteit en Conservatisme, 1970
Culturele Veranderingen in Nederland, 1958-1975, 1980

Ook de tolerantie binnen het huwelijk is vergroot, hoewel de cijfers van de volgende tabel erop lijken te wijzen dat die trend niet doorgaat. Mannen en vrouwen blijken overigens bijna gelijk te worden beoordeeld.

Tabel 12

De tolerantie binnen het huwelijk in 1965, 1970, 1975 en 1980 (in procenten)

	1965	1970	1975	1980
a. het rechtvaardigen van een avontuurtje van een getrouwde man:				
in bepaalde gevallen te rechtvaardigen	20,1	47,5	48,5	44,9
in alle opzichten ontoelaatbaar	79,9	52,5	51,5	55,7
	(1.481)	(1.841)	(1.611)	(1.603)
b. het rechtvaardigen van een avontuurtje van een getrouwde vrouw:				
in bepaalde gevallen te rechtvaardigen				42,8
in alle opzichten ontoelaatbaar				57,2
				(1.717)

Bron: Onderzoek Huwelijk en Gezin, 1965
Onderzoek Progressiviteit en Conservatisme, 1970
Culturele Veranderingen in Nederland, 1958-1975, 1980

c. De keuze voor kinderen en hun aantal
De beschikbaarheid van voorbehoedsmiddelen gaf aanleiding tot het bewust kiezen voor kinderen en hun aantal. Bezien we allereerst welke motieven een rol spelen bij de overweging om geen kinderen meer te krijgen. (Alleen de motieven bij vrouwen blijken onderzocht te zijn; waarom is niet duidelijk.)

Tabel 13

Vrouwen die van plan zijn om geen kinderen (meer) te krijgen of die dat nog niet zeker weten, naar belangrijkste van een aantal redenen (N = 2615-2624; voor 'andere kinderen': N = 2447)

	percentage respondenten voor wie de betreffende reden erg, een beetje of niet belangrijk is		
	erg belangrijk	beetje belangrijk	niet belangrijk
omdat ik mij zorgen maak over de overbevolking	30	27	43
omdat eens wat tijd overhouden voor jezelf dan wel heel erg moeilijk zal worden	26	28	46
omdat mijn man geen (volgend) kind wil	32	16	52
omdat ik de toekomst somber zie	23	29	48
omdat ik dan niet in staat zou zijn voldoende zorg en aandacht te besteden aan mijn andere kind(eren)	25	21	54
omdat een (volgend) kind voor mij veel werk en drukte zou betekenen	21	25	54
omdat de zorg voor (nog) een kind een psychische belasting zou zijn	22	20	58
omdat een (volgend) kind mij zou beperken in mijn vrijheid om andere dingen te doen die ik leuk vind	19	23	58
omdat ik de zorgen met (nog) een kind (er bij) niet goed aan zal kunnen	19	22	59
omdat ik denk dat ik de extra energie die nodig is om (nog) een kind te verzorgen en op te voeden, niet zal kunnen opbrengen	18	20	62
omdat een (volgend) kind een financiële last voor ons gezin zou zijn	15	22	63
omdat een (volgend) kind voor mij de mogelijkheid om buitenshuis te kunnen gaan werken zal beperken	17	15	68
omdat het mij benauwt (nog langer) zo sterk aan huis gebonden te zijn	13	19	68
omdat ik dan niet meer zoveel tijd samen met mijn man zou kunnen doorbrengen	12	19	69
omdat (nog) een kind (er bij) problemen en spanningen zou veroorzaken tussen mij en mijn man	11	11	78

Bron: Niphuis-Nell, 1981

Het meest in het oog springend is daarbij het percentage vrouwen (57%) dat haar bezorgdheid voor de overbevolking als een zeer belangrijke (30%) of redelijk belangrijke (27%) reden noemt.

Ten aanzien van bewuste kinderloosheid bij een echtpaar blijkt dat in 1965 een meerderheid van onze bevolking (ongeveer 68%) deze keuze onaanvaardbaar achtte. In 1983 evenwel is het beeld totaal veranderd: ongeveer 85% kan de keuze van het echtpaar voor bewuste kinderloosheid billijken.

Tabel 14

Het oordeel over het huwelijk in 1965-1983 (in procenten)

	1965	1966	1970	1975	1980	1983
vindt u bewuste kinderloosheid bij een echtpaar te billijken:						
kan billijken	21,7	27,2	59,7	70,4	79,4	85,3
hangt ervan af	10,1	22,7	11,2	15,0	12,2	8,5
onaanvaardbaar	68,2	50,2	29,0	14,5	8,4	6,2
	(1.342)	(1.289)	(1.657)	(1.589)	(1.522)	(1.561)

Bron: Onderzoek Huwelijk en Gezin, 1965
Onderzoek Progressiviteit en Conservatisme in Nederland, 1970
Culturele Veranderingen in Nederland, 1966, 1975, 1980, 1983

De jongeren scoren nog iets hoger: 92,2% van de jongeren (16-24 jaar) vond in 1983 dat bewuste kinderloosheid bij een echtpaar te billijken is; 83,5% van de ouderen (25 jaar en ouder) was in dat jaar diezelfde mening toegedaan.

Aan de ene kant willen sommige gehuwden bewust kinderloos blijven, aan de andere kant worden er buitenechtelijke kinderen geboren. Het totale aantal buitenechtelijke geboorten blijkt in 1982 te zijn verdubbeld in vergelijking met het aantal in 1955/1964.

Tabel 15

Buitenechtelijke geboorten naar leeftijd van de moeder per 1000 niet gehuwde vrouwen in iedere leeftijdsgroep

	< 20 jaar	20-24 jaar	25-29 jaar	30-34 jaar	35-39 jaar	40-44 jaar	45 jaar en ouder	totaal
1955/1964	2,1	4,5	6,4	6,6	5,1	1,9	0,1 ¹⁾	3,6 ²⁾
1965/1974	2,8	6,0	9,7	9,2	6,0	2,0	0,2	4,5
1975/1979	2,1	5,6	10,0	9,8	5,1	1,3	0,1	4,4
1980	2,4	7,3	14,4	13,3	6,4	1,8	0,1	5,9
1982	-	-	-	-	-	-	-	7,8

Bron: CBS, Statistisch Zakboek 1982

1) Per 1000 niet-gehuwde vrouwen van 45-49 jaar.

2) Per 1000 niet-gehuwde vrouwen van 15-45 jaar.

Hierbij wijzen wij erop dat kinderen die niet in een huwelijk zijn geboren daarom nog niet ongewenst hoeven te zijn. Partners in niet-huwelijkse tweerelaties kunnen een kind wensen en tevens besluiten ongehuwd te blijven. Ook kennen we BOM's (bewust ongehuwde moeders), BAM's (bewust alleenstaande moeders), BOV's (bewust ongehuwde vaders) en BAV's (bewust alleenstaande vaders). In het kader van dit rapport kan niet verder op hun motieven worden ingegaan.

Uit bovenstaande gegevens kan worden afgeleid, dat kinderloosheid een bewuste keuze ook van gehuwden kan zijn, terwijl ook partners in niet-huwelijkse tweerelaties kinderen kunnen willen en krijgen zonder dat zij daarin aanleiding zien om aan hun samenleven de huwelijkse status te verbinden. Een overgrote meerderheid Nederlanders blijkt echter een huwelijk met kinderen het ideaal te vinden¹⁴⁾.

Wanneer, tot slot, gevraagd wordt naar de meest ideale gezinsgrootte dan blijkt het gezin uit vader, moeder en twee kinderen te bestaan¹⁵⁾.

14) Becker, J.W. (e.a.), pagina 125.

15) Ook de toename van het aantal huishoudens bestaande uit 4 personen in tabel 1 kan hieruit worden verklaard.

Tabel 16

Wat is de ideale gezinsgrootte?

	percentage
1 kind	3
2 kinderen	49
3 kinderen	22
4 kinderen	10
5 kinderen	1
weet niet/geen antwoord	13

Bron: Becker, J.W. (e.a.). Normen en waarden: verandering of verschuiving.
's-Gravenhage: VUGA, 1983

d. De positie van de vrouw

Uit tabel 13 bleek voor 68% van de ondervraagde vrouwen de omstandigheid dat met een (volgend) kind de mogelijkheid om buitenshuis te kunnen gaan werken zou worden beperkt, niet van belang te zijn; 15% achtte dat 'een beetje belangrijk', 17% zelfs 'erg belangrijk'. Dit voorbeeld illustreert, dat de opvatting dat de vrouw bovenal echtgenote en moeder dient te zijn niet meer bij iedereen leeft. Van de Nederlanders ouder dan 55 jaar beschouwt 1 op de 4 het moederschap als bestemming van de vrouw, terwijl van de jongeren (jonger dan 35 jaar) 1 op de 20 die mening is toegedaan¹⁶⁾. Tussen mannen en vrouwen bleek geen verschil van opvatting te bestaan.

Het percentage mensen dat vindt dat een vrouw geschikter is om kleine kinderen op te voeden dan een man, daalt. Niettemin bleken in 1981 meer mensen (zowel mannen als vrouwen) het met deze stelling eens dan oneens te zijn. Overigens blijkt hier wel een relatief verschil van opvatting tussen mannen en vrouwen te bestaan.

Tabel 17

Opvattingen over enige emancipatie-issues in procenten van de bevolking in 1970 en 1981

	1970 ¹⁾		1981 ¹⁾	
	totaal	totaal	mannen ²⁾	vrouwen ²⁾
een vrouw is geschikter om kleine kinderen op te voeden dan een man:				
mee eens	77,7	55,3	60,9	46,5
mee eens, noch mee oneens	9,2	11,6	11,2	13,4
mee oneens	13,0	33,0	27,9	40,1
N ³⁾	(1.893)	(1.775)	(809)	(893)

Bron: Onderzoek Progressiviteit en Conservatisme, 1970
SCP Culturele Veranderingen in Nederland, 1981

1) leeftijd 17 tot 70 jaar

2) leeftijd 16 tot 64 jaar

3) N = totaal aantal respondenten

Hoewel een kleine meerderheid (ongeveer 55%) van mening is dat een vrouw geschikter is om kinderen op te voeden dan de man, is ongeveer 84% van mening, dat de opvoeding zowel de verantwoordelijkheid is van de man als van de vrouw. Dit percentage ligt iets lager (ongeveer 77%) met betrekking tot de verantwoordelijkheid voor het huishouden. De

16) Becker, J.W. (e.a.), pagina 125.

percentages dalen tot ongeveer 60% als diegenen in aanmerking worden genomen die vinden dat mannen en vrouwen het huishoudelijk werk gelijkmatig onder elkaar moeten verdelen; het percentage zakt tenslotte tot ongeveer 57% als het gaat om diegenen die van mening zijn dat man en vrouw het betaalde werk gelijkmatig onder elkaar moeten verdelen.

Tabel 18

Opvattingen over de verdeling van betaald en onbetaald werk in 1981, in procenten van de bevolking van 16 tot 64 jaar

	totaal	mannen	vrouwen
a. mannen en vrouwen moeten het huishoudelijk werk gelijkmatig onder elkaar verdelen:			
mee eens	60,7	61,9	60,5
mee eens, noch mee oneens	17,1	16,5	17,6
mee oneens	22,2	22,6	21,9
N ¹⁾	(1.705)	(814)	(891)
b. het huishouden is even goed de verantwoordelijkheid van de man als van de vrouw:			
mee eens	77,5	79,6	75,5
mee eens, noch mee oneens	9,9	9,7	10,1
mee oneens	12,6	10,7	14,3
N ¹⁾	(1.728)	(823)	(905)
c. man en vrouw moeten betaald werk gelijkmatig over elkaar verdelen:			
mee eens	57,4	55,6	58,9
mee eens, noch mee oneens	17,1	16,3	17,9
mee oneens	25,5	28,1	23,2
N ¹⁾	(1.669)	(797)	(872)
d. de kinderverzorging is even goed de verantwoordelijkheid van de man als van de vrouw:			
mee eens	84,1	84,0	84,2
mee eens, noch mee oneens	7,3	7,6	6,8
mee oneens	8,6	8,4	9,0
N ¹⁾	(1.738)	(832)	(906)

Bron: SCP, Culturele Veranderingen in Nederland, 1981

1) N = totaal aantal respondenten

De verschillen tussen de opvattingen van jongeren en ouderen blijken in 1983 niet groot te zijn. Bij elk item is hun meerderheid iets groter dan die van de ouderen. Het meest opvallend is wel het hoge percentage jongeren dat kinderverzorging de verantwoordelijkheid van zowel de man als de vrouw acht.

Tabel 19

Meningen van jongeren en ouderen, 1983

item	antwoordcategorie	16-24 jaar	25 jaar e.o.
man en vrouw moeten het huishoudelijk werk gelijkmatig onder elkaar verdelen	(sterk) mee eens	68,7	62,3
het huishouden is evengoed de verantwoordelijkheid van de man als van de vrouw	(sterk) mee eens	83,7	81,7
man en vrouw moeten het betaald werk gelijkmatig onder elkaar verdelen	(sterk) mee eens	59,3	57,4
de kinderverzorging is evengoed de verantwoordelijkheid van de man als van de vrouw	(sterk) mee eens	93,0	87,7

Bron: Culturele Veranderingen in Nederland, 1983

Eerder is de wens geschetst van een deel van gehuwden en partners in niet-huwelijkse tweerelaties om financieel (meer) op eigen benen te staan en minder of niet afhankelijk te zijn van hun partner (meestal de man). In de volgende tabel wordt aangegeven hoeveel huisvrouwen betaalde arbeid buitenshuis zouden willen verrichten, en of dat aantal toe- of afneemt. Tevens komt tot uiting welke opvatting men in Nederland huldigt ten aanzien van het werken van de gehuwde vrouw met schoolgaande kinderen.

Tabel 20

De mening over het werken van de gehuwde vrouw met schoolgaande kinderen in 1965-1983 (in procenten)

	1965	1970	1975	1978	1979	1980	1981	1983
a. het werken is:								
aan te bevelen	1,7	16,1	13,6	15,9	11,4	12,7	11,1	13,2
niet bezwaarlijk	14,6	40,3	44,1	40,9	54,6	51,9	51,2	51,0
bezwaarlijk	83,7	43,6	42,3	43,2	33,9	35,5	37,7	35,8
	(1.503)	(1.880)	(1.652)	(880)	(1.759)	(1.699)	(1.721)	(1.705)
b. als er kinderen naar een crèche zouden moeten is het werken ¹⁾ :								
aan te bevelen		7,3	8,2		4,9	4,7	3,7	5,7
niet bezwaarlijk		24,5	26,5		29,9	31,6	30,9	32,3
bezwaarlijk		68,2	65,2		65,2	63,6	65,4	62,0
		(1.012)	(1.082)		(1.167)	(1.081)	(1.026)	(1.085)
c. een gehuwde vrouw met kinderen gaat werken, terwijl haar man het huishouden doet:								
aan te bevelen						13,4	12,7	16,6
niet bezwaarlijk						57,5	62,5	65,8
bezwaarlijk						29,1	24,8	17,6
						(1.746)	(1.854)	(1.853)
d. hoe graag willen huisvrouwen een werkkring buitenshuis hebben ²⁾ :								
erg graag							19,9	15,5
tamelijk graag							23,0	23,7
niet zo graag							20,6	17,2
helemaal niet							36,5	43,6
							(649)	(621)

Bron: Onderzoek Huwelijk en Gezin, 1965

Onderzoek Progressiviteit en Conservatisme, 1970

Culturele Veranderingen in Nederland, 1958-1975, 1978, 1979, 1980, 1981, 1983

1) Gesteld aan hen die bij a. 'aan te bevelen' of 'niet bezwaarlijk' antwoordden

2) Gesteld aan huisvrouwen

Bleek in 1981 42,9% van de ondervraagde huisvrouwen erg/tamelijk graag een werkkring buitenshuis te willen hebben en 57,1% niet zo graag of helemaal niet, in 1983 zijn er vergeleken met 1981 meer vrouwen die niet zo graag of helemaal niet buitenshuis willen gaan werken (60,8%), en minder (39,2%) erg/tamelijk graag. Er heeft met andere woorden in twee jaar tijd een verschuiving plaatsgevonden, waarbij het percentage huisvrouwen bij wie de wens leeft om betaalde arbeid te gaan verrichten afneemt.

Wat de andere items betreft, toont de tabel aan, dat in de loop van de tijd meer mensen het werken van de gehuwde vrouw met schoolgaande kinderen niet bezwaarlijk vinden, terwijl zich eenzelfde verschuiving voordoet bij de vraag of het bezwaarlijk is dat een gehuwde moeder gaat werken terwijl haar man het huishouden doet. Opvallend daarbij is, dat vanaf 1970 de meerderheid, die vindt dat het werken bezwaarlijk is als er kinderen naar een crèche zouden moeten, vrijwel constant blijft. In het onderzoeksjaar 1981 blijken deze bezwaren iets meer bij vrouwen dan bij mannen te leven. Deze bezwaren zijn er dus in het bijzonder wanneer de kinderen jonger dan vier jaar zijn.

Tabel 21

De mening over het werken van de gehuwde vrouw met schoolgaande kinderen in 1981¹⁾

	1981	1981 (17-65 jaar)		1981 (17-40 jaar)	
		mannen	vrouwen	mannen	vrouwen
a. het werken is:					
aan te bevelen/niet bezwaarlijk	63,3	60,4	67,2	68,7	75,6
wel bezwaarlijk	37,7	39,6	32,8	31,3	24,4
N ³⁾	(1.721)	(793)	(863)	(492)	(524)
b. als er kinderen naar een crèche zouden moeten is het werken ²⁾ :					
aan te bevelen/niet bezwaarlijk	34,6	36,9	33,2	41,3	37,1
wel bezwaarlijk	65,4	63,1	66,8	58,8	62,9
N ³⁾	(1.026)	(485)	(588)	(337)	(399)
c. gehuwde vrouw werkt, terwijl haar man het huishouden doet:					
aan te bevelen/niet bezwaarlijk	75,2	77,2	79,5	85,1	85,1
wel bezwaarlijk	24,8	22,8	20,5	14,9	14,9
N ³⁾	(1.854)	(781)	(848)	(490)	(448)

Bron: Huwelijk en Gezin, 1965
 Progressiviteit en Conservatisme, 1970
 SCP, Culturele Veranderingen in Nederland, 1975-1981

- 1) Totalen gebaseerd op leeftijd 17 tot 70 jaar. Bron: Sociaal en Cultureel Rapport, 1982
 2) Gesteld aan hen die bij a. 'aan te bevelen' of 'niet bezwaarlijk' antwoordden
 3) N = totaal aantal respondenten

Ook jongeren vinden anno 1983 in meerderheid – hoewel deze klein is (56,3%) – dat het bezwaarlijk is als een gehuwde moeder gaat werken als er kinderen naar de crèche moeten gaan. Voor het overige zijn jongeren eerder van mening dat het werken van een gehuwde vrouw met schoolgaande kinderen aan te bevelen/niet bezwaarlijk is dan ouderen. Dit geldt evenzo voor de situatie waarin de man het huishouden doet.

Tabel 22

Meningen van jongeren en ouderen, 1983

item	antwoordcategorie	16-24 jaar	25 jaar e.o.
het werken van de gehuwde vrouw met schoolgaande kinderen	aan te bevelen	17,3	11,8
	niet bezwaarlijk	59,4	48,2
	bezwaarlijk	23,3	40,0
het werken van de gehuwde vrouw als er kinderen naar een crèche moeten	aan te bevelen	7,3	5,2
	niet bezwaarlijk	36,4	31,2
	bezwaarlijk	56,3	63,6
het werken van een gehuwde vrouw met kinderen terwijl haar man het huishouden doet	aan te bevelen	19,0	16,1
	niet bezwaarlijk	67,9	65,4
	bezwaarlijk	13,1	18,5

Bron: Culturele Veranderingen in Nederland, 1983

Uit tabel 20 is gebleken, dat meer mensen de opvatting zijn gaan huldigen, dat het werken van een gehuwde vrouw met schoolgaande kinderen aan te bevelen/niet bezwaarlijk is. Daartegenover staat, dat steeds minder mensen van mening zijn dat er meer goedkope crèches gebouwd moeten worden ten behoeve van werkende moeders.

Tabel 23

Mening over een aantal door de overheid te financieren voorzieningen in 1970-1983 (in procenten)

	1970	1975	1978	1979	1980	1981	1983
meer goedkope crèches bouwen							
t.b.v. werkende moeders:							
sterk mee eens	30,9	20,2	12,0	11,0	11,8	9,4	9,3
mee eens	35,3	36,1	26,4	31,8	35,6	28,3	24,9
mee eens, noch mee oneens	12,9	16,7	17,5	12,0	15,0	14,9	15,4
(sterk) mee oneens	20,8	27,0	44,1	45,2	37,6	47,4	50,4
	(1.809)	(1.692)	(893)	(1.746)	(1.731)	(1.677)	(1.731)

Bron: Onderzoek Progressiviteit en Conservatisme, 1970
 Culturele Veranderingen in Nederland, 1958-1975, 1978, 1979, 1980, 1981, 1983

In 1983 vinden meer jongeren dan ouderen (40,2% tegen 32,8%) dat meer goedkope crèches gebouwd moeten worden ten behoeve van werkende moeders, hoewel het ook hier om minderheden gaat.

Slechts 31,8% van onze bevolking is van mening dat werkgelegenheid geschapen moet worden voor elke gehuwde vrouw die buitenshuis wil gaan werken. Gelet op de cijfers zijn steeds minder mensen geporteerd voor de idee om aan de wens van elke gehuwde vrouw om betaalde arbeid te verrichten tegemoet te komen.

Tabel 24

Mening over een aantal door de overheid te financieren voorzieningen in 1970-1983 (in procenten)

	1980	1981	1983
werkgelegenheid scheppen voor elke gehuwde vrouw, die buitenshuis wil gaan werken:			
sterk mee eens	9,0	8,2	7,8
mee eens	32,0	27,0	24,0
mee eens, noch mee oneens	16,3	17,0	18,1
(sterk) mee oneens	41,8	47,8	50,2
	(1.676)	(1.808)	(1.860)

Bron: Onderzoek Progressiviteit en Conservatisme, 1970
 Culturele Veranderingen in Nederland, 1958-1975, 1978, 1979, 1980, 1981, 1983

In 1983 blijkt 34,6% van de jongeren het (sterk) met de stelling in bovenstaande tabel eens te zijn en 31,2% ouderen.

3. FEITEN EN OPVATTINGEN MET BETREKKING TOT TWEERELATIES: MAATSCHAPPELIJKE REALITEIT EN TOEKOMSTVERWACHTINGEN

3.1. Trouwen of samenwonen?

Er zijn tendensen te onderkennen waarbij minder mensen afwijzend staan tegenover niet-huwelijkse tweerelaties. Dit geldt in het bijzonder voor het ongehuwd samenwonen van mensen als voorbereiding op het huwelijk. Tegelijkertijd zien we dat 78% van de Nederlan-

ders niet de opvatting deelt dat het huwelijk een verouderde instelling is; 14% heeft een andere opvatting. Van personen jonger dan 45 jaar is 18% van mening dat het huwelijk verouderd is. Naar aanleiding van het Europese onderzoek, dat eerder is aangehaald, stelt een van de onderzoekers: 'De nog steeds grote betekenis van het huwelijk blijkt ook hieruit, dat van de ondervraagde personen, die de bevolking van 18 jaar en ouder representeren, slechts 4% samenwoont. Weliswaar was dit percentage onder de groep tot 35 jaar tweemaal zo hoog, maar aangenomen mag worden dat in veel gevallen het ongehuwd samenwonen uitloopt op een huwelijk. Daaraan mag worden toegevoegd, dat het percentage ondervraagden die gescheiden waren of gescheiden leefden slechts 3% was. Daar het percentage huwelijken die ontbonden worden veel hoger is, moet dit betekenen dat het merendeel van de gescheiden mannen en vrouwen opnieuw trouwt'.¹⁷⁾

De veronderstelling, dat het merendeel van mensen jonger dan 35 jaar aan het ongehuwd samenwonen uiteindelijk de huwelijkse status verbindt, spoort met het feit dat (hoewel de animo om te huwen is verminderd) een grote meerderheid wil trouwen en dat ook verwacht¹⁸⁾.

Tabel 25

In hoeverre jongeren van 16 t/m 20 jaar van plan zijn in de toekomst te trouwen in 1968 en 1981 (in procenten)

	totaal		jongens		meisjes	
	1968	1981	1968	1981	1968	1981
zou in de toekomst:						
wel willen trouwen	94	76	92	74	97	78
weet nog niet	4	16	5	19	3	14
niet willen trouwen	2	8	3	8	0	8

Bron: Schelvis, Sex buiten het huwelijk, 1983

Mate waarin een toekomstig huwelijk door jongeren van 16 t/m 20 jaar waarschijnlijk wordt geacht in 1968 en 1981 (in procenten)

	totaal		jongens		meisjes	
	1968	1981	1968	1981	1968	1981
dat ik in de toekomst zal trouwen, is:						
zo goed als zeker	41	30	45	28	38	32
waarschijnlijk	50	51	45	54	55	48
niet zo waarschijnlijk	4	10	3	9	4	12
onwaarschijnlijk	1	4	2	3	-	5
zo goed als uitgesloten	1	2	1	2	0	2
geen antwoord	0	2	0	3	0	1
lijst niet ingevuld	3	1	4	1	2	1

Bron: Schelvis, Sex buiten het huwelijk, 1983

Over het aantal niet-huwelijkse samenlevingsvormen zijn nauwelijks kwantitatieve gegevens beschikbaar. Uit een onderzoek dat in 111 gemeenten werd gehouden, blijkt dat in 1977

17) De Moor e.a., pagina 120. Uit het onderzoek blijkt dat in Denemarken 11% van de bevolking gekozen had voor het ongehuwd samenwonen, het hoogste percentage in de negen onderzochte landen. Nederland blijkt een tweede plaats in te nemen.

18) Met name omdat er verhoudingsgewijs veel jongeren zijn, verwacht het CBS dat tot 1990 het aantal huwelijken zal stijgen.

ongeveer 7% van alle huishoudens uit ongehuwd samenwonenden bestond. Op grond van trend-extrapolaties verwacht men op basis daarvan dat het percentage in het jaar 2000 mogelijk zelfs tot 30% zal zijn gestegen¹⁹⁾. Prognoses als deze bieden echter geen soelaas: extrapolaties geven alleen aan wat zou kunnen gebeuren als alle omstandigheden hetzelfde blijven. Dit is zelden het geval.

Eind 1979 is door het Centraal Bureau voor de Statistiek een leefsituatieonderzoek gehouden onder Nederlandse jongeren. Van de 18- tot 24-jarigen bleek 30% een partner te hebben. Van de jongeren die een partner hebben, bleken vier van elke vijf gehuwd, en woonde één van elke vijf ongehuwd samen²⁰⁾.

Hoewel geen eenduidig cijfermateriaal aanwezig blijkt, kan in elk geval de conclusie gerechtvaardigd zijn, dat in de toekomst mensen geporteerd blijven voor het huwelijk, terwijl daarnaast niet-huwelijkse tweerelaties tot de maatschappelijke realiteit blijven behoren.

Het aantal niet-huwelijkse samenlevingsvormen zal vermoedelijk toenemen²¹⁾. Daarbij lijkt het aannemelijk dat het merendeel van partners in niet-huwelijkse tweerelaties hun samenlevingsvorm niet als alternatief voor het huwelijk beschouwen maar eerder de intentie hebben in de loop van de tijd te trouwen.

3.2. De intrinsieke waarde van huwelijkse en niet-huwelijkse tweerelaties

Uit het cijfermateriaal blijkt dat ook de opvattingen ten aanzien van de 'inhoud' van het samenleven in een tweerelatie verandering hebben ondergaan. Zo zijn slechts weinigen (7%) nog van mening dat de norm van de onontbindbaarheid van het huwelijk absoluut geldend is, en staat men minder afwijzend tegenover echtscheiding als er kinderen thuis zijn dan in voorgaande jaren. De omstandigheid echter dat men in het algemeen slechts dan voldoende reden voor echtscheiding ziet als de echtgenoten tekort schieten in liefde en trouw duidt erop dat deze waarden niet minder belangrijk zijn geworden, integendeel. Gesteld kan worden dat de toename van het aantal echtscheidingen meer toe te schrijven is aan (te) hoge verwachtingen van het huwelijk dan aan het gemakkelijker beëindigen van de relatie²²⁾.

Hiermee spoort het feit, dat een deel van hen die ongehuwd gaan samenwonen dat juist doen omdat zij de intentie hebben te trouwen; een 'proefperiode' wordt ingebouwd om de kans op een duurzaam, gelukkig huwelijk te vergroten.

Zowel bij ouderen als bij jongeren blijken een goed huwelijksleven en een leuk gezin van de zaken die men het belangrijkste vindt in het leven op een tweede en derde plaats terecht te komen. Opvallend daarbij is, dat de waardering daarvan in de loop van de jaren is gestegen, dit bijvoorbeeld in tegenstelling tot de waardering van 'een goed inkomen' en 'veel vrienden en kennissen'.

19) De Hondt in *Samenleven in meervoud*, Centrum voor Levensbeschouwing en Politiek van de Partij van de Arbeid, 1979.

20) *Sociaal-Cultureel Kwartaalbericht*, Centraal Bureau voor de Statistiek, 1983, No. 1.

21) *Toekomstige ontwikkelingen rond huwelijk en gezin*, M. Bauckens-Vries. In dit onderzoek, waarvan de gegevens verzameld zijn van eind 1975 tot begin 1977, zijn resp. 155 en 126 (resp. de eerste en de tweede vragenronde) deskundigen gevraagd naar verwachte en gewenste ontwikkelingen ten aanzien van huwelijk en gezin tot ca. 1990. Een overgrote meerderheid verwachtte dat niet-huwelijkse samenlevingsvormen zullen toenemen in aantal. Het gaat daarbij om samenlevingsvormen, die gekenmerkt zijn door een min of meer vaste relatie tussen twee mensen, waarbij kinderen geen deel uitmaken van dit leefverband (samenwonen van jongeren, samenwonen van ouderen, samenwonen van homofielen e.a.).

22) Het is niet ondenkbaar dat de samenhang van de stijging van het echtscheidingspercentage met (te) hoge verwachtingen van het huwelijk een ommekeer zullen bewerkstelligen: mensen leren van de ervaringen die zij zelf opdoen en van ervaringen die anderen hebben. Dat leerproces heeft zijn weerslag op de verwachtingen ten aanzien van het huwelijk. Het ligt in de rede dat dit element het echtscheidingspercentage in de toekomst zal kunnen doen dalen.

Tabel 26

Zaken die men belangrijk vindt in het leven in 1966-1983 (in procenten)

	het belangrijkste					
	1966	1975	1979	1980	1981	1983
een goed inkomen	3,3	4,1	5,7	8,7	7,5	2,6
een leuk gezin	7,7	13,4	11,9	13,5	13,4	14,8
een goede gezondheid	35,4	43,5	50,8	42,6	48,0	51,9
veel vrije tijd	0,5	0,3	0,5	0,4	0,2	0,9
een goed huwelijksleven	34,6	27,4	18,7	18,0	17,4	20,8
een sterk geloof	15,4	8,6	5,0	5,2	5,7	4,5
prettig werk	2,4	1,4	3,8	4,4	2,7	1,7
veel vrienden en kennissen	0,9	1,4	3,6	7,1	5,2	2,8
	(1.744)	(1.744)	(1.865)	(1.853)	(1.832)	(1.877)

Bron: Onderzoek Godsdienst in Nederland, 1966
Culturele Veranderingen in Nederland, 1958-1975, 1979, 1980, 1981, 1983

Meningen van jongeren en ouderen, 1983

item	antwoordcategorie	16-24 jaar	25 jaar e.o.
zaken die men belangrijk vindt in het leven	goed inkomen	2,3	2,6
	leuk gezin	12,8	15,3
	goede gezondheid	51,3	51,8
	veel vrije tijd	1,4	0,8
	goed huwelijk	14,8	22,0
	sterk geloof	4,1	4,6
	prettig werk	4,1	1,1
	veel vrienden en kennissen	9,3	1,7

Bron: Culturele Veranderingen in Nederland, 1983

Ten aanzien van de exclusiviteit van seksuele relaties is nog maar een kleine meerderheid van mening dat 'slippertjes' binnen een huwelijk ontoelaatbaar zijn; die meerderheid is echter van 1975 tot 1980 weer iets toegenomen. Er zijn steeds meer mensen die geen principiële bezwaren zeggen te hebben tegen geslachtsverkeer tussen mensen die met elkaar willen trouwen, maar nog niet gehuwd zijn. De bezwaren nemen echter toe, naarmate zou blijken dat de betrokken partners weinig voor elkaar voelen. Naar aanleiding hiervan zou gesteld kunnen worden dat niet zozeer het ontbreken van de huwelijkse status, maar wel het ontbreken van wederzijdse betrokkenheid van de partners een bezwaar wordt geacht voor seksuele omgang met elkaar.

Het feit dat er gehuwden zijn die bewust kinderloos willen blijven, hoeft nog niet te betekenen dat zij geen waarde toekennen aan het ouderschap. Soms kan zelfs het tegendeel het geval zijn: gehuwden kunnen besluiten geen kinderen (meer) te krijgen, juist omdat ze vinden dat deze recht hebben op de volledige aanwezigheid en zorg van hun ouders. Wanneer het partners in een niet-huwelijkse tweerelatie betreft, hoeft de omstandigheid dat zij kinderen wensen zonder te trouwen evenmin te betekenen dat zij daarom minder goede ouders zouden zijn. De zorg en liefde voor kinderen is immers niet afhankelijk van de juridische status van de ouders of verzorgers. Bovendien: tegenwoordig kan ervoor gezorgd worden dat het kind van niet gehuwde partners eenzelfde rechtspositie verkrijgt als het kind van gehuwden.

Ten aanzien van de veranderende positie van de vrouw in de samenleving in zijn algemeenheid en in tweerelaties in het bijzonder kan tenslotte in het kort het volgende worden gesteld. Het is niet van belang ontbloot dat steeds minder mensen het met de stelling eens zijn, dat de vrouw geschikter dan de man is om kinderen op te voeden. Inherent aan deze opvatting is immers dat de mening over de verdeling tussen betaalde arbeid en onbetaalde arbeid (met name het huishoudelijk werk en de opvoeding/verzorging van kinderen) navenant zal zijn. Hoewel echter een grote meerderheid van de bevolking vindt dat man en vrouw een even grote verantwoordelijkheid hebben ten aanzien van de opvoeding van kinderen en ten aanzien van het huishouden, nemen de aantallen af wanneer de opinie wordt gevraagd over het gelijkmatig verdelen van het betaald en onbetaald werk. Opvallend is dat er wat dat betreft nauwelijks verschillen te onderkennen zijn tussen de opvattingen van jongeren en die van ouderen. Volgens het cijfermateriaal neemt het aantal huisvrouwen dat betaalde arbeid buitenshuis zou willen hebben af. Gelet echter op de gestegen onderwijsdeelname bij vrouwen kan verwacht worden dat in de toekomst meer vrouwen, ook meer gehuwde vrouwen, betaalde arbeid verrichten. Deze verwachting kan overigens ook uitgesproken worden ten aanzien van bepaalde soorten vrijwilligerswerk (zoals onbetaalde bestuurlijke activiteiten).

Een eenduidig antwoord op de vraag of tweeverdieners meer zullen voorkomen dan alleenverdieners kan niet worden gegeven. Dat is niet alleen afhankelijk van factoren die buiten de partners liggen (financieel-economische situatie van ons land, de hoogte van lonen e.d.), maar ook van het aantal mensen dat van mening is dat een traditionele rolverdeling (de man werkt betaald buitenshuis, de vrouw verricht de onbetaalde arbeid) de voorkeur verdient. Uit de cijfers bleek reeds, dat een meerderheid van de huisvrouwen hun situatie wat dat betreft niet gewijzigd wil zien. Wanneer we daarbij in beschouwing nemen dat degenen die menen dat het werken van gehuwde vrouwen met kinderen niet bezwaarlijk is, in aantal toenemen, maar dat een vrij constante meerderheid in de loop der jaren van opvatting blijft dat het wel bezwaarlijk is als daardoor de kinderen naar een crèche zouden moeten, dan kan niet zonder meer geconcludeerd worden dat in de toekomst de alleenverdieners uitzondering zullen zijn. Interessant is in dit opzicht dat het (ook bij jongeren en vrouwen) een minderheid is – zij het een kleine – die vindt dat er meer goedkope crèches gebouwd moeten worden voor betaald werkende vrouwen.

Al met al kunnen we ten aanzien van de positie van partners in tweerelaties ten opzichte van elkaar concluderen, dat naar verwachting in de toekomst het traditionele rolpatroon niet exclusief zal zijn, maar dat de rolverdeling tussen man en vrouw bij een deel van de gehuwden en niet-huwelijkse tweerelaties traditioneel zal blijven en bij een ander deel van de gehuwden en niet-huwelijkse tweerelaties in toenemende mate flexibel zal zijn²³). Hoe groot die toename zal zijn, valt – gelet op de complexiteit van factoren die daarop van invloed zijn – nauwelijks in te schatten.

Hierbij dient tot slot te worden opgemerkt dat velen een traditioneel rolpatroon verbinden aan een bepaalde levensfase. De cijfers in tabel 20 geven hiervan een indicatie: als kinderen niet naar een crèche zouden behoeven (en dus ouder zijn dan vier jaar) wordt het buitenshuis werken voor de gehuwde vrouw minder bezwaarlijk geacht.

4. CONCLUSIES

10. De opvatting dat het huwelijk geen verouderde instelling is, is algemeen geldend. Tegelijk blijkt men in Nederland minder afwijzend te staan tegenover niet-huwelijkse (zowel heterofiele als homofiele) samenlevingsvormen.

23) Zie ook Beuckens-Vries, in welk onderzoek vrijwel alle respondenten verwachten dat de rollen en taken meer uitwisselbaar worden.

- II 11. *De animo van jongeren om te trouwen is weliswaar verminderd, maar een grote meerderheid heeft die wens wel en verwacht ook in het huwelijk te treden. Ook bij jongeren kan een toename geconstateerd worden in waardering van een 'goed huwelijksleven' en een 'leuk gezin', welke op een 'goede gezondheid' na als de belangrijkste zaken in het leven worden beschouwd.*
- II 12. *Het lijkt aannemelijk dat in de toekomst de meeste mensen geporteed blijven voor het huwelijk als meest wenselijk samenleefverband. Daarnaast zullen niet-huwelijkse tweerelaties zich als maatschappelijke realiteit doen (blijven) gelden. Ingeschat wordt dat de meeste partners in niet-huwelijkse tweerelaties in de loop van de tijd zullen trouwen.*
- II 13. *De onontbindbaarheid van het huwelijk wordt nauwelijks meer als absoluut geldende norm ervaren. Echtscheiding wordt echter in de regel dan pas aanvaardbaar geacht, als de echtgenoten tekort schieten in liefde en trouw. De toename van het aantal echtscheidingen wijst eerder in de richting van het hebben van (te) hoge verwachtingen van het huwelijk dan dat men gemakkelijker tot het beëindigen van een huwelijk overgaat.*
- II 14. *Sexuele relaties worden niet meer exclusief aan het huwelijk verbonden. Ze worden bij ongehuwden echter meer toelaatbaar geacht indien er tussen de partners een affectieve band, een meer dan lichamelijke betrokkenheid bestaat. Niet zozeer het ontbreken van de huwelijkse status maar het ontbreken van die wederzijdse betrokkenheid wordt bezwaarlijk geacht voor seksuele relaties van ongehuwden.*
- II 15. *Bewuste kinderloosheid bij echtparen wordt in het algemeen gebillijkt. Tevens vinden de meeste Nederlanders dat het ideale gezin bestaat uit een vader, een moeder en twee kinderen. De redenen voor het beperken van het aantal kinderen in een gezin kunnen duiden op de wens de taak van het ouderschap zo goed mogelijk te willen vervullen. Het niet kiezen voor het huwelijk maar voor het ongehuwd (blijven) samenwonen, ook als er kinderen zijn, impliceert niet dat de ouders geen verantwoordelijkheid voor hun kinderen op zich willen nemen.*
- II 16. *Hoewel de opvatting dat het moederschap de enige bestemming van de vrouw is, verlaten mag worden genoemd, vinden de meeste Nederlanders dat het betaald werken buitenshuis van gehuwde vrouwen met schoolgaande kinderen bezwaarlijk is als daardoor een beroep gedaan moet worden op een crèche. Steeds minder mensen blijken de mening te zijn toegedaan dat er meer goedkope crèches ten behoeve van werkende moeders moeten zijn.*
- II 17. *Door de voortgaande emancipatie van de vrouw zal het traditionele rolpatroon naar verwachting zijn exclusiviteit verliezen. Een flexibele rolverdeling, waarbij beide partners zowel het betaalde als het onbetaalde werk (huishouden, opvoeding/verzorging van kinderen) verrichten, zal meer voorkomen. Beide rolverdelingen zullen naar inschatting naast elkaar bestaan. Ook zullen beide rolpatronen aan bepaalde levensfasen verbonden blijven. Factoren zoals het bereiken van de schoolgaande leeftijd van de kinderen spelen hierbij een rol.*

III. DE TAAK VAN DE OVERHEID IN EEN PLURIFORME SAMENLEVING

In hoofdstuk I zijn de opvattingen verwoord van gehuwden en partners in niet-huwelijkse tweerelaties over hun keuze al dan niet te trouwen en over de wijze waarop zij hun samenleven inrichten. In hoofdstuk II hebben we getracht een beeld te geven van de ontwikkelingen die vanaf de 18e eeuw hun invloed hebben gehad op relatie- en familievorming. Tevens is daarbij een indicatie gegeven van de opvattingen welke thans in Nederland worden gehuldigd ten aanzien van tweerelaties en van de mate waarin de verschillende meningen hun weerklink vinden. Zo hebben we getracht enig zicht te krijgen op de maatschappelijke realiteit zoals deze zich heden ten dage manifesteert: een pluriformiteit van opvattingen en een verscheidenheid van samenlevingsvormen. Van belang daarbij is dat niet zozeer sprake is van een toenemende verscheidenheid in opvattingen over tweerelaties en in samenlevingsvormen; dat zou kunnen duiden op een verandering van normen en waarden. Veeleer kan gesteld worden dat zich een verschuiving in de beleving van die normen en waarden heeft gemanifesteerd en zij anders worden geduid. Dit heeft onder andere als gevolg gehad, dat het huwelijk en de waarden die daaraan in de regel worden verbonden (onontbindbaarheid, exclusiviteit seksuele relaties, wenselijkheid van kinderen e.d.), voor de mensen hun absolute gelding hebben verloren. Andere samenleefverbanden dan het huwelijk hebben steeds bestaan, ook als alternatief voor het huwelijk, en men kan niet stellen dat door de eeuwen heen de huwelijkse waarden, zoals hierboven geduid, altijd zijn nageleefd en beleefd. In de jaren tachtig blijkt echter de kwantitatieve toename van andersdenkenden en anderslevenden zodanig te zijn, dat gesproken kan worden van een andere maatschappelijke realiteit dan voorheen; hoewel het huwelijk nog steeds als de meest wenselijke leefvorm wordt beschouwd en zich in de toekomst ook wel als zodanig in de beleving van onze bevolking zal blijven doen gelden, kan en mag het bestaan van niet-huwelijkse tweerelaties niet worden ontkend.

De pluriformiteit in opvattingen en gedragingen uit zich onder andere in de verlangens en wensen, die aan de overheid worden kenbaar gemaakt: een deel van de ongehuwd samenwonenden wil een gelijke behandeling als de gehuwden, met onder andere als motief dat hun samenleven inhoudelijk niet verschilt van dat van gehuwden: men woont samen, heeft een financieel-economische lotsverbondenheid geaccepteerd, men heeft bij een notaris afspraken gemaakt over de gang van zaken bij een onverhoopte beëindiging van de relatie enzovoorts. Het enige wat ontbreekt is 'het boterbriefje'. Wat let de overheid dus – zo stelt deze groep – om hen dezelfde rechtspositie te geven als gehuwden, zowel in juridisch als in sociaal-economisch opzicht? Een ander deel van de ongehuwd samenwonenden wil deze gelijke behandeling juist niet: dit is bij sommigen zelfs het motief geweest om niet te trouwen.

Om het kleurrijke palet, dat de overheid wordt overhandigd, te vervolmaken, kan aan die verscheidenheid aan wensen nog worden toegevoegd, dat niet alle gehuwden met de wijze waarop de overheid hen bejegt gelukkig zijn: de pluriformiteit van zienswijzen over de wenselijkheid van het inrichten van hun huishouden en de doorwerking daarvan in vragen aan de overheid doet zich ook bij hen gelden.

Het hiernavolgende is onderverdeeld in vier paragrafen.

Paragraaf 1 gaat over de aard en de mate van overheidsbemoedening. Gestart wordt met een aanduiding van het mens- en het maatschappijbeeld in de christen-democratie, die de aard van de overheidstaak bepalen (par. 1.1). Vervolgens worden de gevolgen daarvan voor de mate van overheidsingrijpen ten aanzien van tweerelaties geïllustreerd aan de hand van enkele voorbeelden, te weten sexualiteit en sexegebonden rolverdeling (par. 1.2). Daarna komt de mate van overheidsingrijpen ten aanzien van het particulier initiatief aan de orde;

aandacht wordt met name besteed aan de bevoegdheid van de overheid om in te grijpen indien organisaties met een levensbeschouwelijke grondslag uitdrukking geven aan opvattingen over onder andere homofilie (par. 1.3).

Paragraaf 2 beoogt de problematiek met betrekking tot de pluriformiteit van tweerelaties weer te geven. Na een schets van de achtergrond van het ontstaan van het burgerlijk huwelijk (par. 2.1) worden een aantal knelpunten in de huidige wetgeving c.q. het huidige beleid met betrekking tot tweerelaties gesignaleerd (par. 2.2). Daarna worden de gangbare gedachten over de oplossing hiervan met hun voor- en nadelen vermeld.

Paragraaf 3 bevat een eigen voorstel van de commissie, waarin gepoogd wordt vanuit christen-democratisch denken recht te doen aan de verscheidenheid in leefvormen.

Paragraaf 4 sluit dit hoofdstuk met conclusies af.

1. DE AARD EN MATE VAN OVERHEIDSBEMOEIENIS

De pluriformiteit van opvattingen over de wenselijke inrichting van onze samenleving komt onder andere tot uitdrukking in de veelheid van politieke partijen die ons land kent. Het meest wezenlijke verschil tussen de verschillende politieke stromingen is gelegen in de visie op de aard en de mate van overheidsbemoeienis, omdat deze gebaseerd is op een verschillend mens- en maatschappijbeeld.

1.1. De aard van overheidsbemoeienis

Verantwoordelijkheid: voorwaarde voor emancipatie

'De mens is in de maatschappij gesteld als verantwoordelijk persoon; niet alleen verantwoordelijk voor zichzelf, maar ook voor de medemens en voor de ontwikkeling van de samenleving. De christen-democratie wil mensen op deze verantwoordelijkheid aanspreken', aldus artikel 22 van het Program van Uitgangspunten van het CDA²⁴.

Verantwoordelijkheid duidt op het gericht zijn op de ander, het opkomen en instaan voor diegene die daartoe niet is toegerust, het recht doen aan de ander als sociale en unieke persoonlijkheid ook als dat een zekere zelfverloochening met zich mee brengt. Een visie op de mens²⁵ is niet mogelijk zonder het samenleven en samenzijn met anderen daarbij te

24) Het *Program van Uitgangspunten* (1980) geeft uitdrukking aan de politieke overtuiging, die als antwoord op de oproep van de Bijbel voor de politiek gestalte krijgt. De politieke overtuiging is het samenbindende element waarop een ieder in het CDA aanspreekbaar is.

25) Men kan daarbij wijzen op het feit dat de wortels van het christelijk denken (dus ook van de christelijke zedeleer/moraal) liggen bij het joodse denken. Men denke daarbij o.a. aan de wijsgeren: Martin Buber (*Ik-Gij*), Rosenstock-Hussey, en Levinas (*Het menselijk gelaat*).

De protestants-christelijke uitwerkingen vindt men bijv. in de antropologie van Kari Barth: *Kirchliche Dogmatik* III 2, 1959, en alles wat op hem verder gebouwd is. Bijvoorbeeld:

F.O. van Gennep: *Mensen hebben mensen nodig*, 1972, Baarn 6e druk.

Het rapport *Over de aard van het Schriftgezag* van de Gereformeerde Synode, geheten *God met ons*, 1980.

A. Dekker/J.M. Dijkman (prot./r.k.) *Samen-Leven*, Kampen 1982.

A. Dekker, *Relaties, wat doe je ermee?* in boek *Gezinsweek* 1982.

idem, 'Pleidooi voor een relatie-ethiek' in *Gereformeerd Weekblad* 1981 4 nrs.

idem, 'Afscheid van de verontschuldigingsethiek' in *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* 1982.

De relationele benadering is die van de christelijke traditie. Daarmee is niet te verwarren het feit dat de mens een eigenheid is – een éénheid op zichzelf – een mens in zijn uniekzijn etc. Uit vrees voor het ondersneeuwen van de 'mondige mens' wil men dan graag doorslaan naar het individualisme dat juist de mens niet tot ontplooiing laat komen. Men ontplooit zich pas aan een ander.

Zie voor christelijke antropologie in katholieke kring:

Th. Beemer e.a., *Het kerkelijk spreken over seksualiteit en huwelijk*, Nijmegen/Baarn 1983.

Mgr. E.J. de Smedt, *Man en vrouw schiep hij hen; ethische oriëntaties in de seksuele opvoeding*, Amsterdam 1979.

E. Schillebeeckx, *Het huwelijk. Aardse werkelijkheid en heilsmysterie*, Bilthoven 1963.

Th. van Eupen e.a., *(On)ontbindbaarheid van het huwelijk*, Annalen van het Thijmgenootschap nr. 58 (1970) 1, Hilversum 1970.

R. de Moor (red), *Huwelijk en Gezin. Wat is hun toekomst in West-Europa*, Annalen van het Thijmgenootschap 73-1, Ambo/Baarn 1985.

R.v.Kessel e.a., *Man-Vrouw*, Amersfoort 1977.

betrekken. Niet het feit dat wij 'nu eenmaal' met meerderen op deze aardbol zijn geplaatst geeft aanleiding tot het bezien van de mens in zijn relatie met anderen, maar het gegeven dat onze mens-ording zich slechts met behulp van anderen kan realiseren. Andere mensen zijn op onze weg geplaatst, opdat ons eigen leven met die anderen, voor die anderen en door die anderen wordt verrijkt en zijn eigen bestemming vindt: 'Uiteindelijk ontdek ik mijn eigenheid niet in de zelfbeschouwing, maar door de schok die mijn zelfbewustzijn ervaart in de confrontatie met de ander. Zonder die schok ga ik lijken op een boom, die geworteld is in de aarde, die gevoed wordt door water, licht en lucht, maar die dat zelf niet weet en die nog minder weet wat hij wegdrukt en overschaduwt. Dát is een voorwaarde om verantwoord christelijk te leven: dat de cirkel van mijn persoonlijk leven niet gesloten blijft, dat ik niet het perspectivistisch middelpunt blijf waar alle relaties tot de wereld hun centrum vinden. Ik ben geen op mij zelf staand wezen, slechts in zoverre verbonden met anderen als ik zulke banden zelf wens te leggen en te onderhouden. Dit heeft consequenties naar alle zijden van ons bestaan, naar privé- en beroepssfeer²⁶).

„ Een visie op de mens is niet mogelijk zonder het samenleven en samenzijn met anderen daarbij te betrekken. „

De plicht om verantwoordelijkheid te dragen is een voorrecht; gemeenschapszin is immers onmisbaar voor de emancipatie van de menselijke persoon. Het vergt een levenshouding waarin men zich bewust is van de aanwezigheid van medemens; dit heeft ook daarom een sociale dimensie, omdat ieder mens deel uitmaakt van maatschappelijke verbanden.

Mensen kunnen alleen voor, met en door elkaar worden tot wie zij in wezen zijn. Dit geldt voor iedereen. De vraag of men een levensgezel heeft of niet, is hier niet relevant. Een alleenstaande is immers geen mens alleen. Ook hij is voor zijn ontplooiing afhankelijk van anderen, evenals anderen met wie hij leeft daartoe weer op hem zijn aangewezen. Daarom is ook de alleenstaande voor zijn medemens verantwoordelijk; hij dient dus daarop te worden aangesproken. De overheid moet alleenstaanden in de volle waardigheid van hun mens-zijn respecteren. Alleenstaanden, uit vrije keuze of overmacht, zijn geen tweederangsburgers, ze zijn niet meer of minder waard dan partners in een tweerelatie. De overheid mag hen in wetgeving en beleid dan ook niet benadelen noch bevoordelen ten opzichte van tweerelaties.

Aan de realiteit zoals deze zich manifesteert dient recht te worden gedaan: alleenstaanden zijn voor de overheid kenbaar als mensen die een éénpersoonshuishouding voeren. Het is dan ook de taak van de overheid om mensen, die in die specifieke positie verkeren, in hun waarde te laten door voor hen een rechtspositie te creëren, die is toegesneden op de aard van hun situatie. Discriminatie van alleenstaanden door bevoordeling van partners in een

26) 'Afweer-aanvaarding-keuze' door prof. dr. F.J. Heggen, *Christen Democratische Verkenningen*, oktober 1984.

tweerelatie dient te worden verworpen. Het is niet aan de overheid om een voorkeur voor een bepaalde leefvorm te hebben en dit als vertrekpunt voor beleid te hanteren. Op bepaalde beleidsterreinen kan evenwel sprake zijn van een meer gunstige positie van tweerelaties of van alleenstaanden ten opzichte van elkaar. Dit is echter slechts dan gerechtvaardigd, indien de feitelijkheid van de woon-, werk- of leefsituatie dit vereist. In het tweede gedeelte van dit rapport komen wij hierop terug.

De wederzijdse verantwoordelijkheid voegt aan een relatie iets toe, maakt dat deze méér is dan een som van twee delen. Het ontkennen van deze relationele solidariteit zou evenzo strijdig zijn met de maatschappelijke realiteit als het voorbijgaan aan de eigen aard van het bestaan van alleenstaanden.

Partners in een tweerelatie zijn niet alleen verantwoordelijk voor elkaar, maar hebben ook gezamenlijk een taak ten opzichte van anderen. Dit geldt bijvoorbeeld in een samenleefverband waarvan ook kinderen deel uitmaken. Kinderen hebben recht op geborgenheid, liefde en zorg. Zij leren het samen-leven van hun ouders of verzorgers, en de laatsten leren weer van hen: 'Het gezin is de gietvorm van de persoon. Het is de plaats waar het kind zich in normale omstandigheden onvoorwaardelijk bemind weet, zonder zijn aanwezigheid te moeten motiveren. Het is de plaats waar de zwakheid van het kleine kind een kracht wordt dankzij de genegenheid van de zijnen, want zijn kwetsbaarheid stelt het geweld van de 'groten' buiten werking. Het is de plaats waar het opgroeiend tussen vader en moeder, broers en zusters, ervan afziet zich voor het middelpunt van de wereld te houden²⁷⁾. Het samenleven van mensen in een tweerelatie of in een gezin speelt zich niet in een maatschappelijk vacuüm af. Niemand zit op een eiland, ieder heeft een functie in de

Discriminatie van alleenstaanden door bevoordeling van partners in een tweerelatie dient te worden verworpen.

samenleving. Mensen zijn ouders van hun kinderen, kinderen van hun ouders of levensgezel van elkaar. Ieder is, of men het wil of niet, een deel van de samenleving; mensen zijn broer, zus, oom, of tante, ze zijn buur, wijkbewoner en collega. Ze hebben vrienden en kennissen. Ze worden lid van een sportvereniging, kiezen voor een geloofsgemeenschap, melden zich aan voor een werknemers- of werkgeversvereniging, helpen als vrijwilliger in allerlei sociale verbanden mee. In al die verbanden worden pogingen gedaan het leven leefbaar te maken en leefbaar te houden. Het biedt de mogelijkheid tot ontplooiing als sociaal wezen. Ervaringen worden opgedaan in het leven en werken met anderen die zowel teleurstellen als genoegdoening geven: men leert samen te leven. Maatschappelijke verbanden als tweerelaties, gezinnen, geloofsgemeenschappen, verenigingen, scholen, bedrijven zijn naar hun aard

27) Bezinningselementen van de commissie voor het gezin van de Franse r.k. bisschoppenconferentie, november 1984; *Archief van de Kerken*, januari 1984.

gemeenschappen, waarin mensen verantwoordelijk voor elkaar zijn en voor het werk dat zij gezamenlijk verrichten ten behoeve van de samenleving als geheel. Deze maatschappelijke verbanden functioneren als cellen die onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn, en die elkaar voeden om het weefsel dat de samenleving vormt levend te doen zijn.

Juist omdat het particuliere en het publieke welzijn in de meest brede betekenis van het woord in het geding zijn, moet het tot de taak van de politiek gerekend worden om mensen en hun verbanden tot hun recht te laten komen. De artikelen 23 en 24 van het Program van Uitgangspunten vervolgen dan ook:

23. Het CDA streeft naar een samenleving waarin ruimte wordt geboden voor een veelkleurige verantwoordelijkheidsbeleving, de macht is gespreid en waarin allen die macht bezitten over het gebruik daarvan verantwoording afleggen aan diegenen die daarvan afhankelijk zijn. Daarom verzet het CDA zich tegen een maatschappij waarin de menselijke waardigheid wordt aangetast door gevestigde structuren, economische machten, meerderheden, monopolies van uiteenlopende aard of waarin de mens onmondig wordt overgeleverd aan de heerschappij van deskundigen.
24. De eigen betekenis van particuliere organisaties, waaronder levensbeschouwelijke organisaties op het terrein van onder meer onderwijs en vorming, maatschappelijk werk, volksgezondheid en maatschappelijke bewustwording, wordt erkend. Alle betrokkenen dient de mogelijkheid gegeven te worden bij de vormgeving van het beleid medeverantwoordelijkheid te dragen.'

Het is de taak van de overheid om voorwaarden te scheppen die nodig zijn voor een samenleving waarin mensen in kleinere kring en in grotere maatschappelijke verbanden als sociale wezens kunnen samenleven. Erkenning van de eigen verantwoordelijkheid van burgers en hun verbanden betekent dat de grenzen van overheidsbemoeienis daar liggen waar door interventie van overheidswege die verantwoordelijkheid aangetast of uitgehold dreigt te worden. De mate van overheidsbemoeienis is daarom gegeven met de aard van haar taak. Het handelen van de overheid zelf dient niet alleen een normerende werking te hebben, maar ook zelf genormeerd te zijn. Het is ook moeilijk in te zien dat het eerste zonder het laatste kan worden bewerkstelligd. Het gezag dat de overheid heeft, is immers afhankelijk van de normering van haar macht en machtsgebruik.

Ook de taak van de overheid dient verantwoord te zijn. Het begrip verantwoordelijkheid wordt inhoud gegeven door de begrippen rentmeesterschap en solidariteit. Rentmeesterschap betekent dat wij niet met de schepping (natuur, milieu, onze gaven en talenten etc.) mogen omgaan als eigenaars, maar als beheerders die het ons gegevene moeten bewaken en er mee moeten bouwen aan een zinvol bestaan. We moeten onszelf, onze materiële en geestelijke bezittingen, aanwenden in dienstbaarheid aan een harmonieuze samenleving. Daarbij moeten we opkomen voor de zwakkeren, ons lot verbinden met diegenen die niet tot hun recht kunnen komen. Solidariteit, die verder reikt dan hulp aan financieel zwakkeren, en rentmeesterschap geven verantwoordelijkheid haar normatieve betekenis. De overheid dient haar burgers te stimuleren tot solidariteit en rentmeesterschap en tegelijk haar eigen handelen aan deze uitgangspunten te toetsen opdat in onze samenleving gerechtigheid heerst. Gerechtigheid niet alleen in de betekenis van de afwezigheid van oorlog, van het ontbreken van economische en sociale misstanden, maar als een 'sociale vrede'. De overheid moet daartoe bepalen wat zij dient te doen en wat zij dient na te laten: 'De overheid als dienaar van Gods is geroepen de samenleving te dienen naar de norm van de gerechtigheid met inachtneming van de eigen verantwoordelijkheid van maatschappelijke verbanden en van burgers met erkenning van het eigen recht en karakter van de kerk. Dit houdt in dat zij zich inzet voor een maatschappij waarin recht en vrede heersen, opkomt voor de zwakken, vervolgd en ontheemden, het onrecht bestraft, de gewetensvrijheid eerbiedigt en de

persoonlijke levenssfeer beschermt en in het algemeen die voorwaarden schept, die nodig zijn voor een samenleving van verantwoordelijke mensen' (artikel 4 Program van Uitgangspunten).

1.2. De mate van overheidsbemoeienis ten aanzien van tweerelaties

Gelijkwaardigheid van partners

De aard van de overheidstaak kan in zijn algemeenheid worden aangeduid als het scheppen van voorwaarden die nodig zijn voor een samenleving van verantwoordelijke mensen. Aan de hand van twee voorbeelden (sexualiteit en sexegebonden rolverdeling) die de gelijkwaardigheid van partners in een tweerelatie betreffen, zal de mate van overheidsingrijpen worden aangeduid. De sexualiteit is als voorbeeld gekozen, omdat deze bij uitstek een pure privé-aangelegenheid lijkt: de rolverdeling in een tweerelatie is gekozen omdat het belang van maatschappelijke ontwikkelingen terzake een nadere aanduiding van de mate van overheidsbemoeienis vereist.

De (gelijk)waardigheid als mens kan onder andere in het geding komen bij de sexualiteit. In de twee voorgaande hoofdstukken bleken zowel gehuwden als partners in een niet-huwelijkse tweerelatie verschillende normen te dien aanzien te hanteren. Of partners sexualiteit exclusief aan hun onderlinge relatie verbinden is echter een zaak die buiten de bevoegdheid van de overheid valt; een zo vergaande indringing in de privé-sfeer wordt niet gerechtvaardigd door een publiek belang.

Sexualiteit in een tweerelatie is sociaal-maatschappelijk relevant en elke politieke relevantie kan haar daarom ook niet worden ontzegd. Daar waar de gelijkwaardigheid van mensen in het geding dreigt te komen, is overheidsbemoeienis geboden. Als burgers zodanig falen in het elkaar tot recht laten komen als mens dat de menselijke waardigheid in zijn kern wordt aangetast, dan moet de overheid ingrijpen (zoals bij verkrachting).

De normering van de aard van de overheidsbemoeienis bepaalt ook haar reikwijdte bij de verdeling van de taken die verricht moeten worden om het huishouden van een tweerelatie te runnen. Gesteld kan worden, dat een rolverdeling waarbij iedere partner zowel betaalde als onbetaalde arbeid (met name het huishoudelijk werk en het verzorgen/opvoeden van kinderen) verricht, alle gezinsleden het meest tot hun recht doet komen. De lusten en lasten van zowel het betaalde als het onbetaalde werk komen voor ieders rekening en met name de kinderen die nog niet naar school gaan kunnen volop profiteren van de zorgende aanwezigheid van beide ouders. Van deze rolverdeling zou gesteld kunnen worden dat de gelijkwaardigheid van beide partners hier in de meest optimale vorm wordt gerealiseerd, terwijl beide ouders hun verantwoordelijkheid voor de opvoeding en verzorging van hun kinderen kunnen dragen en beleven. De verleiding is dan groot om als overheid deze rolverdeling als meest wenselijke algemeen geldend te doen maken via concrete maatregelen op alle relevante beleidsterreinen (werkgelegenheidsbeleid, belastingwetgeving, etc.).

Het aanspreken van mensen op hun verantwoordelijkheid zou dan echter een wezenlijk andere overheidsactiviteit worden: die verantwoordelijkheid zou door de overheid worden overgenomen omdat partners het beslissingsrecht ten aanzien van de rolverdeling wordt ontnomen en hen een veronderstelde uniformiteit in wensen wordt opgelegd. Ook bij dit aspect van het samenleven in een tweerelatie zou overigens een dergelijk vergaande overheidsbemoeienis zijn effect uiteindelijk niet sorteren, omdat zij stuit op de maatschappelijke realiteit: mensen laten zich niet door een overheid tegen hun wil en tegen hun aard vormen en kneden. De omstandigheid bijvoorbeeld dat bij heterofiele tweeverdieners toch meestal de vrouwen dubbel belast zijn, omdat zij naast hun betaalde arbeid ook het leeuwenaandeel van het huishoudelijk werk voor hun rekening nemen, moet worden betreurd; tegelijkertijd dwingt deze realiteit tot de nuchtere en wellicht ook ontvullenderende

conclusie dat hier van een overschatting sprake is geweest van wat de overheid vermag te bewerkstelligen: 'De overheid dient bij haar wetgevende, voorwaardenscheppende en voorlichtende arbeid in acht te nemen, dat emancipatie een mentaal en cultureel proces is, waarbij uitgangspunten en doelstellingen, waarden en normen van personen en groepen in de privé- en particuliere sfeer dienen te worden gerespecteerd'²⁸⁾.

De overheid dient in haar beleid een onpartijdige houding in te nemen ten aanzien van de rolverdeling van de partners, ten aanzien van de vraag wie er een inkomen verdient en of men alleen- of tweeverdiener wil zijn. Dit betekent onder andere dat in wetgeving en beleid geen onderscheid gemaakt mag worden naar geslacht en dat beide partners in een tweerelatie gelijke kansen moeten hebben op de betaalde arbeidsmarkt.

Dit geldt ook voor de overheid als werkgever, dat wil zeggen in die gevallen, waarin de overheid niet publiekrechtelijk maar privaatrechtelijk optreedt. De partner van een alleenverdiener mag bijvoorbeeld door de overheid bij benoemingsprocedures niet anders behandeld worden dan de werkzoekende die een heel gezin moet onderhouden.

Deze onpartijdigheid van de overheid kan vraagtekens oproepen. Gesteld zou kunnen worden dat, als er sprake is van twee gelijkwaardige sollicitanten, het van sociaal gedrag getuigt om de werkloze alleenverdiener bij het benoemingsbeleid voorrang te geven boven de partner van iemand die al een inkomen uit arbeid geniet. Daar waar een huishouden geen inkomen uit arbeid heeft, zou solidariteit meer geboden zijn dan wanneer het gaat om een huishouden dat zich financieel op eigen kracht staande kan houden. Deze redenering zou versterkt kunnen worden met het argument, dat het de taak van de overheid is om te bewerkstelligen dat het aantal mensen dat een beroep op de sociale zekerheid (en met name de bijstand) moet doen vermindert. Is dit een gedachtengang die navolging verdient?

De overheid dient in haar beleid een onpartijdige houding in te nemen ten aanzien van de rolverdeling van de partners, ten aanzien van de vraag wie er een inkomen verdient en of men alleen- of tweeverdiener wil zijn.

De overheid heeft inderdaad de plicht solidair te zijn met de financieel zwakkeren. Dit betekent, dat een zodanig beleid ontwikkeld moet worden dat de kansen op de betaalde arbeidsmarkt in het bijzonder met het oog op werkloze alleenverdieners moeten worden vergroot. De maatregelen die daartoe moeten worden genomen, mogen echter niet met zich meebrengen, dat de overheid ten aanzien van andere aspecten haar bevoegdheid overschrijdt. Herverdeling van arbeid (bevordering van deeltijdarbeid, arbeidstijdverkorting e.d.) is een meer geëigend instrument, ook al omdat dit een maatregel van structurele aard is. Vooral echter omdat dit de onpartijdigheid van de overheid ten aanzien van alleen- en tweeverdieners, waar het gaat om de gelijkheid van kansen op de betaalde arbeidsmarkt, niet ondergraaft en de eigen verantwoordelijkheid van partners voor hun rolverdelingen niet

²⁸⁾ Artikel C5 van de Resolutie Emancipatie die op de CDA-Partijraad van 28 mei 1983 is aanvaard.

aantast. Maatregelen die neerkomen op een verplichting tot ongewild tweeverdienerschap dienen evenzeer als die welke de facto leiden tot een ongewild alleenverdienerschap, te worden verworpen.

Door de taak van de overheid aldus te normeren wordt het rentmeesterschap en de solidariteit van de overheid zelf gestalte gegeven zonder dat in de verantwoordelijkheid van burgers en hun maatschappelijke verbanden wordt getreden. Werkgevers en werknemers in de particuliere sfeer behouden immers het recht om naar eigen overtuiging te handelen. Als één van de vier kernbegrippen wordt in de Nederlandse christen-democratie dan ook het begrip 'gespreide verantwoordelijkheid' gehanteerd: burgers, maatschappelijke verbanden en de overheid hebben elk hun eigen verantwoordelijkheid. Deze wordt niet 'verspreid' door de overheid, maar deze is 'gespreid', is een gegeven in de schepping waar een ieder zijn eigen mandaat rechtstreeks ontvangt. Een voorbeeld van dit uitgangspunt dat de inrichting van de samenleving weergeeft is artikel 52 van het Program van Uitgangspunten: 'Mannen en vrouwen hebben gelijke rechten op betaalde en onbetaalde arbeid. De overheid bevordert een herverdeling van arbeid, waarbij man en vrouw onderling kunnen kiezen om aan het arbeidsproces deel te nemen en in welke mate'.

1.3. De mate van overheidsbemoeienis ten aanzien van particuliere organisaties

Gespreide verantwoordelijkheid

Sexualiteit en de rolverdeling bij tweerelaties zijn aangegrepen als voorbeelden om onder andere aan te duiden dat de overheid een normerende taak heeft, die ook kan bestaan uit een nalaten om in intermenselijke verhoudingen en verantwoordelijkheden in te grijpen. Wat zich buiten de politieke sferen afspeelt, kan evenwel ontwikkelingen in de samenleving bewerkstelligen die op hun beurt gevolgen hebben voor het takenpakket van de overheid. Het vóórkomen van buitenechtelijke kinderen bijvoorbeeld heeft tot gevolg gehad dat de overheid zich genoodzaakt zag om in het belang van de kinderen o.a. maatregelen in de sfeer van het ouderlijk gezag te nemen; de toename van het aantal tweeverdieners heeft zijn gevolgen voor o.a. het werkgelegenheidsbeleid, enz. Maatschappelijke ontwikkelingen vinden met andere woorden in een politieke context plaats, maar hoeven daarom nog niet zelf binnen de bevoegdheid van de overheid te vallen.

Datgene wat in het hiervoorgaande is gesteld over overheidsbemoeienis ten aanzien van tweerelaties en gezinnen, geldt ook voor andere maatschappelijke verbanden.

Wanneer organisaties een levensbeschouwelijke grondslag hebben, dan behoren de besturen daarvan ervoor zorg te dragen dat de activiteiten die ontwikkeld worden in overeenstemming zijn met de grondslag van die instelling en daarvan iets uitstralen. Het maakt geen verschil of het hier gaat om een radio/t.v.-omroep, een vakbond, een sportvereniging of een bijzondere school. Ook de signatuur is niet van belang; in dit verband is ook de vraag niet relevant of deze signatuur een religieuze overtuiging betreft (bijvoorbeeld een islamitische geloofsgemeenschap, een katholieke school, een protestants-christelijke gezelligheidsvereniging), een politieke of een anderszins levensbeschouwelijke overtuiging. Particuliere organisaties die hun grondslag niet beleefbaar kunnen maken voor hun leden en al diegenen die bij hun werkzaamheden betrokken zijn, zullen hun geloofwaardigheid verliezen. Deze instellingen zullen ophouden te bestaan, omdat de zin van hun bestaan gelegen is in die eigenheid en de authentieke beleving daarvan.

Of maatschappelijke verbanden er daadwerkelijk in slagen hun identiteit te doen gelden, is een vraag waarop wij zelf het antwoord in handen hebben. De overheidsbemoeienis dient beperkt te blijven tot het scheppen van voorwaarden om die verantwoordelijkbeleving gestalte te geven. Dat betekent zoals al eerder is aangegeven, dat de taak van de overheid bestaat uit een handelen en een nalaten.

Als een politieke partij van haar leden en vertegenwoordigers eist, dat men de identiteit van

die partij moet onderschrijven om in en namens de partij te mogen spreken en handelen, dan is de overheid niet gerechtigd om daar tussen te komen. Zij mag dat in beginsel ook niet als de meerderheid van onze bevolking en een meerderheid in het parlement de opvatting zijn toegedaan dat bepaalde visies bij een partij (bijvoorbeeld ten aanzien van emancipatie, homofilie en ongehuwd samenwonen) en de daarop gebaseerde politieke activiteiten geen navolging behoren te vinden. Dat zou immers een verbod van die partijen impliceren. Het wezen van de democratie wordt daardoor aangetast, omdat de meerderheid dan geen rekening meer houdt met het bestaan van de minderheid. Wanneer de arm van de overheid zover gaat reiken dat met de fundamentele rechten van minderheden (met name het recht om naar eigen geloofs- en politieke overtuiging te leven) geen rekening wordt gehouden, verschaalt de democratie tot de regel 'de heift + 1 beslist'. Democratie verwordt met andere woorden tot een meerderheidsdictatuur.

Ook de klassieke grondrechten (zoals de vrijheid van meningsuiting, het recht van vereniging en vergadering, de vrijheid van godsdienst en de vrijheid van onderwijs) moeten verdedigd worden omwille van de democratie. 'Grondrechten hebben mede de functie bescherming te bieden tegen heersende opinies, ook tegen vastlegging daarvan door de wetgever (...). Het mogen denken en zeggen wat bijna iedereen zegt en denkt heeft nauwelijks bescherming nodig. Echte vrijheid houdt in garantie voor de minderheid, voor de uitzonderingen, ook als anderen die als achterhaald beschouwen.'²⁹⁾

Wanneer bepaalde levensovertuigingen niet overeenstemmen met onze eigen opvattingen, zal blijken of we ons laten verleiden tot het hanteren van die 'democratische' normen en waarden die alleen in ons eigen straatje passen. Zoals het opkomen voor de slachtoffers van mensenrechten juist dán van normativiteit getuigt als die slachtoffers onze sympathie niet hebben, zo zullen we in een democratie juist dan voor de

’ In een democratie zullen we ook voor de rechten van minderheden moeten opkomen indien zij denk- en leefwerelden hebben die de onze niet zijn. ’

rechten van minderheden moeten opkomen indien zij denk- en leefwerelden hebben die de onze niet zijn. Op deze wijze kan de 'D' van het Christen Democratisch Appèl vanuit de 'C' invulling worden gegeven en is het beginselpartij-zijn en het volkspartij-zijn met elkaar in overeenstemming te brengen. Zo ook kan de overheid recht doen aan de pluriformiteit in de samenleving en tegelijkertijd haar eigen handelen genormerd doen zijn: 'Politiek, ook christen-democratische politiek, kan en mag derhalve geen opvattingen opleggen. Maar ze zal aan de andere kant wel verder moeten reiken dan het registreren en honoreren van allerhande verlangens van burgers of maatschappelijke belangengroepen.'³⁰⁾

²⁹⁾ 'CDA-standpunt over discriminatie en homofilie. Niet benoemen van homofiele onderwijzers is geen discriminatie' door oud-staatsraad mr. J. van der Hoeven, *NRC-Handelsblad* d.d. 27 december 1984.

³⁰⁾ *Toelichting op het Program van Uitgangspunten van het CDA.*

De fundamentele rechten van een ieder om te leven volgens eigen geloofs- en levensovertuiging behoeven dus ook bescherming bij maatschappelijke organisaties die bepaalde opvattingen over het samenleven in tweerelaties, mits en in zoverre gebaseerd op hun levensbeschouwelijke grondslag, huldigen en de daden bij de woorden voegen. De overheid dient zich te hoeden voor een fundamentele aantasting van die vrijheid. Als besturen van politieke partijen, verenigingen, scholen etc., de opvattingen van sollicitanten of aspirant-leden willen toetsen aan de eigen identiteit, dan zijn zij daartoe op basis van hun grondslag gerechtigd. Indien blijkt dat daarbij de meningen verschillen tussen het bestuur enerzijds en de sollicitant/het aspirant-lid anderzijds over aangelegenheden die de grondslag raken (zoals een visie op de overheid bij een politieke partij, de zienswijze op abortus, ongehuwd samenwonen of homofilie bij een confessionele instelling enz.), dan is dat een kwestie die niet in eerste instantie de overheid, maar het bestuur en de betrokkene aangaat. Of deze laatste het bestuur kan overtuigen of omgekeerd, of men elkaar kan overtuigen, dit alles valt – zoals aangeduid werd bij samenlevingsaspecten als seksualiteit en rolverdeling – binnen de

politieke context maar buiten de bevoegdheid van de overheid. Het behoort tot de primaire verantwoordelijkheid van die organisaties om te bezien of de opvattingen van de betrokken sollicitant (het aspirant-lid) in overeenstemming zijn met hun grondslag. Dit geldt navenant voor de gedragingen die op die opvattingen zijn gebaseerd. Dit fundamentele recht van burgers in hun particuliere verbanden geldt derhalve voor het totale reilen en zeilen daarvan: het werk dat verricht wordt, de wijze waarop dat wordt georganiseerd en geoperationaliseerd, het personeelsbeleid (benoemings- en ontslagbeleid) enz.

Bij overheidsinstellingen zelf mag inzake het personeelsbeleid geen onderscheid gemaakt worden naar geslacht, seksuele geaardheid, het samenwonen van mensen en de huwelijkse status. Bij particuliere organisaties moet de overheid echter grote terughoudendheid betrachten. Indien zij een onderscheid maken dat voortvloeit uit hun levensbeschouwelijke overtuiging, dan kan die ongelijke behandeling daarin zijn rechtvaardiging vinden. Als de betrokkenen in zo'n geval van mening zijn dat hen daardoor onrecht is aangedaan, is het niet aan de overheid maar aan de rechter om in elke concrete situatie te bezien of van discriminatie kan worden gesproken³¹⁾.

Als de overheid als regel particuliere organisaties wettelijk moet verplichten om slechts door haar vastgestelde criteria op grond waarvan onderscheid gemaakt mag worden te hanteren, loopt zij niet alleen het risico de in de Grondwet gewaarborgde vrijheidsrechten te ondergraven; zij handelt dan tevens in strijd met de geest van artikel 1 van de Grondwet. Dit zogenaamde anti-discriminatie-artikel luidt: 'Allen die zich in Nederland bevinden worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of welke grond dan ook, is niet toegestaan'. Zelfs indien grondrechten – en dit artikel in het bijzonder – een horizontale werking zouden hebben (d.w.z. of zij gelding hebben bij relaties van burgers onderling) kan niet staande worden gehouden dat de taak van de overheid in dezen anders zou moeten worden ingevuld. Een gelijke behandeling is immers slechts dan geboden als er sprake is van gelijke gevallen.

Particuliere organisaties die hun bestaansrecht hebben in hun levensbeschouwelijke grondslag kunnen niet naar hun aard gelijkgeschakeld worden met een overheidsinstelling of een

bedrijf. Omdat er sprake is van ongelijke monniken, moeten deze van de overheid ongelijke kappen krijgen, wil deze zich niet zelf aan discriminerend gedrag schuldig maken.

2. PROBLEEMSTELLING

Zoals eerder is aangeduid reikt het samenleven van mensen in een tweerelatie verder dan de privé-sfeer. De overheid is zich dan ook in de loop van de tijd met het samenleven in tweerelaties gaan bemoeien, hetgeen uiteindelijk resulteerde in de mogelijkheid om die relaties te formaliseren. Waarom is het samenleven van mensen geïnstitutionaliseerd en welke normen zijn bij dat overheidsingrijpen gehanteerd?

2.1. Institutionaliseren ten behoeve van rechtsbescherming

Eeuwenlang kon van een huwelijk gesproken worden wanneer er tussen echtgenoten wilsovereenstemming bestond. Er kwamen geen priesters, getuigen en geen overheidsdienaren aan te pas: het huwelijk was een verbintenis tussen twee mensen waaraan geen formele eisen werden gesteld. Deze huwelijken werden na verloop van tijd evenwel aangeduid als 'clandestiene huwelijken'. De partijen hadden elkaar namelijk trouw beloofd zonder dat er een sluiting of bevestiging door de kerk had plaatsgevonden. Het huwelijk zelf was weliswaar geldig, maar zijn totstandkoming was 'clandestien' omdat het zich onttrok aan de waarneming van anderen dan de betrokken man en vrouw. Om dit nu onmogelijk te maken, schreef het Concilie van Trente in 1563 een bepaalde vorm voor die betrokkenen in acht moesten nemen. Gebeurde dit niet, dan was het huwelijk 'nietig': het werd niet als zodanig door de katholieke kerk erkend.

Het verschil tussen de erkende en de 'clandestiene' huwelijken was dat het eerste gesloten was ten overstaan van een priester en twee getuigen. Zo werd het huwelijk een kerkrecht-

31) In dezelfde geest zijn in CDA-verband o.a. verschenen:

- 'Pastor of Politie?'. Overwegingen inzake het Voorontwerp van Wet Gelijke Behandeling, Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, februari 1982.
- Homofilie-resolutie, aanvaard door de CDA-Partijraad d.d. 15 december 1984. In het bijzonder zijn hiervan in casu de volgende artikelen van belang:
 - 'E1. De overheid mag bij haar benoemings- en ontslagbeleid geen acht slaan op de homofiele geaardheid en dienovereenkomstige leefwijze van de betrokkenen.
 - E2a. Bij het benoemings- en ontslagbeleid van particuliere organisaties behoort de homofiele geaardheid en dienovereenkomstige leefwijze van betrokkenen als zodanig geen enkele rol te spelen.
 - E2b. Het CDA acht het echter niet de bevoegdheid van de overheid, mede gezien de afweging van een aantal grondrechten in de Grondwet verankerd, dit bij particuliere organisaties, voor zover deze zich beroepen op hun levensbeschouwelijke grondslag, wettelijk af te dwingen, behoudens het in F2. gestelde.
 - F2. De wettelijke strafbaarstelling van discriminatie van personen wegens ras, godsdienst of levensovertuiging, wordt uitgebreid met homofiele en/of heterofiele geaardheid.'
- Het CDA-verkiezingsprogramma 1986-1990 'Uitzicht' – Samen werken voor morgen; artikel 12 van het hoofdstuk Justitie en Binnenlands Bestuur:
 - 'Grondrechten.
 - Een effectieve verwezenlijking van de fundamentele vrijheden vereist allereerst, dat de overheid alle vrijheidsrechten (klassieke grondrechten) respecteert. Teneinde iemand in staat te stellen de aldus gewaarborgde vrijheden ook daadwerkelijk te genieten, dient het overheidsbeleid gericht te zijn op de realisering van de sociale grondrechten en dient waar nodig aanvullende wetgeving te worden vastgelegd.
 - 12. Bij wetgeving die – in aanvulling op bestaande strafbepalingen en de wetten betreffende gelijke behandeling van mannen en vrouwen in het arbeidsbestel – tot stand wordt gebracht om discriminatie tegen te gaan, zal de wetgever zich door de volgende uitgangspunten moeten laten leiden:
 - a. De wet biedt een ieder bescherming tegen bejegeningen die iemand wegens ras, geloof of levensovertuiging, geslacht dan wel seksuele geaardheid onrechtmatig discrimineren.
 - b. Het oordeel of iemand door discriminerend gedrag onrechtmatig heeft gehandeld, blijft voorbehouden aan de onafhankelijke rechter.
 - De overheid benadrukt in haar beleid het belang van mentaliteitsverandering bijvoorbeeld door zelf prioriteit te geven aan het vervolgingsbeleid terzake discriminatie en door het opnemen van personen uit de desbetreffende groepen in het personeelsbestand van de overheid en het vergemakkelijken van het toegroeien naar hogere functies.'

De overheid mag bij haar benoemings- en ontslagbeleid geen acht slaan op de homoïexuele geaardheid en overeenkomstige leefwijze van de betrokkene.

lijke instelling. Tot aan de Reformatie berustte de jurisdictie in huwelijksaangelegenheden uitsluitend bij de kerk. Gaandeweg echter werd ook de bemoeienis van de wereldlijke overheid groter. Dat resulteerde uiteindelijk in een formalisering: met de invoering van het 'Wetboek Napoléon ingerigt voor het Koninkrijk Holland' (1809) werd het burgerlijk huwelijk een feit. Pas na de Franse Revolutie kon zowel van een kerkelijk als van een burgerlijk huwelijk worden gesproken.

De institutionalisering van het huwelijk kan zowel in sociologische als in juridische zin worden begrepen. Het samenleven van mensen in tweerelaties heeft zich van oudsher in de

maatschappij als een sociaal fenomeen gemanifesteerd. Zoals thans het 'ongehuwd duurzaam samenleven' een maatschappelijke realiteit is en niet alleen een gevolg is van onder andere sociale ontwikkelingen maar daarvan tegelijkertijd ook deel uitmaakt, zo is in het verleden het huwelijk als sociaal instituut gaan gelden. Teneinde recht te doen, worden sociale instituties onderwerp van regelgeving. Daarbij kan een zodanige inbedding in de wetgeving plaatsvinden, dat van een juridisch instituut, een statelijk verband, kan worden gesproken. De wetgever vindt deze niet uit en hoeft dat ook niet te doen. Als bepaalde normen en waarden niet in de samenleving, in het samenleven van twee mensen, verankerd zijn zal een regelgeving

van overheidswege die daarop is gebaseerd ook niet worden geaccepteerd: het recht ten aanzien van het burgerlijk huwelijk is met andere woorden niet uitgevonden, maar in de samenleving 'gevonden'.

Bij dit proces van rechtsvinding doet de cultuur waarin dit plaatsvindt zijn invloed gelden. Het burgerlijk huwelijk heeft dan ook een historisch zedelijke lading: het is geen contract dat beide partijen sluiten, waarvan zij naar believen de inhoud kunnen bepalen.

De huwelijkswetgeving in ons Burgerlijk Wetboek opent met het volgende artikel 30: 'De wet beschouwt het huwelijk alleen in zijn burgerlijke betrekkingen'. Recht en ethiek zijn niet te scheiden; ook de wetgever ontkomt bij het regelen niet aan ethische aspecten die van de thematiek deel uitmaken. Het geciteerde wetsartikel betekent dan ook niet dat hier louter sprake is van een organisatievorm en dient mede om die reden positief te worden gewaardeerd: het duidt aan dat het huwelijk in wezen niet-juridisch is en dat de wetgever slechts bepaalde aspecten tot zijn taak mag rekenen, hoe belangrijk die taak verder ook is. Waaruit bestaat de zedelijke lading van het burgerlijk huwelijk? Van het burgerlijk huwelijk zelf is in de wetgeving geen definitie te vinden. De meest volledige en juiste definitie is waarschijnlijk, dat van een huwelijk in de zin der wet kan worden gesproken als aan de betreffende door de wet vereiste formaliteiten is voldaan. De wetgever stond echter voor ogen een duurzame, heterofiele en monogame relatie die gekenmerkt wordt door lotsverbondenheid. De volgende elementen illustreren dit.

Het huwelijk kan alleen gesloten worden door *een man en een vrouw*. Bepaalde vereisten worden daarbij gesteld, onder andere aan de leeftijd, om te voorkomen dat onrijpe beslissingen zouden worden genomen.

De *duurzaamheid* uit zich onder meer in de wetsbepaling, dat men in beginsel na de huwelijksluiting niet binnen één jaar mag scheiden. Deze bepaling (art. 156 Burgerlijk Wetboek) is pas in 1971, toen de gronden voor echtscheiding werden verruimd, ingevoerd.

Echtscheiding wordt wettelijk echter alleen toegestaan als het huwelijk 'duurzaam ontwricht' is. Het huwelijk is ook niet eenzijdig opzegbaar: dit brengt tot uitdrukking, dat het sluiten van een burgerlijk huwelijk méér is dan een wilsovereenstemming die, indien deze niet meer aanwezig is, de zin aan het gehuwd zijn ontnemt.

Deze nadruk op *lotsverbondenheid* komt ook tot uiting bij het huwelijksvermogensrecht. Zo luidt het betreffende eerste wetsartikel (art. 81 Burgerlijk Wetboek) dat echtgenoten elkaar getrouwheid, hulp en bijstand zijn verschuldigd en elkaar 'het nodige dienen te verschaffen'. Ook uit het feit dat een van de echtgenoten na echtscheiding verplicht kan worden alimentatie te betalen aan zijn ex-huwelijkspartner en aan de kinderen duidt erop, dat een formele beëindiging van de relatie nog niet mag betekenen, dat men elkaar volledig aan zijn lot mag overlaten: alimentatie is een vorm van post-huwelijkse verantwoordelijkheid en solidariteit. Ten aanzien van de verzorging en opvoeding van kinderen is bepaald, dat de echtgenoten daartoe jegens elkaar verplicht zijn. De huwelijksluiting, het huwelijk zelf en de beëindiging daarvan worden derhalve niet alleen door de wil van de echtgenoten beheerst, maar ook door minder individuele belangen.

Mensen worden niet van overheidswege gedwongen tot een keuze voor het sluiten of beëindigen van een huwelijk. Wel worden, ook voor de tijd gedurende welke men getrouwd is, voorwaarden geschapen voor wederzijdse trouw. In de huwelijkswetgeving is daarom tot uitdrukking gebracht dat echtgenoten voor elkaar moeten opkomen en instaan. Waarschijnlijk zijn er weinig gehuwden die zich dat realiseren: op het moment echter dat de onderlinge verhoudingen zodanig bekoelen dat men geneigd is de ander te laten voor wie hij/zij is, doet zich deze eis tot solidariteit gelden. Teneinde mensen op hun verantwoordelijkheid voor elkaar aan te spreken (zonder deze als overheid over te nemen) beschermt de wetgever voor zover dat in haar vermogen ligt man en vrouw tegen eventueel onrechtvaardig gedrag jegens elkaar en vooral ook jegens de kinderen die uit het huwelijk zijn voortgekomen. In dezelfde geest zijn wettelijke regelingen getroffen voor het rechtsverkeer met derden (bijv. 'medehuuderschap', 'hoofdelijke aansprakelijkheid' voor verbintenissen betreffende de gewone gang van de huishouding). Bij de juridische institutionalisering van het sociaal verschijnsel huwelijk hebben zich met andere woorden normen doen gelden die de rechtsbescherming beoogden van de partners en hun kinderen in hun onderlinge verhouding enerzijds en in hun verhouding met derden anderzijds.

2.2. Knelpunten

Als mensen trouwen verkrijgen zij een rechtspositie, die in bepaalde opzichten verschilt van die welke partners in een niet-huwelijkse tweerelatie hebben. De rechten en plichten die aan de voltrekking van het burgerlijk huwelijk zijn verbonden beogen immers uiting te zijn van de zedelijke lading die het huwelijk heeft en deze als relatie rechtsbescherming te bieden. Het toenemen van niet-huwelijkse tweerelaties heeft er echter toe geleid dat het burgerlijk huwelijk en de wijze waarop dat in onze wetgeving gestalte heeft gekregen aan een herbezinning wordt onderworpen. In de politiek wordt steeds meer belang gehecht aan de intrinsieke waarde van tweerelaties, waardoor de huwelijkse status als criterium somtijds op de achtergrond raakt. Op verschillende beleidsterreinen wordt daarom niet meer onderscheid gemaakt tussen gehuwden en ongehuwd samenwonenden, maar tussen gehuwden en ongehuwd samenwonenden in een met gehuwden vergelijkbare positie enerzijds, en ongehuwd samenwonenden die niet in die vergelijkbare situatie verkeren anderzijds. Wetgevende maatregelen die hierop zijn gebaseerd, zouden gerechtvaardigd kunnen worden door hun aansluiting bij de feitelijke situatie waarin de betrokken burgers zich bevinden. In zijn algemeenheid kan evenwel niet gesteld worden, dat het deze weg is, die het beste bewandeld kan worden om aan de pluriformiteit van tweerelaties recht te doen.

De volgende knelpunten worden in de samenleving onderkend.

a. *Balans van rechten en plichten*

Vooreerst wijzen wij op de balans van rechten en plichten. Als een partner in een niet-huwelijkse tweerelatie een beroep doet op de bijstand wordt soms vastgesteld dat, hoewel de huwelijkse status ontbreekt, er sprake is van een zodanige feitelijke situatie dat gelijke behandeling met gehuwden is geboden. Op grond daarvan kan de aanvraag voor een bijstandsuitkering afgewezen worden of de uitkering zelf verlaagd. Daarentegen hebben diezelfde partners in de niet-huwelijkse tweerelaties geen recht op bijvoorbeeld een AWW-uitkering, geen adoptierecht en een minder gunstige erfrechtelijke positie dan gehuwden. Anderzijds kunnen gehuwden ten opzichte van ongehuwd samenwonenden weer in het nadeel zijn. Partners in een niet-huwelijkse tweerelatie hebben bijvoorbeeld geen wettelijke alimentatieplicht terwijl zij wat de AOW betreft (althans bij het schrijven van dit rapport) samen 140% uitkering ontvangen (twee maal 70%); deze bedraagt bij gehuwden 100%. Zo kan het ook, afhankelijk van hun specifieke situatie, fiscaal aantrekkelijker zijn ongehuwd samen te wonen dan gehuwd te zijn. Het feit dat belastingdeskundigen mensen soms adviseren vanuit belastingtechnisch oogpunt te scheiden is wat dit betreft veelzeggend. We kunnen derhalve stellen, dat de overheid er onvoldoende in is geslaagd om bij het opleggen van plichten de daarmee corresponderende rechten toe te kennen en omgekeerd.

Homofiele tweerelaties missen het recht op een publieke erkenning van de lotsverbondenheid waarvoor zij zelf gekozen hebben.

b. *Zichtbaarheid van de relatie*

Een volgend knelpunt bij de huidige wetgeving en het huidige beleid ten aanzien van tweerelaties betreft de privacy.

Doordat op bepaalde beleidsterreinen de huwelijkse status als criterium is vervangen door criteria die duiden op de vergelijkbaarheid met het huwelijk, heeft de overheid zichzelf genoodzaakt de grenzen van haar bevoegdheden te verleggen. Om te kunnen constateren of tussen mensen die ongehuwd onder één dak wonen een affectieve relatie bestaat om zodoende daaruit een onderhoudsplicht te kunnen afleiden (een element dat bijvoorbeeld van belang is voor een bijstandsuitkering) is gespeurd in iemands privéleven onvermijdelijk. De voorbeelden van het zogenaamde 'tandenborstels tellen' en het op de uitkijk staan van iemand van de sociale dienst om te kunnen constateren of de bijstandsmoeder ook herenhemden aan de waslijn hangt, mogen bekend worden verondersteld. Wij laten hier in het midden of gesteld kan worden dat deze activiteiten, die worden ervaren als schending van de privacy, steeds louter en alleen op het conto van de overheid kunnen worden geschreven. De burger moet vertrouwen hebben in de overheid, maar het omgekeerde geldt natuurlijk ook: als frauduleuze praktijken niet een helaas bekend verschijnsel in onze samenleving zouden zijn, zou de overheid immers niet eens hoeven over te gaan tot een ingrijpen als bovenbedoeld. De conclusie die echter wel met recht aan het voorgaande kan worden verbonden, is dat mensen zich in hun privacy voelen aangetast wanneer de overheid

hun relatie toetst aan die van gehuwden; de belangrijkste oorzaak hiervan is dat voor de overheid niet zichtbaar is wat de aard van de relatie van ongehuwd samenwonenden is, of men financieel voor elkaar wil instaan, een duurzaam samenwonen beoogt, etc. De overheid kan aan de neuzen van mensen niet zien hoe zij hun leven wensen in te richten en hoe zij hun huishouden runnen. Bij gehuwden ligt dat anders: door te trouwen liggen hun rechtsposities – zowel voor de overheid als voor henzelf – vast.

c. *Keuzevrijheid voor rechtsbescherming*

Een volgend probleem betreft de vrijheid van mensen om te kiezen voor een relatie die in de wetgeving wordt erkend³². Mensen behoren recht te hebben op een publieke erkenning van de lotsverbondenheid waarvoor zij gekozen hebben. Hierbij moeten twee kanttekeningen worden gemaakt.

In de eerste plaats merken wij op, dat mensen die als partners in een relatie als twee-eenheid behandeld willen worden en dat te kennen geven door te trouwen, op een aantal beleidsterreinen (bijvoorbeeld in de sociale zekerheid en in de belastingwetgeving) niet als zodanig worden bejegend. Zij worden niet als 'relatie' beschouwd, maar als een optelsom van twee delen.

In de tweede plaats hebben niet alle mensen het recht om te kiezen voor een publieke erkenning van hun lotsverbondenheid. Het burgerlijk huwelijk biedt die mogelijkheid niet voor homofiele tweerelaties. Trouw zijn aan elkaar en wederzijdse verantwoordelijkheid zijn niet afhankelijk van de huwelijkse status, noch van de seksuele geaardheid van de partners. Homofiele partners echter die evenals gehuwden voor elkaar willen instaan kunnen niet kiezen voor een juridische formalisering die vergelijkbaar is met die van gehuwden. Homofiele tweerelaties missen met andere woorden het recht op de erkenning van de overheid dat zij vrijwillig gekozen hebben voor de plicht tot wederzijdse trouw³³.

32) Ten aanzien hiervan is in de *Emancipatieresolutie*, aanvaard door de CDA-Partijraad d.d. 28 mei 1983 gesteld:

- 'D2. Het CDA hecht bijzondere betekenis aan huwelijk en gezin.
D3. De overheid heeft de opvatting van personen te respecteren inzake de door hen verlangde wijze van samenleven; uiteraard binnen de door de wet gestelde grenzen.
D4a. Voor andere duurzame samenlevingsvormen waarin de partners verantwoordelijkheid voor elkaar aanvaarden, zullen met voor gehuwden vergelijkbare rechten en plichten moeten gelden.
D4b. Teneinde dit mogelijk te maken, dient overgegaan te worden tot openbare registratie van deze samenlevingsvormen.'

In vervolg daarop werd in de *Homofilieresolutie*, aanvaard door de CDA-Partijraad d.d. 15 december 1984 gesteld:

- 'C1. Het CDA hecht bijzondere betekenis aan huwelijk en gezin, als uitdrukking van het in trouw, in verantwoordelijkheid, in geborgenheid, liefde en onderlinge zorg willen leven.
C2a. Andere duurzame samenlevingsvormen waarvoor deze waarden evenzo kenmerkend zijn, behoeven een vergelijkbare rechtsbescherming van de overheid.
C2b. Twee homofielen, die de verantwoordelijkheid voor elkaar aanvaarden, dienen derhalve aanspraak te kunnen maken op een met gehuwden vergelijkbare regeling van de rechten en plichten.
C2c. Op korte termijn dient te worden onderzocht op welke wijze dit wettelijk geregeld kan worden.'

33) Dit is een van de redenen om ongehuwd samenwonenden niet aan te duiden als 'alternatieve' samenlevingsvormen. Homofiele tweerelaties waarin de partners verantwoordelijkheid voor elkaar aanvaarden en de intentie hebben hun relatie duurzaam te doen zijn, hebben immers niet het 'alternatief' van het huwelijk. Een tweede motief om ongehuwd samenwonenden niet 'alternatief' te noemen, is gelegen in het feit dat in dat geval de huwelijkse status als norm wordt gehanteerd. De commissie gaat echter uit van een relationele verantwoordelijkheid (de 'inhoud' van de relatie) die erkenning behoeft. De 'inhoud' van de relatie wordt ook als uitgangspunt gehanteerd in de brochure *Het gezin: samenleven in verantwoordelijkheid* (1979) van het CDA-Vrouwenberaad. Met name in de paragraaf 'Veel samenlevingsvormen' van hoofdstuk III hiervan worden elementen aangeduid die zowel in de in noot 32 genoemde resoluties als in dit rapport worden benadrukt, zoals

- de vrijheid en persoonlijke verantwoordelijkheid van burgers om hun eigen leefvorm te kiezen
- het aanvaarden van de consequenties van die keuze
- de koppeling van rechten en plichten aan elkaar wanneer men heeft gekozen
- de behoefte aan het herkenbaar maken van een niet-huwelijkse samenleefrelatie waarbij onder andere de duurzaamheidsintentie een rol speelt.

Dit geldt evenzo en evenzeer voor diegenen die samenwonen, wier relatie niet qua aard vergelijkbaar is met het huwelijk, maar bij wie wel van een lotsverbondenheid sprake is. Gedacht kan worden aan de broer en de zus die na het overlijden van hun ouders in het ouderlijk huis zijn blijven wonen, aan de twee bejaarde vriendinnen die geen lesbische relatie hebben maar voor het gemak, de gezelligheid en de zekerheid dat de één de ander opvangt als deze hulp nodig heeft, samenwonen, aan de weduwnaar en zijn al jarenlang inwonende huishoudster. Deze mensen hebben geen behoefte aan een huwelijk omdat zij niet een daarbij passende relatie hebben. Voor die rechten en plichten van gehuwden die overeenstemmen met de aard van hun relatie (bijvoorbeeld gunstige tarieven bij de successiebelasting, wettelijke huurbescherming) zouden zij wel in aanmerking moeten kunnen komen. Die mogelijkheid wordt hen in de huidige wetgeving en in het huidige beleid echter niet geboden. Terzijde zij opgemerkt dat het uiteraard tot de mogelijkheden blijft behoren om via een contract of een notariële akte bepaalde zaken te regelen. Contractueel kan echter nooit een rechtspositie worden gecreëerd die in alle opzichten die van de gehuwden kan evenaren.

d. Juridische vormgeving van het huwelijk

Het laatste als zodanig ervaren knelpunt in de huidige regelgeving betreft het huwelijk. Het pakket rechten en plichten dat van rechtswege aan het huwelijk wordt verbonden is zelf ook onderwerp van discussie. In het eerste hoofdstuk bleek een deel van de partners in niet-huwelijkse tweerelaties het huwelijk te beschouwen als een instituut dat eerder als knellend wordt ervaren dan dat het de relatie zou verrijken. Met name de onderhoudsplicht en de daaraan verbonden alimentatieplicht alsmede het feit dat de relatie alleen met rechterlijke tussenkomst formeel kan worden beëindigd, kwamen als kenmerken naar voren die onwenselijk worden geacht. Het door deze partners aan het huwelijk verbonden traditionele rolpatroon gaf daarbij bij sommigen mede aanleiding om het huwelijk principieel af te wijzen en ongehuwd te gaan samenwonen.

2.3. Gangbare gedachten over de oplossing van knelpunten

In de discussies over huwelijkse en niet-huwelijkse tweerelaties zijn verschillende aanzetten tot een oplossing van deze knelpunten gegeven. De meest voorkomende worden hier kort weergegeven en beoordeeld.

a. Uitkleden van het huwelijk en aankleden van het concubinaat

Bepleit wordt om het huwelijk 'lichter' te maken. Een aantal kenmerken die thans in de wet verankerd zijn (zoals de onderhouds- en alimentatieplicht) zouden kunnen vervallen om tegemoet te komen aan diegenen die principiële bezwaren tegen het huwelijk als instituut in zijn huidige juridische vorm hebben. Tevens zou in wetgeving en beleid niet meer de huwelijkse status als onderscheidend criterium gehanteerd moeten worden; niet-huwelijkse tweerelaties die vergelijkbaar zijn met het huwelijk zouden zodoende kunnen worden 'aangekleed', opdat recht zou worden gedaan aan hun feitelijke situatie.

Ten aanzien van het 'aankleden' van niet-huwelijkse tweerelaties kan gesteld worden dat dit twee eerder gesignaleerde knelpunten waarschijnlijk nog vergroot. In de eerste plaats zal het nog vaker dan thans voorkomen dat mensen plichten worden opgelegd zonder dat hen de daarbij behorende rechten worden toegekend. In de tweede plaats zullen tweerelaties een met het huwelijk vergelijkbare rechtspositie moeten krijgen terwijl zij niet als zodanig kenbaar zijn voor de overheid. Deze zal dan weer genoodzaakt zijn zich van die vergelijkbaarheid te vergewissen met alle gevolgen (met name schending van de privacy) van dien.

Met betrekking tot het 'uitkleden' van het huwelijk kan het volgende worden opgemerkt. Een aantal bezwaren tegen het burgerlijk huwelijk betreffen essentialia, zonder welke de aard en het karakter van het instituut wezenlijk zouden veranderen. De wederzijdse zorgplicht die voortvloeit uit het gegeven dat partners voor elkaar verantwoordelijk willen zijn, is daarvan

een duidelijk voorbeeld. Naar het oordeel van de commissie zullen diegenen die niet in elkaars onderhoud willen voorzien en de wettelijke alimentatieplicht als equivalent daarvan afwijzen, zich om die reden moeten blijven wenden tot de notaris om een samenlevingscontract op te stellen dat aan hun behoeften voldoet. Het trouw zijn aan elkaar, de lotsverbondenheid die het huwelijk zijn zin geeft, hebben immers ook op financieel-economisch vlak hun consequenties. De bescherming van partners tegen elkaars willekeur als de emotionele verbondenheid verzwakt en met name hun verantwoordelijkheid voor elkaar (die zij zelf bovendien nog publiekelijk hebben kenbaar gemaakt), houdt in dat de plicht om in elkaars onderhoud (en in dat van de kinderen!) te voorzien, onverkort als uitgangspunt dient te worden gehandhaafd. Hetzelfde geldt voor de alimentatieplicht als uiting van post-huwelijkse solidariteit.

Een ander aspect dat bij de alimentatieplicht niet onvermeld mag blijven betreft de keuzevrijheid van partners om een rolverdeling te kiezen die men zelf wenst. Met name indien een van de echtgenoten (en dat is meestal de vrouw) gedurende het huwelijk het huishouden heeft verzorgd, voor de opvoeding en verzorging van de kinderen heeft zorg gedragen en andere onbetaalde arbeid heeft verricht, mag het niet zo zijn dat zij bij echtscheiding daarvoor wordt 'gestraft' doordat zij naar de bijstand wordt verwezen. De gelijkwaardigheid van beide partners, hun vrijheid om naar eigen inzicht de rollen te verdelen alsmede het uitgangspunt dat betaalde en onbetaalde arbeid gelijkwaardig geacht moeten worden, zouden anders worden ondergraven: 'Indien na beëindiging van het huwelijk een van de partners niet of niet voldoende (in relatie tot de situatie tijdens het huwelijk) in eigen levensonderhoud kan voorzien, dient de andere partner op zijn/haar verantwoordelijkheid te worden aangesproken.

a. De rechter zal de omvang en de duur van de alimentatie moeten vaststellen; bepalend zijn daarbij de huwelijksduur, de financiële positie en de arbeidsmogelijkheden van beiden en de vraag wie de zorg voor de kinderen op zich heeft genomen. Om via de rechterlijke tussenkomst recht te kunnen doen aan de zeer verschillende situaties na echtscheiding, wordt derhalve geen maximale termijn voor alimentatieduur in de wet opgenomen.

b. Vanwege de keuzevrijheid van echtparen om betaalde en onbetaalde arbeid naar eigen inzicht te verdelen en vanwege de gelijke waardering voor betaalde en onbetaalde arbeid, verdient het aanbeveling te komen tot een systeem, waarin de financiële consequenties van die keuzevrijheid ook na echtscheiding voor beide partners gelijk zijn; daartoe wordt het inkomen van de ene partner voor een deel toegewezen aan zijn/haar voormalige huwelijkspartner die in een financieel zwakke positie verkeert, ook wanneer dat zou leiden tot de omstandigheid dat beide betrokkenen dan niet geheel in eigen levensonderhoud kunnen voorzien en beiden dus een aanvullend beroep op de bijstand moeten doen³⁴⁾.

Hoewel de onderhoudsplicht en de alimentatieplicht als essentialia van het huwelijk handhaving behoeven vanuit de solidariteitsgedachte, zullen er zodanige wijzigingen in wetgeving en beleid dienen plaats te vinden, dat met name aan de gelijkwaardigheid van de echtgenoten recht wordt gedaan.

Uit hoofdstuk I is gebleken dat sommigen de omstandigheid, dat aan het huwelijk de traditionele rolverdeling wordt verbonden, als een knelpunt ervaren. Terecht zijn recentelijk maatregelen genomen om daarop nog stoelende ongelijkheden weg te nemen. De man heeft in 1970 zijn functie als hoofd van de echtvereniging verloren, en daar waar een beslissende stem aan de echtgenoot werd toegekend zijn zodanige wetswijzigingen doorgevoerd, dat de gelijkwaardigheid van beide echtgenoten tot uitdrukking wordt gebracht. Wat de financiële aspecten van het gehuwd zijn betreft zij vermeld dat het in de verschillende wetten geen verschil meer uitmaakt of de man of de vrouw het inkomen in het huishouden

34) Het CDA-verkiezingsprogramma 1986-1990 'Uitzicht' - Samen werken voor morgen, art. 8a en b van het hoofdstuk Justitie en Binnenlands Bestuur.

binnenbrengt. Daar waar dit nog niet is geschied, dient ook op deze wijze de gelijkwaardigheid van de gehuwden gestalte te krijgen.

De gemeenschap van goederen is in de huidige wetgeving ook als uitgangspunt gehanteerd; deze houdt in dat hetgeen door echtgenoten ten huwelijk wordt aangebracht en datgene wat door o.a. arbeid, schenking of erfopvolging door de echtgenoten wordt verworven, 'gemeen' is; dat wil zeggen dat het aan beiden gezamenlijk toebehoort. Omdat ook in financieel opzicht de lotsverbondenheid van beide gehuwden als norm gehandhaafd dient te blijven, wordt de algehele gemeenschap van goederen terecht als uitgangspunt gehanteerd. Indien de echtgenoten dit wensen – en uit het eerste hoofdstuk bleek dat bij een deel van de partners die behoefte bestaat – kunnen zij huwelijksvoorwaarden maken, waarbij een volledige of beperkte scheiding van vermogens en inkomens wordt gecreëerd. Op deze wijze houdt men het eigen inkomen waarover men zelfstandig de beschikkingsmacht heeft. Meer voorlichting en informatie over de mogelijkheden die huwelijksvoorwaarden bieden is echter wenselijk, zodat die juridische vormgeving kan worden gekozen die de aanstaande echtgenoten zelf het meest in overeenstemming achten met de wijze waarop zij hun samenleven willen inrichten.

Geconcludeerd kan worden, dat de belangrijkste bezwaren die worden ingebracht tegen de rechtspositie van echtgenoten of het wezen van het huwelijk zodanig raken dat zij daarom als een verarming moeten worden beschouwd (onderhoudsplicht, alimentatieplicht), of ondervangen kunnen worden door andere regelingen (huwelijksvoorwaarden). Het voert te

De kritiek op de wetgeving en het beleid, in zoverre deze afbreuk doen aan de erkenning van de verantwoordelijkheid die gehuwden voor en met elkaar dragen, dient te worden onderschreven.

ver om hier de gehele wettelijke regeling van het huwelijk onder de loep te nemen; slechts aan de belangrijkste elementen kan aandacht worden besteed. Op de gelijkwaardigheid van partners in een tweerelatie komen we overigens in de volgende hoofdstukken terug.

b. Een sexe-neutraal huwelijk

Het 'lichter' maken van het huwelijk zou in bepaalde consequenties niet alleen het wezen van het huwelijk zelf aantasten, het laat tevens de andere knelpunten onverlet. Wat zou bijvoorbeeld ondernomen moeten worden om recht te doen aan homofiele tweerelaties? Uitkomst moet worden geboden voor partners in een homofiele tweerelatie die elkaar evenals gehuwden trouw willen zijn met alle consequenties van dien, maar die de rechtsbescherming van overheidswege moeten ontberen. Het huwelijk zou daartoe geneutraliseerd kunnen worden, hetgeen wil zeggen dat de eis van heterofilie zou komen te vervallen. Daarbij zou als volgt kunnen worden geredeneerd.

Reeds eerder is aangeduid dat ook twee mensen van hetzelfde geslacht (twee mannen of vrouwen) elkaar trouw willen en kunnen zijn, en dat de overheid een neutrale houding in moet

nemen waar het gaat om de sexuele relaties die mensen hebben tenzij de menswaardigheid zelf in het geding komt (zoals bij verkrachting). Daarbij is uit de doeken gedaan dat de overheid die opvatting niet dwingend mag opleggen aan diegenen en aan die maatschappelijke verbanden die daardoor in gewetensnood komen c.q. daardoor wettelijk worden verplicht in strijd met hun levensbeschouwelijke overtuiging/grondslag te handelen. De overheid zelf echter mag geen onderscheid maken naar sexuele geaardheid noch naar de overeenkomstige levenswijze van de betrokkenen. Omdat de overheid wel de plicht heeft wederzijdse verantwoordelijkheid te stimuleren, en daarvoor een eerste vereiste is dat zij die ook erkent, zou het huwelijk opengesteld kunnen worden voor homofiele tweerelaties. Daarmee zou ook tegemoet gekomen worden aan het terecht bezwaar van die homofielen, die als gehuwden behandeld willen worden maar soms alleen de plichten en niet de rechten krijgen.

Hoewel ook mensen van gelijk geslacht recht dienen te hebben op publieke erkenning van de door hen gekozen lotsverbondenheid, kunnen bij de hier geschetste weg daartoe een aantal bezwaren gemaakt worden.

In de eerste plaats vormen verschillende internationale verdragen, waaraan Nederland zich gebonden heeft, een belemmering voor een sexe-neutraal huwelijk. Indien wij het huwelijk willen openstellen voor homofielen, dan zal dat gepaard moeten gaan met het zich terugtrekken van Nederland als verdragspartner.

Een tweede kanttekening tegen een sexe-neutraal huwelijk vormt de omstandigheid dat

Een herstel van de exclusiviteit van het huwelijk dient te worden verworpen, omdat de overheid dan prioriteit zou geven aan de heterofiele tweerelaties.

homofiele partners hun relatie anders beleven dan heterofiele partners. Dit is overigens voor een aantal homofielen reden om hun relatie – hoewel zij een met gehuwden vergelijkbare rechtspositie voorstaan – niet als huwelijk of 'pseudo-huwelijk' aan te duiden.

Het laatste bezwaar tegen een sexe-neutraal huwelijk hangt nauw met het tweede samen: niet alleen homofiele partners zelf, maar ook de samenleving in zijn algemeenheid onderkent een onderscheid in aard tussen homofiele en heterofiele tweerelaties. De overheid zou de werkelijkheid in sociaal-maatschappelijke en sociaal-psychologische zin geweld aandoen door voor homofiele en heterofiele partners één rechtsinstituut (het burgerlijk huwelijk) te creëren.

Zoals gezegd laten deze kanttekeningen onverlet dat ook homofiele tweerelaties, waarin de partners duurzaam de verantwoordelijkheid voor elkaar willen aanvaarden, recht hebben op erkenning en bescherming van de overheid. In paragraaf 3.2 komen wij hierop terug.

c. Herstel van de exclusiviteit van het huwelijk

De overheid heeft gaandeweg meer gebruik gemaakt van criteria die duiden op de

vergelijkbaarheid van tweerelaties met het huwelijk; hierdoor is de huwelijkse status als onderscheidend criterium in verschillende wetten nauwelijks of niet meer relevant. Gesteld zou kunnen worden dat daardoor de waarde van de verantwoordelijkheid die mensen voor elkaar willen dragen door te trouwen wordt ondergraven.

Omdat dit normatieve uitgangspunt dreigt te worden verlaten en omdat (mede daardoor) gehuwden soms zelfs ook in een ongunstiger positie verkeren dan ongehuwd samenwonenden, zou de exclusiviteit van het huwelijk moeten worden hersteld.

De kritiek op de wetgeving en het beleid, in zoverre deze afbreuk doet aan de erkenning van de verantwoordelijkheid die gehuwden voor elkaar en met elkaar dragen, dient te worden onderschreven. Het staat immers haaks op het christen-democratische denken waarin de overheid mensen aanspreekt op en stimuleert tot verantwoordelijkheid.

Een herstel van de exclusiviteit van het huwelijk dient echter te worden verworpen, omdat de overheid dan prioriteit zou geven aan de heterofiele tweerelaties waarin de partners voor elkaar instaan. Zoals eerder aangeduid behoeven andere relaties (homofiele tweerelaties, de samenwonende broer en zus, de weduwnaar en zijn huishoudster) waarin men voor elkaar wil opkomen evenzeer rechtsbescherming.³⁵⁾ (...) Dit betekent niet dat de staat het huwelijk als exclusieve relatievorm zou moeten opdringen, want dat is onverenigbaar met de fundamentele rechten van degenen die anders willen leven. Het betekent wel dat de staat de zin van het huwelijk, zijn 'Natur der Sache', in zijn wetgeving moet respecteren, terwijl hij voor levensvormen met een andere 'Natur der Sache' andere juridische vormen openlaat, namelijk die van het contractenrecht en de publiekrechtelijke regels betreffende de rechtspositie van hen die (duurzaam) een gemeenschappelijke huishouding voeren'.

3. PUBLIEKE ERKENNING VAN LOTSVERBONDENHEID

Bij de gangbare gedachten over de oplossing van knelpunten in wetgeving en beleid ten aanzien van tweerelaties zijn in het voorgaande kanttekeningen geplaatst. In deze paragraaf doet de commissie een eigen voorstel voor beleidsaanzetten die passen in het christen-democratisch denken.

3.1. Onderkenning van lotsverbondenheid

Uitgangspunt is niet het huwelijk als juridisch instituut (de huwelijkse status), maar de zin die het samenleven in tweerelaties heeft. Voor het kunnen beleven van wederzijdse trouw dient de overheid voorwaarden te scheppen. Onder andere de elementen duurzaamheid, lotsverbondenheid in economische zin, gelijkwaardigheid van partners en verantwoordelijkheid voor elkaar en met name ook voor de kinderen, spelen daarbij hun rol. Omdat de overheid niet aan de mensen zelf kan zien of zij in deze zin met elkaar willen leven, moet op een of andere wijze voor haar kenbaar zijn dat de betrokkenen die gezamenlijke wil hebben.

Aangezien het een fundamenteel recht van burgers is om een leefvorm te kiezen zoals zij die zelf wensen, behoort de overheid hen niet tot enigerlei keuze te dwingen. Het zichtbaar maken van de bedoeling van partners met de inrichting van hun samenleven in een tweerelatie dient dus aan het initiatief van henzelf te worden overgelaten.

De commissie onderscheidt de volgende vijf leefvormen.

1. Gehuwden

Voor de man en de vrouw die de intentie hebben de rest van hun leven lief en leed met elkaar te delen en 'for better and worse' voor elkaar en hun kinderen in te staan, bestaat reeds de mogelijkheid van het burgerlijk huwelijk. Als dit niet zo zou zijn, zou deze publieke erkenning

35) In dezelfde geest stelt prof. mr. E.M.H. Hirsch Ballin in zijn artikel 'De wetgever en het huwelijk': '(...) Dit betekent niet dat de staat het huwelijk als exclusieve relatievorm zou moeten opdringen, want dat is onverenigbaar met de fundamentele rechten van degenen die anders willen leven'. *Tijdschrift voor Familie- en Jeugdrecht* 7-2 (maart 1985).

van lotsverbondenheid derhalve bij heterofiele tweerelaties alsnog in de wet moeten worden vastgelegd.

2. Samenlevers

Voor homofiele partners in een tweerelatie, die evenzeer en evenzo verantwoordelijk voor elkaar willen zijn, dient een soortgelijke wettelijke mogelijkheid in het leven te worden geroepen. Mensen die van die mogelijkheid gebruik maken noemen we in dit rapport 'samenlevers'.

Zoals in paragraaf 3.1 reeds is aangeduid, zijn er een drietal bezwaren tegen het openstellen van het huwelijk voor hen: in de eerste plaats de gebondenheid van Nederland aan internationale verdragen, ten tweede de omstandigheid dat homofielen zelf hun relatie anders beleven dan heterofielen, en tenslotte het gegeven dat ook in onze samenleving (sociaal-maatschappelijk en sociaal-psychologisch) de verschillende aard van homofiele en heterofiele tweerelaties onderkend wordt.

In plaats van het openstellen van het huwelijk zal dus voor samenlevers een apart rechtsinstituut moeten worden gecreëerd³⁶⁾. Daarmee wordt niets aan het belang van het huwelijk afgedaan. De bijzondere betekenis van het huwelijk en gezin voor de overheid (!) is alleen daarin gelegen, dat voor de overheid deze leefgemeenschappen zichtbaar zijn als relaties waarin de partners duurzaam de verantwoordelijkheid voor elkaar aanvaarden. Juist om als overheid recht te kunnen doen aan wederzijdse verantwoordelijkheid, is een registratiemogelijkheid ook voor mensen van hetzelfde geslacht geboden. In het Program van Uitgangspunten van het Christen Democratisch Appèl is de kern van deze gedachtengang als volgt aangeduid:

14. Het CDA acht huwelijk en gezin van bijzondere betekenis. Het kind behoort te kunnen opgroeien onder de voortdurende zorg en verantwoordelijkheid van zijn ouders of verzorgers, waarbij geborgenheid, liefde en onderlinge zorg voorop staan.
15. Andere duurzame samenlevingsvormen, waarin de betrokkenen de verantwoordelijkheid voor elkaar aanvaarden, hebben aanspraak op met het gezin vergelijkbare rechten en plichten.'

De Toelichting op deze artikelen luidt:

'De leefgemeenschap waarin mensen kiezen te leven is in discussie. Velen in christen-democratische kring ervaren deze ontwikkelingen als een bedreiging van gezin en huwelijk. Toch staat niet zozeer de betekenis, het functioneren van het gezin ter discussie, maar veel meer het huwelijk als exclusieve uiterlijke verschijningsvorm van het met anderen leven in geborgenheid, liefde en onderlinge zorg. Huwelijk en gezin, als uitdrukking van het in geborgenheid, liefde en onderlinge zorg willen leven zijn in de CDA-benadering van bijzondere betekenis, zeker ook gelet op overwegingen van opvoeding en vorming van kinderen. Dit betekent evenwel niet, dat de overheid, als hoedster van de publieke gerechtigheid, bepaalde samenlevingsvormen boven andere (of boven alleenstaanden) zou mogen begunstigen. Andere basisleefgemeenschappen dan het gezin, die evenzeer duurzaam zijn en waarin de partners de verantwoordelijkheid voor elkaar aanvaarden, behoeven rechtsbescherming van overheidswege. Zij behoren met het gezin vergelijkbare rechten en plichten te krijgen. De overheid zal daarom meer dan thans haar beleid mede moeten afstemmen op de positie van mensen in een samenlevingsverband, ook op het sociale, fiscale, werkgelegenheids- en volkshuisvestingsterrein.'

Door een met het huwelijk vergelijkbaar rechtsinstituut te creëren voor homofiele tweerelaties blijft uiteraard onverlet dat burgers zelf en niet-statelijke verbanden op basis van hun

36) Zie noot 32.

levensbeschouwelijke overtuiging het recht blijven behouden in hun eigen kring naar die overtuiging, ook indien deze tot een andere opinie leidt, te leven. Vanuit de christen-democratische visie op de overheid is het niet alleen wenselijk maar zelfs geboden om ook voor mensen van hetzelfde geslacht (zowel mannen als vrouwen) de mogelijkheid te bieden

» Een theologisch oordeel over huwelijkse en niet-huwelijkse tweerelaties valt buiten de bevoegdheid van de politiek. »

van een publieke erkenning van hun lotsverbondenheid.

Zoals de eigen verantwoordelijkheid van burgers persoonlijk en van maatschappelijke verbanden zoals een politieke partij, een vakvereniging, een bijzondere school onverlet wordt gelaten, zo geldt dit mutatis mutandis ook voor de kerken. De christelijke kerken in Nederland blijken ten aanzien van heterofiele niet-huwelijkse en homofiele tweerelaties niet eenzelfde mening te zijn toegedaan³⁷⁾. Gesteld zou kunnen worden, dat deze verscheidenheid van mening een politieke partij, die de intentie heeft te zoeken naar de betekenis van het Evangelie voor het politieke handelen, zou moeten aansporen tot terughoudendheid. Het CDA heeft echter de taak ten behoeve van alle burgers (gelovigen en niet-gelovigen, mannen, vrouwen, homofielen en heterofielen etc.) politiek te handelen en te spreken. Een theologisch oordeel over huwelijkse en niet-huwelijkse tweerelaties valt buiten haar bevoegdheid en verantwoordelijkheid: 'Het CDA richt zich zonder onderscheid tot de gehele Nederlandse bevolking. In het besef dat een politieke partij een eigen verantwoordelijkheid heeft hecht het CDA een wezenlijke betekenis aan de uitspraken van christelijke kerken en stelt het zich open voor de opvattingen van maatschappelijke groeperingen' (artikel 2 Program van Uitgangspunten).

Het eigen recht en karakter van de kerk dienen evenzo gerespecteerd te worden: het creëren van een met het burgerlijk huwelijk vergelijkbaar rechtsinstituut voor homofiele tweerelaties laat dan ook de eigenheid van het kerkelijk huwelijk alsmede het kerkelijk recht daaromtrent onverlet³⁸⁾.

37) In de bijlage is een overzicht gegeven van uitspraken betreffende niet-huwelijkse tweerelaties van resp. de Rooms-Katholieke Kerk, de Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken.

38) Vanuit deze optiek kunnen overigens vraagtekens gesteld worden bij de wetgeving, waar deze vereist dat een kerkelijk huwelijk slechts gesloten mag worden na voltrekking van het burgerlijk huwelijk. Het Burgerlijk Wetboek stelt namelijk (artikel 68): 'Geen godsdienstige plechtigheden zullen mogen plaatshebben, voordat de partijen aan de bedienaar van de eredienst zullen hebben doen blijken, dat het huwelijk ten overstaan van de ambtenaar van de burgerlijke stand is voltrokken'. Dit heeft ook zijn weerslag gevonden in het Wetboek van Strafrecht (artikel 449):

1. De bedienaar van den godsdienst die, voordat partijen hem hebben doen blijken dat haar huwelijk ten overstaan van den ambtenaar van den burgerlijken stand is voltrokken, eenige godsdienstige plechtigheid daartoe verricht, wordt gestraft met een geldboete van ten hoogste zeshonderd gulden.
2. Indien tijdens het plegen van de overtreding nog geen twee jaren zijn verlopen, sedert een vroegere veroordeling van den schuldige wegens gelijke overtreding onherroepelijk is geworden, kan, in plaats van de geldboete, hechtenis van ten hoogste twee maanden worden opgelegd.'

3. Samenwoners

Door het creëren van een apart rechtsinstituut voor homofiele tweerelaties schept de overheid voorwaarden voor het kunnen aanspreken van zowel heterofielen als homofielen op hun verantwoordelijkheid voor elkaar. In de vorige paragraaf werd echter tevens als knelpunt gesignaleerd, dat die publieke erkenningsmogelijkheid thans ook ontbreekt voor mensen die weliswaar samenwonen maar een relatie hebben die niet met het huwelijk vergelijkbaar is noch met een homofiele relatie. Als voorbeelden werden aangehaald de samenwonende broer en zus, de twee bejaarden die besloten hebben een gezamenlijk huishouden te voeren, de weduwnaar met zijn inwonende huishoudster. Ook deze mensen kunnen de intentie hebben hun samenwoonrelatie duurzaam te doen zijn en (ook financieel) voor elkaar in te staan en op te komen. De overheid zou in christen-democratische visie in haar taak tekort schieten, indien zij aan die wederzijdse verantwoordelijkheid geen recht zou doen. Ook hier geldt weer, dat als de betrokkenen een publiekrechtelijke erkenning van hun (economische) lotsverbondenheid wensen, zij hun wil daartoe aan de overheid kenbaar moeten maken. Om te vermijden dat problemen ontstaan zoals in de vorige paragraaf geschetst (het krijgen van plichten zonder de daarbij behorende rechten en omgekeerd, het risico van een inbreuk op de privacy e.d.), zou ook voor hen een wettelijke mogelijkheid om zich als relatie kenbaar te maken uitkomst bieden. De rechtspositie, die daaraan is verbonden, dient toegesneden te zijn op de aard van die samenwoonrelatie. Diegenen, die van deze wettelijke mogelijkheid gebruik maken, worden in dit rapport aangeduid als 'samenwoners'.

» Als mensen onder één dak willen gaan wonen zonder dit – om welke reden dan ook – aan de overheid kenbaar te maken, dan blijft dat hun goed recht. »

4. Voordeurdelers

Het voorgaande betekent, dat de keuzemogelijkheden van burgers voor een publieke erkenning van de verantwoordelijkheid die zij als leden van een samenleefverband voor elkaar willen dragen, worden vergroot. Heterofiele tweerelaties, homofiele tweerelaties en samenwoonrelaties kunnen in deze benadering alle tot hun recht komen. De keuzemogelijkheid van burgers om te kiezen voor een leefvorm die zij zelf het meest wenselijk achten blijft uiteraard onverlet: indien mensen onder één dak willen gaan wonen zonder dit – om welke reden dan ook – aan de overheid kenbaar te maken, dan blijft dat hun goed recht. Ook aan deze samenleefverbanden dient recht te worden gedaan; omdat voor de overheid niet zichtbaar is welke aard deze hebben, hoe de 'partners' hun huishouden willen runnen, financieel willen inrichten etc., is de overheid genoodzaakt alleen het feit dat men samenwoont in haar beleid ten aanzien van deze relaties te betrekken. Daarnaast blijft van belang dat men geen plichten mag krijgen zonder de daarbij behorende rechten en omgekeerd. Omdat de overheid niet duidelijk wordt gemaakt welke aard deze niet-geregistreerde relaties hebben, wordt zij echter verhinderd deze samenwonenden als relatie te behandelen. Bij diegenen die als relatie geregistreerd zijn bij de overheid is dat wel mogelijk; deze partners

vragen daar ook met zoveel woorden om. Bij de niet-geregistreerde samenlevingsverbanden rest de overheid niets anders dan hen als alleenstaanden te behandelen, rekening houdend met de feitelijkheid van hun samenwonen. Deze mensen worden hier aangeduid als 'voordeurdelers'³⁹⁾.

5. Alleenstaanden

Het spreekt voor zich dat ook het recht van mensen om alleenstaand te blijven gewaarborgd dient te blijven. Het is niet aan de overheid om een moreel oordeel te vellen over de wenselijkheid van leefvormen. Alleenstaanden zullen uiteraard (evenals diegenen die samenwonen maar dit niet aan de overheid hebben kenbaar gemaakt) niet als relatie worden benaderd. De rechten en daarbij behorende plichten die voor hen gelden zullen toegesneden moeten zijn op hun specifieke situatie. Op sommige beleidsterreinen kan daarbij van belang zijn, dat zij – dit in tegenstelling tot degenen die wel samenwonen maar niet als relatie bij de overheid zijn ingeschreven – een éénpersoonshuishouden voeren.

Samenvattend onderscheidt de commissie de leefvormen⁴⁰⁾:

1. *gehuwden*: man en vrouw die hun leven met elkaar willen delen en dit kenbaar maken aan de overheid teneinde publieke erkenning van hun lotsverbondenheid te verkrijgen;
2. *samenlevers*: twee mannen of vrouwen die hun leven met elkaar willen delen en dit kenbaar maken aan de overheid teneinde publieke erkenning van hun lotsverbondenheid te verkrijgen;
3. *samenwoners*: twee mensen die samenwonen, de intentie hebben die relatie duurzaam te doen zijn en financieel voor elkaar in te staan; zij willen of kunnen niet tot de twee genoemde categorieën behoren omdat zij een andersoortige relatie hebben, maar willen deze wel kenbaar maken aan de overheid teneinde publieke erkenning van hun economische lotsverbondenheid te verkrijgen. Gedoeld wordt op de eerdergenoemde broer en zus, de weduwnaar en zijn huishoudster etc. Het maakt geen verschil of het hier een man en een vrouw betreft (zoals de weduwnaar en zijn huishoudster), twee mannen (twee broers), of twee vrouwen (twee bejaarde vriendinnen); tot deze groep kunnen ook behoren het heterofiele paar dat onder 1 en het homofiele paar dat onder 2 zou kunnen vallen;
4. *voordeurdelers*: diegenen die wel samenwonen maar dit niet kenbaar maken aan de overheid. Voordeurdelers zijn derhalve in tegenstelling tot de groepen 1 t/m 3 niet-geregistreerde 'tweerelaties'. Voor de overheid is alleen de feitelijke situatie van hun samenwonen van belang, voor het overige worden zij niet als relatie behandeld;
5. *alleenstaanden*: diegenen die een huishouden voeren waarvan één volwassene deel uitmaakt.

3.2. Erkenning van lotsverbondenheid

Gehuwden, samenlevers en samenwoners dienen wettelijk de mogelijkheid te hebben hun lotsverbondenheid aan de overheid kenbaar te maken. Voor de eerstgenoemden is dit reeds geschied: man en vrouw kunnen gezamenlijk hun wil daartoe verwerkelijken door naar het gemeentehuis te gaan en ten overstaan van de ambtenaar van de burgerlijke stand in het huwelijk te treden. Voor de overheid (!) is slechts van belang dat twee mensen te kennen geven voor een rechtspositie in aanmerking te willen komen die recht doet aan hun belofte

39) Hoewel dit een beladen begrip is geworden, omdat daarmee in de regel diegenen worden aangeduid, die in het huidige beleid vanwege het feit dat zij samenwonen een korting krijgen op hun bijstandsuitkering, geeft deze term in dit rapport het beste weer op wie in onze benadering wordt bedoeld.

40) Het is niet de bedoeling om deze terminologische aanduidingen ingang in de wetgeving te doen vinden. Zij zijn uitsluitend voor een goed begrip van dit rapport gekozen. De wetgever zal binnen zijn eigen begrippenkader tot een onderscheiding van de relaties moeten komen.

van trouw. De symboliek die met het burgerlijk huwelijk gepaard gaat (de rode loper, de toespraak van de ambtenaar van de burgerlijke stand, de trouwzaal in het stadhuis die speciaal hiervoor is gereserveerd etc.) geeft uitdrukking aan het feestkarakter van het gebeuren en de wijze waarop alle betrokkenen in de regel een huwelijksluiting beleven. Voor de overheid zelf echter is dit van geen betekenis; het inschrijven in het huwelijksregister, de registratie, het zogenaamde 'boterbriefje' is het handvat dat de overheid nodig heeft om gevolg te geven aan de wil van de echtgenoten.

Eenzelfde registratie zal derhalve noodzakelijk zijn om aan de wens van de samenlevers en de samenwoners te voldoen. Ook zij zullen bij de ambtenaar van de burgerlijke stand hun wilsovereenstemming kenbaar maken en ook bij hen zal die inschrijving rechtsgevolgen hebben die overeenkomen met de kenbaar gemaakte aard van hun relatie. Op de vraag hoe deze registratie in detail uitgevoerd zou moeten worden (de rode loper, de toespraak van de ambtenaar, de trouwzaal etc.) gaan wij in dit rapport niet nader in.

Een andere vraag die kan rijzen en veel belangrijker is, is of – nu het huwelijksregister gereserveerd blijft voor gehuwden – er een apart register moet zijn voor de samenlevers en een voor de samenwoners. Denkbaar is immers ook, dat één register voor beide groepen wordt gecreëerd, waarbij het dus niet van belang is of het gaat om bijvoorbeeld twee homofiele partners die hun leven met elkaar willen delen (samenlevers) of om twee bejaarden die samenwonen en financieel voor elkaar willen instaan. De keuze voor twee of drie registers is niet van belang ontbloed, omdat het in wezen gaat om de vraag in hoeverre voor de overheid gehuwden, samenlevers en samenwoners van elkaar moeten worden onderscheiden. Zoals er redenen zijn om het huwelijk niet te 'neutraliseren', dat wil zeggen niet open te stellen voor homofielen, zo kan er aanleiding zijn voor een registratiemogelijkheid voor samenleefrelaties enerzijds en voor samenwoonrelaties anderzijds.

Gehuwden, samenlevers en samenwoners hebben hun intentie tot duurzaam samenwonen en hun – ook financiële – lotsverbondenheid gemeen. De aard van de relatie die samenwoners aan de overheid kenbaar willen maken voegt hier geen wezenlijke elementen aan toe: het meest essentiële kenmerk van hun relatie dat relevant is voor de overheid, is dat zij in financieel-economisch opzicht een eenheid willen vormen en daarvan de lusten en de lasten op zich willen nemen. De samenwonende broer en zus of de weduwnaar en zijn huishoudster zullen bijvoorbeeld weinig behoefte hebben aan een rechtspositie waarin de positie van het kind dat zij gezamenlijk zouden kunnen krijgen een belangrijke plaats inneemt. Zij zullen ook geen registratie willen waarbij zij – zoals gehuwden – familie van elkaar worden. Afgezien van het feit dat in ons voorbeeld van de broer en zus al een familiale relatie bestaat, zou een element aan hun relatie worden toegevoegd dat niet overeenstemt met de wijze waarop zij hun relatie beleven en inrichten. De aard van hun relatie is wél zodanig, dat zij zonder al te veel successiebelasting te betalen van elkaar willen erven en zodra zij samen gaan wonen beiden van rechtswege huurbescherming willen hebben.

De commissie onderscheidt nu verder twee modellen⁴¹⁾.

Model A

Zoals in paragraaf 2.3 is gesteld, zou het huwelijk opengesteld kunnen worden voor homofielen, omdat de overheid zelf geen onderscheid dient te maken naar seksuele geaardheid noch naar de overeenkomstige leefwijze van de betrokkenen. Tegen een sexe-neutraal huwelijk zijn een aantal bezwaren genoemd, te weten het gebonden zijn aan internationale verdragen, en het gegeven dat zowel bij de partners zelf als in de samenleving in het

41) Een meerderheid in de commissie die dit rapport samenstelde is voorstander van Model A, te weten de dames Bot-van Gijzen en Timmerman-Buck en de heren Dekker, Van Gennip en Jonker. Een minderheid in de commissie is voorstander van Model B, te weten de heren Van Mourik en Van Wissen.

algemeen homofiele relaties van heterofiele relaties worden onderscheiden omdat zij een verschillende aard hebben en deze als zodanig wordt ervaren.

In *Model A* zijn deze kanttekeningen aanleiding om vooralsnog homofiele partners een andere wettelijke mogelijkheid tot registratie dan het burgerlijk huwelijk te bieden. Onderstreept wordt echter, dat de genoemde bezwaren geen principieel karakter hebben: omdat voor de overheid de kenbaar gemaakte wil van partners om duurzaam verantwoordelijk voor elkaar te zijn relevant is, en niet de vraag hoe partners hun relatie beleven vanuit hun geaardheid, zou één registratiemogelijkheid voor heterofielen en homofielen principieel zowel juist als consequent zijn.

Deze gedachtengang brengt met zich mee, dat – hoewel vooralsnog dus twee verschillende registratiemodellen worden voorgestaan – samenlevers gelijk behandeld dienen te worden als gehuwden. Uiteraard zijn de wettelijke regels die gelden voor de positie van een kind van beide partners niet op samenlevers van toepassing. Voor het overige dient hun rechtspositie op alle beleidsterreinen gelijk te zijn aan die van gehuwden; de seksuele geaardheid van geregistreerde partners mag derhalve in *Model A* in wetgeving en in overheidsbeleid geen enkele rol spelen.

Uit de volgende hoofdstukken zal blijken welke gevolgen dit heeft voor de nadere invulling van hun rechtspositie. Met name het onderscheid tussen de samenlevers (de geregistreerde homofiele tweerelaties) enerzijds en de samenwoners (de geregistreerde 'economische' relaties) anderzijds komt dan duidelijk naar voren: de aard van de relatie die samenwoners hebben (de broer en zus etc.) is voor de overheid louter financieel-economisch; bij de samenlevers is evenals bij gehuwden sprake van een relatie die verder reikt dan een louter financieel-economische lotsverbondenheid. In het maatschappelijk leven blijkt dan ook dat aan twee samenlevende homofielen een andere sociale betekenis wordt toegekend en dat deze een andere sociale functie vervullen dan twee bejaarde samenwonende vriendinnen of samenwonende broers en zussen. Aan deze maatschappelijke realiteit dient als zodanig geen normatieve betekenis te worden toegekend; wat 'normaal' is, is daarom nog niet normatief. Het duidt evenwel aan dat de overheid, door samenlevers en samenwoners van elkaar te onderscheiden enerzijds en samenlevers en gehuwden gelijk te behandelen anderzijds, in haar wetgeving en beleid aansluit bij een maatschappelijke werkelijkheid zonder haar eigen, bij de politieke aard van de overheid passende, normativiteit te verlaten.

Model B

In *Model A* is voor elk van de relaties (gehuwden, samenlevers en samenwoners) wettelijk een apart register gecreëerd. *Model B* onderscheidt zich van *Model A*, doordat de overheid slechts twee categorieën tweerelaties kent, te weten de gehuwden enerzijds en de samenlevers en samenwoners gezamenlijk anderzijds. De twee homofiele partners en de samenwonende broer en zus verkrijgen bij registratie dus dezelfde rechtspositie; deze is toegesneden op en beperkt tot de financieel-economische lotsverbondenheid. Dit verschil met *Model A* is terug te voeren op een verschil in visie op de samenlevers (de geregistreerde homofiele tweerelaties).

In beide modellen hebben homofiele relaties recht op publieke erkenning van hun lotsverbondenheid en in beide modellen zal een registratie daartoe noodzakelijk zijn. Zoals reeds is aangeduid, wordt in *Model A* het huwelijk weliswaar niet opengesteld voor homofielen, maar verkrijgen samenlevers op alle beleidsterreinen dezelfde rechtspositie als gehuwden. De omstandigheid, dat homofiele en heterofiele tweerelaties een andere aard hebben, wordt met andere woorden in *Model A* voor de overheid niet relevant geacht. In *Model B* wordt daarentegen dit verschil in aard wel beschouwd als een principieel element dat gevolgen heeft voor de taak van de overheid. Met name het gegeven dat twee mensen van hetzelfde geslacht geen kinderen kunnen krijgen leidt in *Model B* tot een gelijke behandeling van

samenlevers en samenwoners (in *Model A* worden samenlevers gelijk behandeld als gehuwden).

Daarbij wordt als volgt geredeneerd. De mensheid kent het vrouwelijke en het mannelijke geslacht. Dit gegeven heeft zijn zin: een man en een vrouw zijn biologisch zo geschapen dat zij nieuw leven kunnen verwekken. Bij twee mensen van hetzelfde geslacht is dit niet mogelijk. Het feit dat twee echtgenoten blijken geen kinderen te kunnen krijgen doet aan de kern van het onderscheid tussen homofielen en heterofielen niets af. Deze biologische realiteit betekent niet, dat het samenleven van twee homofielen vanuit de optiek van de overheid minder zinvol is dan het samenleven van twee heterofielen: de overheid moet ook hun lotsverbondenheid, hun trouw aan elkaar erkennen. Die elementen echter, die kenmerkend zijn voor de rechtspositie van een heterofiele relatie, dienen achterwege gelaten te worden bij twee mensen van hetzelfde geslacht (de samenlevers). Omdat de andere essentialia van een registratie (zoals de intentie tot duurzaamheid, financieel-economische lotsverbondenheid, gelijkwaardigheid van de partners etc.) ook bij de rechtspositie van samenwoners tot uitdrukking komen, zullen samenlevers en samenwoners dezelfde rechtspositie verkrijgen bij hun registratie. Dit betekent dat voor de overheid de lotsverbondenheid van samenlevers evenals bij de samenwoners beperkt is tot een financieel-economische band. Eén register voor beide categorieën is derhalve voldoende.

Schematisch kunnen de verschillen tussen *Model A* en *Model B* als volgt worden weergegeven:

MODEL A	MODEL B
<p><i>drie registers:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1 het (reeds bestaande) register voor gehuwden 2 een apart register voor samenlevers (= geregistreerde homofiele tweerelaties) 3 een apart register voor samenwoners (= geregistreerde 'economische' tweerelaties) 	<p><i>twee registers:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1 het (reeds bestaande) register voor gehuwden 2 één register voor samenlevers (= geregistreerde homofiele tweerelaties) en samenwoners (= geregistreerde 'economische' tweerelaties) gezamenlijk
– samenlevers worden gelijk behandeld als gehuwden	– samenlevers worden gelijk behandeld als samenwoners

Zoals gezegd zal in de hiernavolgende hoofdstukken de rechtspositie van te onderscheiden leefvormen op verschillende beleidsterreinen worden geconcretiseerd. Teneinde de verschillen tussen *Model A* en *B* te verduidelijken, zal in deze paragraaf reeds op een drietal elementen worden ingegaan, te weten de naamgeving van de partner, het ontstaan van familierechtelijke betrekkingen en de formele beëindiging van de geregistreerde relatie.

Naamgeving

Vooraf zij opgemerkt dat in de huidige wetgeving expliciet staat vermeld dat bij het huwelijk de vrouw een keuze heeft: zij mag haar eigen naam blijven voeren of mag de naam van haar echtgenoot gebruiken en die aan de hare doen voorafgaan. De gelijkwaardigheid van partners in een tweerelatie vereist dat ook de man deze keuzevrijheid toekomt.

In *Model A* dient deze regeling ook voor samenlevers te gelden. Evenals bij gehuwden behoren zij hun twee-eenheid tot uitdrukking te kunnen brengen in hun achternaam. Op samenwoners is het bovenstaande niet van toepassing. De wettelijke mogelijkheid om elkaars namen te voeren past niet bij de aard van hun relatie, die voor de overheid louter financieel-economisch is.

In *Model B* wordt geen onderscheid gemaakt tussen samenlevers en samenwoners. Omdat

de overheid alleen acht dient te slaan op financiële aspecten bij deze tweerelaties, krijgen samenlevers niet de mogelijkheid elkaars achternaam te voeren.

Familierechtelijke betrekkingen

Bij een huwelijk ontstaat tussen man en vrouw en tussen hun wederzijdse families aanverwantschap. Het ontstaan van deze familierechtelijke betrekkingen heeft onder andere gevolgen voor de erfrechtelijke positie van familieleden.

In *Model A* dienen deze familierechtelijke betrekkingen ook aan de registratie van samenlevers verbonden te worden, omdat de aard van hun relatie in dezen niet verschilt met het huwelijk. Afgezien van de omstandigheid dat tussen twee samenwoners (bijvoorbeeld de broer en zus) al een familierechtelijke betrekking kan bestaan, zou aanverwantschap als rechtsgevolg van de registratie niet overeenstemmen met de aard van een samenwoonrelatie. Als tussen de weduwnaar en zijn huishoudster evenwel een liefdesrelatie zou ontstaan, staat hen uiteraard de weg naar het huwelijk (en dus ook naar aanverwantschap) open. Evenzo zouden de twee bejaarde vriendinnen zich kunnen laten inschrijven als samenlevers, indien zij hun samenwoonrelatie willen uitbouwen tot een samenleefrelatie. In *Model B* ontstaat in tegenstelling tot *Model A* geen aanverwantschap tussen de geregistreerde homofiele partners en hun familie. Het verbinden van familierechtelijke betrekkingen aan de registratie van een homofiele tweerelatie zou immers betekenen, dat een kenmerkend element van het huwelijk als relatie tussen man en vrouw wordt geïncorporeerd in de rechtspositie van een homofiel paar.

Formele beëindiging van de relatie

Het trouwen en de registratie als samenlevers of als samenwoners kan geschieden bij de ambtenaar van de burgerlijke stand.

In *Model A* worden voor deze drie relatievormen drie registers gecreëerd, zodat de rechtspositie kan worden afgestemd op de aard van deze relatie. Het formele begin van de relatie is daarmee vastgelegd. Wat de formele beëindiging van de relatie betreft zou gesteld kunnen worden, dat deze plaatsvindt door uitschrijving uit het betreffende register. Omdat zowel gehuwden als samenlevers hun intentie tot duurzaamheid aan de overheid kenbaar gemaakt hebben, zal dit (als element van wederkerige trouw) tot uitdrukking moeten komen bij het wettelijk beëindigen van de relatie. Dit betekent in de eerste plaats dat de echtscheidingsgrond voor gehuwden ('duurzame ontwrichting') ook voor samenlevers moet gelden. Met name om te voorkomen dat één van beide partners aan zijn/haar lot wordt overgelaten als de solidariteit van de ander niet langer duurt dan de periode van emotionele gebondenheid, zal de rechterlijke tussenkomst niet alleen bij gehuwden, maar ook bij samenlevers een wettelijke vereiste moeten worden. De kenbaar gemaakte intentie tot duurzaamheid betekent in de tweede plaats dat samenlevers evenals gehuwden niet binnen een jaar mogen scheiden. Het zogenaamde 'duiventil-effect' (waarbij mensen zich naar beloven in en uit laten schrijven) wordt zodoende ook bij hen tegengegaan.

De aard van de relatie van samenwoners vergt een andere benadering. Het financieel-economische karakter van hun relatie vereist dat bij wilsovereenstemming een uitschrijving uit het register zonder rechterlijke tussenkomst mogelijk moet zijn. Een toetsing op basis van het criterium 'duurzame ontwrichting' is hier ook niet op zijn plaats. De rechter zal zijn oordeel wel moeten uitspreken als wilsovereenstemming ontbreekt, teneinde in die concrete situatie met name aan de zwakkere partij recht te kunnen doen. De formele beëindiging van de relatie wordt door hem uitgesproken, nadat de vermogensrechtelijke problemen zijn opgelost.

De vraag rijst of samenwoners hun relatie binnen één jaar na registratie mogen beëindigen. Het antwoord moet bevestigend luiden. De financieel-economische band tussen de partners noopt niet tot een bepaalde termijn. Samenwoners zouden anders bijvoorbeeld gedwongen

worden (maximaal) een jaar te wachten als ze met elkaar zouden willen trouwen c.q. geregistreerd samenleven, of als één van hen met een derde een huwelijkse of samenleefrelatie zou willen aangaan.

In *Model B* worden samenlevers en samenwoners niet van elkaar onderscheiden. Op de samenlevers is derhalve de zojuist weergegeven regeling van samenwoners van toepassing. Schematisch kunnen de rechtsposities van gehuwden, samenlevers en samenwoners ten aanzien van de naamgeving, familierechtelijke betrekkingen en de formele beëindiging van de relatie in de voorstellen van de commissie als volgt worden weergegeven:

	MODEL A	MODEL B
Naamgeving partners	<ol style="list-style-type: none"> 1 Gehuwden: mogen hun eigen naam blijven voeren of die van hun partner 2 Samenlevers: mogen hun eigen naam blijven voeren of die van hun partner 3 Samenwoners: behouden hun eigen naam 	<ol style="list-style-type: none"> 1 Gehuwden: idem als in Model A 2 Samenlevers en samenwoners: idem als samenwoners in Model A
Familierechtelijke betrekkingen (= aanverwantschap)	<ol style="list-style-type: none"> 1 Gehuwden: bij het huwelijk ontstaan familierechtelijke betrekkingen 2 Samenlevers: bij de registratie ontstaan familierechtelijke betrekkingen 3 Samenwoners: bij de registratie ontstaan géén familierechtelijke betrekkingen 	<ol style="list-style-type: none"> 1 Gehuwden: idem als in Model A 2 Samenlevers en samenwoners: idem als de samenwoners in Model A
Formele beëindiging van de tweerelatie	<ol style="list-style-type: none"> 1 Gehuwden: <ul style="list-style-type: none"> - rechterlijke tussenkomst - toetsingscriterium: 'duurzame ontwrichting' - geen echtscheiding binnen 1 jaar na de huwelijksluiting 2 Samenlevers: <ul style="list-style-type: none"> - rechterlijke tussenkomst - toetsingscriterium: 'duurzame ontwrichting' - geen formele beëindiging van de relatie binnen 1 jaar na de registratie 3 Samenwoners: <ul style="list-style-type: none"> - geen rechterlijke tussenkomst bij wilsovereenstemming; - wel rechterlijke tussenkomst bij gebrek aan wilsovereenstemming; beëindiging van de relatie door de rechter nadat de vermogensrechtelijke problemen tot een oplossing zijn gebracht - geen toetsingscriterium 'duurzame ontwrichting' - formele beëindiging van de relatie binnen 1 jaar na de registratie mogelijk 	<ol style="list-style-type: none"> 1 Gehuwden: idem als in Model A 2 Samenlevers en samenwoners: idem als de samenwoners in Model A

4. CONCLUSIES

- III 18. *Ieder mens is uniek. Hij dient als sociaal persoon tot zijn recht te komen. Omdat mensen daartoe van elkaar afhankelijk zijn, dienen zij te worden aangesproken op hun verantwoordelijkheid voor elkaar.*
- III 19. *Wederzijdse verantwoordelijkheid is voorwaarde voor de emancipatie van partners in een tweerelatie. Deze bewerkstelligt dat een tweerelatie méér is dan een som van twee delen. De overheid dient ten behoeve van het tot hun recht komen van de partners en het tot zijn recht komen van hun relatie uit te gaan van deze relationele eenheid.*
- III 20. *De mate van overheidsbemoeienis dient genormeerd te zijn door haar aard: het scheppen van voorwaarden voor een verantwoordelijke samenleving. Het respecteren en stimuleren van de verantwoordelijkheid van mensen in een tweerelatie en van maatschappelijke verbanden van burgers als zodanig impliceert dat de taak van de overheid bestaat uit een handelen en een nalaten.*
- III 21. *Maatschappelijke verbanden/particuliere organisaties moeten hun eigen verantwoordelijkheid kunnen dragen en beleven. Waar de zin van hun bestaan gelegen is in hun levensbeschouwelijke (bijvoorbeeld politieke of religieuze) grondslag, dient de overheid hen niet wettelijk te verplichten in strijd met hun grondslag te handelen. Het is aan de rechter te beoordelen of in concreto sprake is van onrechtvaardig handelen van de betreffende instelling (bijvoorbeeld ten aanzien van niet-huwelijkse heterofiele of homofiele tweerelaties).*
- III 22. *Partners in tweerelaties dienen eveneens hun verantwoordelijkheid voor de samenleving in het algemeen en voor elkaar in het bijzonder te kunnen dragen. Dit betekent onder andere dat de overheid een neutrale houding inneemt ten aanzien van de rolverdeling van de partners: wie het inkomen verdient en of men alleen- of tweeverdiener wil zijn.*
- III 23. *De overheid mag in haar eigen benoemings- en ontslagbeleid geen onderscheid maken naar geslacht, sexuele geaardheid, en het al dan niet ontbreken van de huwelijkse status bij de betrokkenen. Bij gelijkwaardigheid van sollicitanten wordt de voorkeur gegeven aan mensen uit bevolkingsgroepen die in een achterstandssituatie verkeren.*
- III 24. *Omdat de overheid aan de verantwoordelijkheid die mensen in een tweerelatie voor elkaar willen aanvaarden recht dient te doen, dient zij het wettelijk mogelijk te maken dat hun lotsverbondenheid wordt erkend. De wettelijke rechten en plichten moeten op de aard van de tweerelatie zijn toegesneden. Dit betekent dat recht wordt gedaan aan:*
- gelijkwaardigheid van de partners
 - hun wens tot het duurzaam dragen van verantwoordelijkheid voor elkaar
 - het evenwicht tussen rechten en plichten.
- III 25. *De wens van partners tot publiekrechtelijke erkenning van hun lotsverbondenheid dienen zij aan de overheid kenbaar te maken. De vrijheid om voor een dergelijke registratie te kiezen komt toe aan:*

- heterofiele partners (gehuwden)
 - homofiele partners (samenlevers)
 - samenwonenden bij wie de lotsverbondenheid beperkt is tot een financieel-economische band (samenwoners).
- III 26. *Diegenen die samenwonen maar die relatie niet aan de overheid via registratie kenbaar (willen) maken (voordeurdelers) zullen worden beschouwd als samenwonende alleenstaanden: noch in wetgeving noch in beleid zullen zij als partners in een relatie worden behandeld. Slechts met de feitelijkheid van hun samenwonen zal rekening worden gehouden. Ook bij hun rechtspositie dient een evenwicht te zijn tussen rechten en plichten.*
- III 27. *Dit laatste geldt ook voor de alleenstaanden, bij wie rekening dient te worden gehouden met het feit dat zij een éénpersoonshuishouden voeren.*
- III 28. *Ten aanzien van de registratie van samenlevers worden met behoud van het uitgangspunt van wederzijdse verantwoordelijkheid twee modellen onderscheiden. Model A: vanuit de optiek van de overheid dient geen onderscheid gemaakt te worden tussen gehuwden en samenlevers. Principieel kan met één registratie voor beide worden volstaan. Vanwege de gebondenheid van Nederland aan internationale verdragen, en met name vanwege de omstandigheid dat het verschil in aard tussen heterofiele en homofiele tweerelaties in onze samenleving als zodanig wordt beleefd, dienen er vooralsnog aparte registratiemogelijkheden te zijn. De rechtspositie van samenlevers zal evenwel gelijk zijn aan die van gehuwden. Er zullen derhalve drie wettelijke registratiemogelijkheden zijn: voor gehuwden, samenlevers en samenwoners.*
- III 29. *Model B: de overheid dient met name het gegeven dat er een biologisch onderscheid is tussen homofielen en heterofielen, tot uitdrukking te brengen in een verschil in rechtspositie tussen gehuwden en samenlevers. Hoewel ook samenwoners en samenlevers een andersoortige relatie hebben, kan de overheid om die reden de laatsten niet anders beschouwen dan partners wier lotsverbondenheid tot een financieel-economische band is beperkt. De rechtspositie van samenlevers dient derhalve gelijk te zijn aan die van samenwoners. Er zullen derhalve twee wettelijke registratiemogelijkheden zijn: die voor gehuwden enerzijds en die voor samenlevers en samenwoners anderzijds.*
- III 30. *Zowel in Model A als in Model B brengt de aard van de relatie van samenwoners met zich mee dat bij registratie*
- geen familierechtelijke betrekkingen (aanverwantschap) ontstaan
 - de partners hun eigen achternamen blijven behouden
 - de wettelijke beëindiging van de relatie zodanig is geregeld dat bij onderlinge overeenstemming geen rechterlijke tussenkomst is vereist; indien bij het ontbreken van wilsovereenstemming omtrent beëindiging van de relatie een beroep op de rechter wordt gedaan, zal de beëindiging van de relatie door deze worden uitgesproken, nadat de vermogensrechtelijke problemen tot een oplossing zijn gebracht. Formele beëindiging van de relatie is te allen tijde mogelijk.
- III 31. *In Model B is de rechtspositie van samenlevers gelijk aan de zojuist geschetste van samenwoners. In Model A is de rechtspositie van samenlevers gelijk aan die van gehuwden. Bij registratie:*

- ontstaan familierechtelijke betrekkingen
- hebben de partners wettelijk de mogelijkheid elkaars achternamen te voeren
- is de wettelijke beëindiging van de relatie zodanig geregeld dat rechterlijke tussenkomst is vereist, waarbij de echtscheidingsgrond 'duurzame ontwrichting van het huwelijk' bij samenlevers analoog wordt toegepast. Formele beëindiging van de relatie binnen één jaar na registratie is niet mogelijk.

In de hoofdstukken IV tot en met XII zullen de rechtsposities van gehuwden, samenlevers, samenwoners, voordeurdelers en alleenstaanden worden uitgewerkt op verschillende beleidsterreinen. Bij de keuze hiervan uit de bestaande regelgeving is het belang van de betreffende regelgeving voor de betrokkenen zelf en voor de overheid leidend geweest. Tevens is de aandacht beperkt tot de rol van de overheid in publiekrechtelijke zin. Met name de pensioenproblematiek is daarom in dit kader niet aan de orde gesteld; de overheid treedt dan immers als werkgever op. Met het oog op de leesbaarheid zijn concessies gedaan aan het streven naar volledigheid op elk terrein alsmede aan de vaktechnische juistheid van de formuleringen.

Op een enkele uitzondering na wordt in de hoofdstukken begonnen met een schets van de huidige situatie; deze wordt vervolgens beoordeeld door de commissie. De schets heeft daarbij soms aanleiding gegeven tot het plaatsen van algemene kritische kanttekeningen bij de huidige wetgeving c.q. het huidige beleid terzake. De voorstellen van de commissie betreffende de rechtspositie van gehuwden, samenlevers, samenwoners, voordeurdelers en alleenstaanden zijn in de regel geënt op de vigerende regelgeving. Waar sprake is van beleidsvoornemens van de overheid die reeds zijn weergegeven in voorontwerpen van wet of aan het belang waarvan anderszins niet kan worden voorbijgegaan, heeft de commissie getracht in haar voorstellen ook daaraan aandacht te besteden.

Wellicht ten overvloede zij herhaald dat bij alle hoofdstukken pogingen zijn gedaan consequent een model uit te werken waarbij:

gehuwden, samenlevers en samenwoners (de geregistreerde tweerelaties) als relationele eenheid worden beschouwd,

- bij wie de gelijkwaardigheid van de partners door de overheid moet worden erkend en bevestigd in wetgeving en beleid,

- die allen op hun financieel-economische lotsverbondenheid zullen worden aangesproken en

= bij wier rechtspositie een evenwicht in rechten en plichten dient te zijn waarbij

- in Model A samenlevers dezelfde rechtspositie toekomt als gehuwden terwijl

- in Model B samenlevers de rechten en plichten van samenwoners krijgen;

voordeurdelers niet als partners in een tweerelatie worden beschouwd, maar als twee samenwonende alleenstaanden,

= bij wie alleen met de feitelijkheid van hun samenwonen rekening wordt gehouden,

= bij wie de overheid geen recht kan doen aan de gelijkwaardigheid van partners omdat zij niet als zodanig kenbaar zijn en

= wier rechtspositie ook gekenmerkt dient te zijn door een evenwicht in rechten en plichten; alleenstaanden een rechtspositie verkrijgen die (evenals bij de vorige categorieën) is toegesneden op hun situatie, waarbij

- rekening wordt gehouden met het feit dat zij een éénpersoonshuishouding voeren en

- ook hun rechtspositie gekenmerkt dient te zijn door een evenwicht in toegekende rechten en opgelegde plichten.

IV. RELATIEVERMOGENSRECHT/ALIMENTATIE

1. RELATIEVERMOGENSRECHT

1.1. Levensonderhoud

Situatieschets

Echtgenoten 'zijn verplicht elkander het nodige te verschaffen' (art. 81 Boek I Burgerlijk Wetboek). Dit betekent dat gehuwden een wettelijke onderhoudsplicht hebben, die gestoeld is op de gedachte van economische lotsverbondenheid. Deze wettelijke onderhoudsplicht heeft gevolgen voor verschillende beleidsterreinen, welke successievelijk in de volgende hoofdstukken aan de orde zullen komen; in dit hoofdstuk beperken we ons tot de financieel-economische verhouding van de partners ten opzichte van elkaar binnen het kader van het Burgerlijk Wetboek. Het belangrijkste onderscheid in dezen tussen gehuwden en ongehuwd samenwonenden is dat partners in een niet-huwelijkse tweerelatie niet onderworpen zijn aan een in het Burgerlijk Wetboek geformaliseerde onderhoudsplicht.

Beoordeling

Samenlevers en samenwoners hebben hun relatie middels registratie kenbaar gemaakt. Daarmee hebben zij tevens de wens te kennen gegeven in financieel-economisch opzicht als eenheid behandeld te willen worden en materieel voor elkaar in te staan. De plicht 'elkaar het nodige te verschaffen' dient daarom evenzo op hen van toepassing te zijn. Voordeurdelers (diegenen die wel samenwonen, maar hun 'relatie' niet hebben laten registreren) worden niet aan deze onderhoudsplicht onderworpen, omdat zij hun wens tot economische lotsverbondenheid niet voor de overheid zichtbaar hebben gemaakt. Schematisch weergegeven:

<i>Onderhoudsplicht (conform Burgerlijk Wetboek)</i>	
1 gehuwden	wettelijke onderhoudsplicht
2 samenlevers	idem
3 samenwoners	idem
4 voordeurdelers	geen wettelijke onderhoudsplicht

1.2. Inkomen en vermogen

Situatieschets

In de huidige wetgeving heeft degene van de echtgenoten die het inkomen verdient daarover de beschikkingsmacht (bestuursmacht). De niet-verdienende partner heeft recht op 'geldten behoeve van de gewone gang van de huishouding' (art. 85 boek 1 Burgerlijk Wetboek) en 'het nodige' (art. 81 boek 1 Burgerlijk Wetboek). Bij (o.a.) 'tekortschieten' in het bestuur over de inkomsten uit arbeid is beroep bij de rechter mogelijk.

Beoordeling

Hoewel deze wettelijke regeling over het bestuur over het inkomen sexe-neutraal is geformuleerd, strookt deze niet met de gedachte van lotsverbondenheid die ten grondslag ligt aan het huwelijksvermogensrecht. De niet-verdienende partners (meestal vrouwen) hebben in deze wettelijke regeling slechts recht op huishoudgeld en 'het nodige'. Uitgaande van de gedachte dat betaalde en onbetaalde arbeid gelijkelijk gewaardeerd moeten worden omdat de zin van arbeid niet is gelegen in het verdienen van een inkomen, en uitgaande van de

gelijkwaardigheid van partners (de niet-verdienende partner 'verdient' als het ware 'mee'), behoeft deze wettelijke regeling wijziging. De beschikkingsmacht over het inkomen zou – althans indien dit inkomen in een huwelijks-gemeenschap valt – moeten toekomen aan beide partners gezamenlijk. Bij onenigheid zal beroep bij de rechter mogelijk moeten zijn. Deze dient in het concrete geval recht te doen, dat wil zeggen dat hij alle specifieke omstandigheden van het geval mee moet laten wegen. Om die reden verdient het geen aanbeveling wettelijk te bepalen dat elke echtgenoot de beschikkingsmacht over de helft van het totale inkomen verkrijgt. Bij de laagstbetaalden zou dat bijvoorbeeld kunnen leiden tot het bestuur over een deel van het inkomen dat niet eens voldoende is om het huishouden te kunnen runnen en om de kinderen te kunnen verzorgen. Bovendien zou geen recht gedaan worden aan de lotsverbondenheid van gehuwden als ieder de beschikkingsmacht over de helft van het totale inkomen verkrijgt. Zij hebben te kennen gegeven als eenheid behandeld te willen worden en niet louter als een som van twee delen. Uitgaande van die eenheid dient derhalve op bovenomschreven wijze een gelijke behandeling van beide echtgenoten plaats te vinden. Uiteraard dient het (aanstaande) echtgenoten vrij te staan om bij huwelijksvoorwaarden een andere regeling overeen te komen⁴²⁾.

De wettelijke regeling betreffende de beschikkingsmacht (bestuursmacht) over het inkomen dient derhalve te worden gewijzigd.

In de voorstellen van de commissie is ook het overige huwelijksvermogensrecht analoog van toepassing op samenlevers en samenwoners, omdat ook zij hun financieel-economische lotsverbondenheid aan de overheid kenbaar hebben gemaakt. Dat betekent derhalve ook dat in beginsel door de registratie boedelvermenging plaatsvindt. Een en ander zal niet dienen te gelden voor voordeurdelers, aangezien deze beschouwd worden als samenwonnende alleenstaanden.

Schematisch weergegeven:

<i>Gezamenlijke beschikkingsmacht over het inkomen</i>	
1 gehuwden	ja
2 samenlevers	ja
3 samenwoners	ja
4 voordeurdelers	neen

2. ALIMENTATIE

Situatieschets

Alimentatie na echtscheiding is te beschouwen als een vorm van posthuwelijks solidariteit. De alimentatie-uitkering vervalt sinds 1971 niet alleen als de alimentatiegerechtigde hertrouwt, maar ook als deze 'is gaan samenleven met een ander als waren zij gehuwd' (art. 160 boek I Burgerlijk Wetboek).

Bij de wetswijziging van 1971 werd in de Memorie van Antwoord aan de Eerste Kamer duidelijk, dat bedoeld werd op 'een samenleving tussen een man en een vrouw die, behalve officiële sluiting en erkenning, de kenmerken van een huwelijksverhouding draagt'. Uit de jurisprudentie blijkt inderdaad dat het 'gaan samenwonen' een relatie tussen een man en een vrouw moet betreffen, waarbij de partners de keuzevrijheid hebben te huwen. Buiten het

42) In dezelfde zin het CDA-verkiezingsprogramma 1986-1990 'Uitzicht': 'Vanwege de gelijke waardering van betaalde en onbetaalde (huishoudelijke) arbeid dienen beide echtgenoten over het arbeidsinkomen (inclusief uitkeringen, die de plaats innemen van inkomsten uit arbeid) gezamenlijk te kunnen beschikken, tenzij bij huwelijksvoorwaarden anders is overeengekomen' (art. 7 van het hoofdstuk Justitie en Binnenlands Bestuur).

bereik van artikel 160 boek I Burgerlijk Wetboek vallen derhalve onder andere:

- a. de familiale relaties (bijvoorbeeld broer-zus)
- b. de homofiele relaties.

Volledigheidshalve zij er overigens op gewezen, dat een relatie, die buiten het bereik van het alimentatie-artikel ligt, wel kan leiden tot vermindering of intrekking van de alimentatie, voornamelijk vanwege de verminderde behoefte. Artikel 401 boek I Burgerlijk Wetboek spreekt in dit verband van 'wijziging van omstandigheden'. Na het einde van deze relatie kan de betalingsplicht dus worden herzien, in tegenstelling tot de relaties waar de wet op doelt: deze brengen van rechtswege (automatisch) het einde van de alimentatie met zich.

Beoordeling

Alimentatierecht en -plicht

Bij echtscheiding (of scheiding van tafel en bed) kan – in aanmerking genomen de behoefte, draagkracht en andere, ook niet-financiële factoren – een alimentatieplicht c.q. -recht ontstaan. Deze regeling zou ook dienen te gelden voor hen die via registratie lotsverbondenheid hebben aanvaard: samenlevers en samenwoners.

Omdat voordeurdelers geen wettelijke onderhoudsplicht hebben, zal hen in beginsel ook geen alimentatieplicht mogen worden opgelegd. Indien twee voordeurdelers besluiten om niet meer samen te wonen, kan het evenwel voorkomen dat wanneer bijvoorbeeld de één in het onderhoud van de ander voorzorg, de laatste geen recht wordt gedaan indien deze plots niet meer over de financiële middelen beschikt om in eigen levensonderhoud te voorzien. Hoewel alimentatie bij voordeurdelers in beginsel niet aan de orde komt wil de commissie hier toch een deurtje openhouden. Voorstelbaar is dat een man na tien jaar samenwonen de vrouw zonder middelen van bestaan wegzendt. In dat geval is het leerstuk van de natuurlijke verbintenis (een juridische term voor een 'verplichting uit de moraal en fatsoen') van belang. De rechter zou kunnen constateren dat in het concrete geval die natuurlijke verbintenis tot een rechtens afdwingbare (civiele) verbintenis is geworden. Het bestaan van een dergelijke verplichting wordt door de rechter vastgesteld. Door het zich ontwikkelen van een feitelijke situatie kan de onderhoudsplicht zijn ontstaan. Deze redenering zou ook moeten gelden in bijvoorbeeld de situatie waarin broer en zus samenwonen, een weduwnaar en zijn huishoudster, enz. Niet de bloedverwantschap van de samenwonenden, noch een eventueel dienstverband tussen hen zijn doorslaggevende factoren bij het aannemen van een alimentatieplicht c.q. alimentatierecht. De feitelijke situatie van hun samenleefverband geeft de doorslag. Het geslacht van de partners en hun seksuele geaardheid zijn in dit verband niet relevant.

Het voordeel van gehuwden, samenlevers en samenwoners is, dat zij meer rechtszekerheid hebben, doordat het ontstaan van het alimentatierecht niet afhankelijk is van een feitelijke ontwikkeling maar in beginsel is verbonden aan de registratie.

Schematisch weergegeven:

Alimentatierecht c.q. -plicht	
1 gehuwden	wettelijke alimentatieplicht in beginsel
2 samenlevers	idem
3 samenwoners	idem
4 voordeurdelers	neen

Beëindigen dan wel verminderen van de alimentatie

Indien de alimentatiegerechtigde met een ander trouwt of zich met een ander als samenlevers of als samenwoner laat registreren, eindigt daardoor de alimentatie.

Indien de alimentatiegerechtigde met een ander gaat samenwonen in een niet-huwelijkse of niet-geregistreerde relatie (voordeurdelers), brengt dit niet van rechtswege een alimentatiestop met zich mee.

Wel is het mogelijk dat (conform art. 401 boek I Burgerlijk Wetboek) de alimentatie alsdan wordt ingetrokken of verminderd. In dit geval kan de betalingsplicht worden herzien nadat de relatie is beëindigd. Men denke aan het geval waarin de alimentatiegerechtigde gaat samenwonen met een ander met de bedoeling om te trouwen (of met het oog op registratie) en dit 'proefhuwelijk' mislukt.

Gelijke positie van de partners

In de huidige praktijk verkeert bij echtscheiding degene die de onbetaalde arbeid (met name het huishouden, opvoeden/verzorgen van kinderen) heeft verricht – veelal de vrouw – in een ongunstige positie indien de man een inkomen geniet dat te laag is om de vrouw – en eventuele kinderen – voldoende tegemoet te komen in de kosten van levensonderhoud. Zij is dan aangewezen op de bijstand, terwijl de man zijn inkomen behoudt.

Teneinde te voorkomen dat met name vrouwen bij echtscheiding als het ware worden 'gestraft' voor hun onbetaalde arbeid wordt het CDA-verkiezingsprogramma 1986-1990 in dezen onderschreven:

'Vanwege de keuzevrijheid van echtparen om betaalde en onbetaalde arbeid naar eigen inzicht te verdelen en vanwege de gelijke waardering voor betaalde en onbetaalde arbeid, verdient het aanbeveling te komen tot een systeem, waarin de financiële consequenties van die keuzevrijheid ook na echtscheiding voor beide partners gelijk zijn; daartoe wordt het inkomen van de ene partner voor een deel toegewezen aan zijn/haar voormalige huwelijkspartner die in een financieel zwakke positie verkeert, ook wanneer dat zou leiden tot de omstandigheid dat beide betrokkenen dan niet geheel in eigen levensonderhoud kunnen voorzien en beiden dus een aanvullend beroep op de bijstand moeten doen.' (Artikel 8 b van het hoofdstuk Justitie en Binnenlands Bestuur.) Dit doorbetalen van een deel van het inkomen zou in ieder geval moeten gelden voor diegenen die in de voorstellen van de commissie een wettelijke alimentatieplicht hebben, te weten de gehuwden, de samenlevers

en de samenwoners. Bij de voordeurdelers, bij wie in bijzondere gevallen de rechter tot alimentatie kan besluiten, zou evenwel de mogelijkheid van een dergelijke deling van het inkomen niet dienen te bestaan. Voordeurdelers hebben hun 'relatie' niet kenbaar gemaakt aan de overheid. Dit betekent dat zij een pakket rechten en plichten hebben dat in overeenstemming is met de aard van hun samenwonen; voor de overheid zijn zij twee samenwonende alleenstaanden.

Voordeurdelers hebben een individuele arbeidsplicht en hebben derhalve formeel geen vrijheid om te kiezen tussen betaalde en onbetaalde arbeid. Waar in het program de financiële gelijkwaardigheid van partners na het formeel verbreken van hun relatie gekoppeld is aan die keuzevrijheid, is het consequent bij de voordeurdelers de huidige situatie, waarin de ene 'partner' ten opzichte van de ander in een zeer ongunstige financiële situatie kan komen, te laten bestaan. Bij voordeurdelers zal de rechter echter wel in aansluiting op de feitelijke situatie binnen het voordeurdelers-huishouden tot het bestaan van een alimentatieplicht kunnen concluderen, maar dit zou niet zover mogen gaan dat daardoor beide 'partners' een aanvullend beroep op de bijstand moeten doen.